

TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

JURIDISKA FÖRENINGEN I FINLAND

ETTHUNDRASEXTIOFÖRSTA ÅRGÅNGEN
FJÄRDE HÄFTET
2025

Artiklar

- Johan Bärlund*: Ångerrätten vid försäljning av varor på distans enligt nordisk rätt 209–245
- Ida Sulin*: Personuppgiftsansvar i kommunkontext 246–260
- Björn Forssén*: Rättssäkerhet i mål om moms och anknytande frågor i Sverige 261–294

Praxis och kortare bidrag

- Sören Silverström*: Lectio Praecursoria 5.9.2025 295–300
- Allan Rosas*: Utlåtande av opponenter 301–305

Litteratur

- Karolina Stenlund*: Max Lyles och Filippo Valguarnera, Rättshistoria. Rättsvetenskapens utveckling i Sverige (Bokrecension) 306–310
- Eero Wallinmaa*: Henrique Carvalho and Anastasia Chamberlen, Questioning Punishment (Bokrecension) 311–319

Tidskriften utkommer år 2025 med 6 nummer.

REDAKTION

Huvudredaktör: Professor Dan Helenius, Juridiska fakulteten, Porthania 5:e vån., Universitetsgatan 3 (PB 4), 00014 Helsingfors universitet, Finland, tel. +358-(0)505361396, e-post: dan.helenius@helsinki.fi.

Första redaktionssekreterare: JM Rufus Nordman, Institutionen för ekonomi och juridik, Juridicum, Biskopsgatan 13, 20500 Åbo, tel. +358-(0)407154953, e-post: rufus.nordman@abo.fi.

Andra redaktionssekreterare: JD, PK Anette Alén-Savikko, Juridiska fakulteten, Porthania 5:e vån., Universitetsgatan 3 (PB 4), 00014 Helsingfors universitet, Finland, tel. +358-(0)294123391, e-post: anette.alen@helsinki.fi.

Litteraturredaktör: JM Alexander Nybonn, Juridiska fakulteten, Porthania 5:e vån., Universitetsgatan 3 (PB 4), 00014 Helsingfors universitet, Finland tel. +358-(0)405189833, e-post: alexander.nybonn@helsinki.fi.

Redaktionsråd: Professor emeritus Dan Frände (ordförande), konsultativ tjänsteman Heidi Kaila, professor Björn Sandvik, professor emeritus Niklas Bruun (i egenskap av Juridiska Föreningens representant), professor Hans Petter Graver (i egenskap av nordisk medlem) och professor Dan Helenius (i egenskap av huvudredaktör för JFT).

Prenumeration kan ske på adressen <http://jff.fi/prenumeration> eller genom föreningens skattmästare JM EM Jill Winter, Juridiska Föreningen i Finland rf, c/o Borenius Advokatbyrå Ab, Södra Esplanaden 2, 00130 Helsingfors, e-post: skattmastaren@jff.fi.

Prenumerationspriset är 70 euro. För juris studerande är priset 25 euro. För utländska prenumeranter utanför EU är priset 80 euro.

Anmälan av nya medlemmar samt adressändringar tas emot av föreningens skattmästare eller på adressen <http://jff.fi/medlemsarenden/>.

Medlemsavgiften är 50 euro. För juris magistrar, som avlagt examen under de fem senaste åren, är avgiften 25 euro. Varje medlem får ett exemplar av tidskriften.

Inbetalningar kan göras på föreningens bankkonto
IBAN: FI73 2400 3800 0241 98, SWIFT: NDEAFIHH.

Prenumeranternas adressförändringar och övriga anmälningar om distributionen av tidskriften görs hos föreningens skattmästare.

Äldre årgångar av tidskriften kan rekvireras från Vetenskapsbokhandeln, Snellmansgatan 13, 00170 Helsingfors, telefon (09) 635 177, e-post: tiedekirja@tsv.fi. Medlemmar och studerande vid en juridisk fakultet i Finland får 50 % rabatt.

ARTIKLAR

Refereegranskad artikel

*Johan Bärlund, professor, Helsingfors universitet*Ångerrätten vid försäljning av varor på distans enligt nordisk rätt¹

1. Inledning

Konsumenternas intresse för att handla på nätet fick ett tydligt uppsving i samband med coronapandemin. Statistik visar att en majoritet av de nordiska konsumenterna handlar på nätet. Under de senaste tolv månaderna har 71 procent av de finländska konsumenterna i åldern 16–89 år gjort inköp på nätet och andelen ökar till 95 procent i åldersgruppen 25–34 år. Även regionala skillnader förekommer: konsumenter i huvudstadsregionen är mer aktiva nätkonsumenter än de som bor i mindre städer eller på landsbygden.² En liknande utveckling har observerats i de övriga nordiska länderna. I Sverige hade 69 procent av konsumenterna i åldern 18–89 år handlat på nätet i augusti 2023.³ I Norge uppgick motsvarande andel till 88 procent för personer i åldern 18–79 år under år 2023⁴, och i Danmark handlade 82 procent av konsumenterna i åldern 16–74 år online år 2024.⁵ Den nordiska trenden ligger i linje med den allmänneuropeiska, även om de nordiska konsumenterna är något mer aktiva på nätet än konsumenterna i Sydeuropa och Östeuropa.⁶ Handeln på nätet upplevs av konsumenterna som en bekväm och tillgänglig inköpskanal, särskilt när det finns tydliga rättsliga ramar som erbjuder skydd och förutsägbarhet vid distansköp.

Utbudet inom e-handeln fortsätter att expandera, särskilt i takt med att kinesiska e-handelsplattformar i allt större utsträckning når de nordiska konsumenterna. Dessa

¹ Artikeln bygger på mitt referat till Juridiska Föreningen i Finlands diskussionsfråga nr 6/2025 med lydelsen: ”Ska man få koka kaffe med en kaffekokare som är köpt på nätet och sedan returnera den?” Jag vill varmt tacka både professor Lena Sisula-Tulokas och den anonyma refereren för goda synpunkter på artikeln.

² Gäller år 2024. Se Befolkningens användning av informations- och kommunikationsteknik, https://pxdata.stat.fi/PxWeb/pxweb/sv/StatFin/StatFin__sutivi/, besökt 5.5.2025.

³ <https://www.svenskhandel.se/api/documents/rapporter/e-handelsindikatorn/e-handelsindikatorn-aug-2023.pdf>, besökt 5.5.2025.

⁴ <https://nettpilot.no/norsk-e-handelsrapport-2023-forteller-om-stor-okning-i-online-handel/>, besökt 5.5.2025.

⁵ <https://www.dst.dk/da/Statistik/nyheder-analyser-publ/Publikationer/VisPub?cid=52301>, besökt 5.5.2025.

⁶ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=E-commerce_statistics_for_individuals#70_25_of_EU_citizens_aged_16-74_years_bought_or_ordered_goods_or_services_online_in_2023, besökt 28.2.2025.

kinesiska aktörer har ofta bedrivit intensiv marknadsföring via sociala medier, och de konkurrenskraftiga priserna har visat sig locka ett stort antal konsumenter. I februari 2025 gick fyra svenska ministrar offentligt ut med krav på att försäljningen från vissa kinesiska lågprisplattformar ska begränsas, med hänvisning till att produkterna visat sig vara potentiellt hälsovådliga och att prisnivåerna snedvrider konkurrensen.⁷ Ett annat växande fenomen är så kallad dropshipping, där en e-handelsplattform – inhemsk eller utländsk men ofta med lokal framtoning – agerar mellanhand mellan konsumenter och leverantörer. I dessa fall hanterar plattformen både beställning och betalning, medan varan skickas direkt från den utländska leverantören till konsumenten. Denna modell har medfört en rad konsumentskyddsproblem, bland annat vad gäller produktkvalitet, ansvarsfördelning och praktiska svårigheter vid frånträdande av avtal. Konsumenter har ofta rapporterat att varorna håller låg kvalitet, och det har förekommit fall där konsumenterna ålagts att betala tullavgifter eller höga kostnader för returfrakt för att kunna utöva sin avtalsenliga ångerrätt.⁸

De kinesiska e-handelsaktörernas ökade närvaro på den europeiska marknaden har medfört att stora volymer lågprisvaror importeras till EU från tredjeländer. Enligt uppskattningar rörde det sig år 2024 om cirka 4,6 miljarder [sic!] föremål till ett värde understigande 150 euro per vara.⁹ Oron inom EU gäller inte enbart den ofta bristfälliga kvaliteten på dessa varor, utan även den betydande påverkan som denna handel har på miljön och på konkurrensvillkoren inom unionen. Problemet förvärras i de fall där de utländska leverantörerna inte följer EU:s regelverk för produktsäkerhet och marknadsföring.¹⁰

En viktig del av konsumentens rättigheter vid distanshandel utgörs numera av rätten att ångra ett köp. Jag föredrar att på svenska använda termen ”ångerrätt” för att beskriva denna rätt att ångra sig, trots att också begreppet ”frånträdesrätt” eller ”frånträdesrätt” har använts i Finland för rätten att ångra ett köp.¹¹ Ångerrätten medför att en konsument, som huvudregel, har möjlighet att frånträda det distansavtal om leverans av varor som denne ingått inom 14 dagar efter mottagandet av varorna, utan

⁷ <https://www.regeringen.se/debattartiklar/2025/02/regeringen-tar-krafttag-mot-shein-och-temu/>, besökt 28.2.2025.

⁸ <https://www.konsumentverket.se/konsumentratt/dropshipping/> och <https://www.konsumentverket.se/aktuellt/omfattande-problem-med-nathandel-konsumentverket-inleder-stor-granskning/>, besökt 5.5.2025.

⁹ Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions – A comprehensive EU toolbox for safe and sustainable e-commerce, COM(2025) 37 final, s. 2.

¹⁰ COM(2025) 37 final, s. 21.

¹¹ I finsk lag hittas begreppet ”frånträdesrätt” i 10 kap. 4 och 9 § i konsumentskyddslagen (38/1978). Se även Thomas Wilhelmsson, Konsumentskyddet i Finland – Allmän del. Juristförbundets förslag 1989, s. 214, och RP 181/1997 till Riksdagen med förslag till lagar om ändring av konsumentskyddslagen och om ändring av 8 § lagen om konsumentskydd vid fastighetsförmedling, passim.

krav på förklaring eller kostnad. Införandet av en sådan ångerrätt motiveras främst av att konsumenten inte har möjlighet att undersöka den beställda varan lika noggrant som vid ett traditionellt köp i en fysisk butik. Dessutom har det inom EU länge funnits en ambition att främja gränsöverskridande handel.¹²

En annan framträdande trend är att konsumenterna i allt större utsträckning nyttjar sin ångerrätt, särskilt när den mottagna varan inte motsvarar konsumenternas förväntningar eller när ett klädesplagg inte uppfyller deras krav gällande storlek eller passform. Aktuell statistik från Europa indikerar att cirka 50–60 procent av konsumenterna i Schweiz, Tyskland och Förenade kungariket väljer att returnera sina varor. De mest frekvent returnerade artiklarna inkluderar kläder, skor och väskor.¹³ Det är uppenbart att denna frekventa transport av varor, både till och från konsumenterna, medför en betydande miljöpåverkan och bör väcka oro hos oss alla, särskilt i ljuset av de ökande svårigheterna att uppnå uppsatta klimatmål av olika anledningar.

I denna artikel ämnar jag närmare analysera konsumentens ångerrätt i nordisk rätt, med fokus på distansköp av fysiska varor. Behandlingen kommer att exkludera tjänster och digitala nyttigheter, trots att ångerrätten i dessa fall medför specifika utmaningar. I det följande kommer jag att undersöka både de förhållanden under vilka konsumentens ångerrätt inträder eller uteblir och de villkor under vilka konsumenten kan utöva denna rätt. Trots att ångerrätten inte får leda till andra kostnader för konsumenten än eventuellt kostnaderna för returneringen av varan, finns det situationer där utövat av rätten medför en skyldighet för konsumenten att ersätta näringsidkaren för en eventuell värdeminskning av den returnerade varan. En ytterligare aspekt som kommer att behandlas är beräkningen av konsumentens ersättningsskyldighet vid värdeminskningen. Artikeln avslutas med en diskussion kring huruvida den nuvarande regleringen av ångerrätten är förenlig med eller står i konflikt med de hållbarhetskrav som ska ställas på verksamheten.

Perspektivet i denna artikel är nordiskt. Eftersom denna del av konsumenträtten i högsta grad styrs av direktiv, kommer jag att behandla förutom den nationella nordiska rätten även EU-rätten. EU-rätten spelar en avgörande roll vid tolkningen av de nationella reglerna gällande ångerrätten, vilket gör det EU-rättsliga materialet till

¹² Redan år 2002 konstateras detta av Marie Larsson, *Konsumentskyddet över gränserna – Särskilt inom EU: En studie i internationell privat- och processrätt*. Iustus Förlag 2002, s. 21–22.

¹³ <https://www.ecommerce-nation.com/ecommerce-returns-european-market/>, besökt 9.4.2025. Robert Magnus, *Wertersatz nach Widerruf – Die problematische Umsetzung der Verbraucherrechte-Richtlinie durch den deutschen Gesetzgeber*, *Juristenzeitung (JZ)* 2017, s. 983–990, 983, skriver träffande om konsumenternas beteende: ”Viele Verbraucher bestellen im Internet ganze Produktpaletten, um sich dahin das passende Modell in der richtigen Größe und Farbe aussuchen und die restlichen zurückschicken zu können. Das Kaufhaus wird sozusagen ins Wohnzimmer verlegt.” Magnus artikel tar inte alls ställning till det hållbarhetsproblem som en sådan verksamhet orsakar.

ett väsentligt underlag för en korrekt förståelse och tolkning av den nordiska rätten.¹⁴ Enligt min uppfattning bidrar en grundlig analys av det nordiska materialet till att skapa en mer omfattande förståelse av de problem och tolkningsmöjligheter som föreligger. Det är även av betydande intresse att på mikronivå undersöka likheter och skillnader mellan de lösningar som implementerats i de olika nordiska länderna. Det är ändå tydligt att det finns en ökande tendens i Norden att, vid införlivandet av ett direktiv i nationell lagstiftning, ofta välja att i stor utsträckning direkt återge direktivtexten, särskilt när det rör sig om ett harmoniserande direktiv.¹⁵

I fråga om några detaljfrågor gör jag även nedslag i tysk rätt i syfte att ytterligare få ett jämförande material från ett land där både praxis och doktrin är mer omfattande än i de nordiska länderna. Någon systematisk genomgång av tysk rätt har jag ändå inte gjort.

2. En kort översikt över den historiska utvecklingen av ångerrätten i Norden

Det är värt att notera att ursprunget till ångerrätten kan spåras till den anglosaxiska rättstraditionen, där en möjlighet för konsumenterna att ångra sina avtal infördes redan under 1960-talet. I Storbritannien infördes en sådan bestämmelse i lagen om avbetalningsköp, Hire-Purchase Act, från 1964, vilken gav vissa specifikt definierade köpare, som hade förvärvat en vara på avbetalning eller genom kreditköp, rätt att frånträda avtalet (*right of cancellation*) inom fyra dagar från avtalets undertecknande. Efter denna inledande lagstiftning infördes liknande bestämmelser i Australien, Kanada och USA.¹⁶

Det är viktigt att erinra läsaren om den avgörande betydelse som *John F. Kennedys* tal inför den amerikanska kongressen den 15 mars 1962 hade för det globala konsumentskyddet. I sitt tal betonade Kennedy vikten av ett effektivt konsumentskydd och framhöll att konsumenterna bör ha rätt att: 1) fritt välja, 2) bli hörda, 3) erhålla information, och 4) vara skyddade. Dessa principer utgjorde grunden för det federala skyddet av de amerikanska konsumenterna och har kommit att kallas Consumer Bill of Rights. Enligt *Kathleen Gutman* råder det ingen tvekan om att Kennedys budskap har haft en betydande inverkan på utvecklingen av konsumentskyddslagstiftning även

¹⁴ Detta framgick klart av EU-domstolens dom C-371/02 Björnekulla Fruktindustrier AB mot Procordia Food AB, punkt 13: ”När en nationell domstol gör en tolkning av nationell rätt är den, oavsett om det rör sig om bestämmelser som antagits före eller efter ett direktiv, skyldig att i den utsträckning det är möjligt tolka den nationella rätten mot bakgrund av direktivets ordalydelse och syfte så att det resultat som avses i direktivet uppnås ..., även om det finns upplysningar av motsatt innebörd, om hur lagen skall tolkas, i förarbetena till den nationella bestämmelsen.”

¹⁵ Se anvisningarna om hur EU-direktiv implementeras i finsk rätt, <https://lainkirjoittaja.finlex.fi/7-euroopan-unionin-saadosten-taytantonpano/7-3/#jakso-7-3-2>, besökt 9.4.2025.

¹⁶ Se närmare Byron D. Sher, *The Cooling-Off Period in Door-to-Door Sales*. *UCLA Law Review* 15(3) 1968, s. 717–786, 718–721.

utanför USA, inklusive inom EU. De ursprungliga fyra konsumenträttigheterna har sedan utökats till fem i EU-kontexten och kan sammanfattas som: 1) rätten till skydd för hälsa och säkerhet, 2) rätten till skydd för ekonomiska intressen, 3) rätten att söka gottgörelse, 4) rätten till information och utbildning, samt 5) rätten till representation, vilket innebär rätten att bli hörd.¹⁷ Dessa rättsgoda ingick redan i EEC:s program från 1975 för en konsumentskydds- och informationspolitik.¹⁸

Inom Norden har Sverige utan tvekan varit föregångslandet i fråga om utvecklingen av konsumentskyddet. De nordiska ländernas strävan att sedan slutet av 1950-talet försöka förnya och samtidigt harmonisera lagstiftningen mot illojal konkurrens ledde nämligen aldrig till resultat. Orsaken berodde mycket på att svenskarna hade en önskan att införa ett mera långtgående allmänt skydd för konsumenterna mot otillbörlig marknadsföring av varor och tjänster i stället för den mer traditionella lagstiftningen mot illojal konkurrens. Detta accepterades inte av de andra nordiska länderna.¹⁹ Enligt en anglosaxisk förebild hade man i Sverige redan från 1950-talet börjat oroa sig över konsumenternas oöverlagda kredittagning, och redan 1966 föreslogs i SOU 1966:42 att en lag införs om rätten att frånträda avtal i vissa fall.²⁰ Förslaget förverkligades ändå inte.

En drivande kraft bakom den svenska konsumenträttsliga lagstiftningen var konsultativa statsrådet *Carl Lidbom* i Olof Palmes första regering under åren 1969–1974. Efter den generella marknadsföringslagen från 1970 tillkom i rask takt omfattande både civilrättslig och marknadsrättslig lagstiftning till konsumenternas fördel.²¹ Sverige valde initialt att gå sin egen väg, men i ljuset av att den svenska lagstiftningen bedömdes vara både nödvändig och framgångsrik, följde de övriga nordiska länderna snart efter och vidtog liknande lagstiftningsåtgärder.

De första nordiska lagregler som gav konsumenten rätt att frånträda sitt köp gällde uttryckligen post-, telefon- och hemförsäljning, vilka var den tidens sätt att handla utanför näringsidkarens affärslokaler. Föregångslandet Sverige stiftade redan 1971 en lag (1971:238) om hemförsäljning m.m., men i enlighet med lagens namn gällde lagen enligt 1 § bara hemförsäljning och annan motsvarande försäljning utanför

¹⁷ Kathleen Gutman, The Development of Consumer Law in the US: Comparisons with the EU Experience. *Journal of European Consumer and Market Law* 4/2012, s. 212–222, 213.

¹⁸ Preliminary programme of the European Economic Community for a consumer protection and information policy. EUT C/92, 25.04.1975, s. 2–16, 2.

¹⁹ Göran Petré, Juridiska frågor vid Nordiska rådets adertonde session. *Svensk Juristtidning (SvJT)* 1970, s. 690–692.

²⁰ SOU 1966:42, Konsumtionskrediter i Sverige – Betänkande avgivet av konsumtionskreditutredningen, s. 184.

²¹ Staffan Vängby, Carl Lidbom död. *SvJT* 2005, s. 126–127.

näringsidkarens fasta försäljningsställe.²² Telefonförsäljning föll inte under lagens tillämpningsområde.²³ Av betydelse i fråga om denna första lag var ändå att det i 4 § föreskrevs en ångerrätt för konsumenten på en vecka: ”Köparen kan frånträda sitt anbud eller svar ... inom en vecka.” Ordvalet i denna paragraf har lett till att rätten framöver på svenska har kallats ’ångerrätt’ med ’frånträdesrätt’²⁴ som synonym. I danska används begreppet ’fortrydelsesret’ medan man i norskan använder begreppet ’angrerett’.

Norge fick 1972 sin Lov om angrefrist ved visse avtaler om forbrukerkjøp mm (angrefristloven av 24.3.1972 nr 11) som ursprungligen gällde bara hemförsäljning, men där ångerrätten enligt lagens § 2 varade i tio dagar i stället för en vecka. Den danska Lov om visse forbrugeraftaler (Dørsalg m.v., postordresalg og løbende tjenesteydelser), även kallad forbrugeraftaleloven, nr 139 av 29.3.1978, som från första början gällde förutom hemförsäljning, även postorderförsäljning och telefonförsäljning, hade i likhet med den svenska lagen enligt § 6 och § 11 en ångerfrist på en vecka.²⁵ Också i Finland stannade man för en ångerfrist på en vecka i 6 kap. 3 och 6 § i konsumentskyddslagen (38/1978) för både hem- och postförsäljning.

I Sverige stiftades 1981 en ny hemförsäljningslag (1981:1361) som i jämförelse med den tidigare lagen utsträcktes till att omfatta även telefonförsäljning. Också här var ångerfristen enligt lagens 6 § en vecka. Genom en lov 3.6.1983 nr 45 utvidgades även den norska angrefristloven till att gälla både telefon- och postförsäljning med bibehållande av ångerfristen på tio dagar. Man såg ingen orsak till att förkorta tiden till sju dagar.²⁶ Det är anmärkningsvärt hur de olika nordiska lagarna initialt uppvisade betydande skillnader på detaljnivå, vilket jag inte kommer att analysera närmare i detta sammanhang.²⁷ Denna variation berodde utan tvivel på att lagstiftningen inte var resultatet av ett traditionellt nordiskt lagberedningssamarbete.

Under årens lopp har de nordiska regelverken ändrats åtskilliga gånger till följd av utvecklingen inom EU. När Finland, Norge och Sverige blev medlemmar av Europeiska

²² Det är intressant att märka att i Danmark var hemförsäljning förbjuden med stöd av vissa bestämmelser i 1966 års näringslov nr 212 av 8.6.1966. Vissa undantag från förbudet fanns ändå, så försäljning av böcker och av naturaprodukter kunde ske genom hemförsäljning, likaså vissa abonnemangsavtal. Någon motsvarande näringsrättslig reglering av hemförsäljning fanns inte i de andra nordiska länderna, se SOU 1970:35 Hemförsäljning, s. 18.

²³ Reg. prop. 1981/82:40 om hemförsäljningslag, s. 6.

²⁴ I betänkandet SOU 1966:42, s. 184 används även begreppet ’frånträderätt’.

²⁵ Visserligen hade man även föreslagit en tiodagars ångerfrist enligt norsk modell, men i Forslag til Lov om visse forbrugeraftaler L39, Folketingstidende, Folketingsåret 1977–78, sp. 756, stannade man för fristen på en vecka med motiveringen att den var lättare att räkna än tiodagarsfristen.

²⁶ Ot prp nr 53 (1982–83) Om lov om endringer i lov 24 mars 1972 nr 11 om angrefrist ved visse avtaler om forbrukerkjøp (angrefristloven), s. 32.

²⁷ Den norska propositionen Ot prp nr 53 (1982–83) har på s. 11–32 en relativt noggrann analys av skillnaderna mellan norsk, dansk, finsk och svensk rätt.

ekonomiska samarbetsområdet (EES) år 1994 hade länderna genomfört Europeiska ekonomiska gemenskapens direktiv 85/577/EEG eller det så kallade hemförsäljningsdirektivet²⁸, som ju från tillkomsten hade varit bindande för Danmark till följd av landets EG-medlemskap år 1973. I förhållande till tematiken för denna artikel är EG:s direktiv 97/7/EG om konsumentskydd vid distansavtal²⁹ av särskilt intresse, då direktivet innehöll bestämmelser som potentiellt bättre motsvarar dagens hållbarhetskrav jämfört med den gällande regleringen.

I dagsläget regleras ångerrätten vid distansförsäljning i Norden av EU:s direktiv 2011/83/EU om konsumenträttigheter³⁰. Enligt detta direktiv är ångerfristen 14 dagar, räknad från det datum då varan eller det sista varupartiet togs emot eller, om det är fråga om regelbunden varuleverans, från det datum då det första varupartiet togs emot. I finsk rätt återfinns bestämmelserna om ångerrätten vid distansförsäljning av konsumtionsnyttigheter i KSL 6 kap. 14–22 §. Dessa bestämmelser har kommit till genom en implementering av de motsvarande reglerna i direktivet om konsumenträttigheter. De svenska bestämmelserna ingår i 2 kap. 8–16 § i lagen om distansavtal och avtal utanför affärslokaler (2005:59), de danska i § 18–25 i lov om forbrugeraftaler (nr 1457 av 17.12.2013) och de norska i §§ 20–27 i lov om opplysningsplikt og angrerett ved fjernsalg og salg utenom faste forretningslokaler (angrerettloven) (20.6.2014 nr 27) med några senare ändringar. Till följd av att direktivet om konsumenträttigheter är ett harmoniserande direktiv, är de nordiska reglerna som en utgångspunkt identiska till sitt innehåll.

I tysk rätt finns reglerna om konsumentens ångerrätt i Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). Sedan 2002 ingår konsumentavtalsrätten i BGB, vilket ändå har medfört att de konsumenträttsliga reglerna inte är alldeles lättillgängliga i det monumentala regelverket. De regler om ångerrätten som jag här kommer att återropa finns i BGB § 312g och § 357a.³¹

²⁸ Rådets direktiv 85/577/EEG av den 20 december 1985 för att skydda konsumenten i de fall då avtal ingås utanför fasta affärslokaler, EGT L 372, 31.12.1985, s. 31.

²⁹ Europaparlamentets och rådets direktiv 97/7/EG av den 20 maj 1997 om konsumentskydd vid distansavtal, EUT nr L 144, 4.6.1997, s. 19.

³⁰ Europaparlamentets och Rådets direktiv 2011/83/EU av den 25 oktober 2011 om konsumenträttigheter och om ändring av rådets direktiv 93/13/EEG och Europaparlamentets och rådets direktiv 1999/44/EG och om upphävande av rådets direktiv 85/577/EEG och Europaparlamentets och rådets direktiv 97/7/EG, EUT nr L 304, 22.11.2011, s. 64. Direktivet gäller även hemförsäljning, eller mer exakt avtal som ingås utanför näringsidkarens affärslokaler.

³¹ Fram till 28.5.2022 fanns bestämmelsen om ersättning av värdeminskning i BGB § 357. Se Artikel 1 - Gesetz zur Änderung des Bürgerlichen Gesetzbuchs und des Einführungsgesetzes zum Bürgerlichen Gesetzbuche in Umsetzung der EU-Richtlinie zur besseren Durchsetzung und Modernisierung der Verbraucherschutzvorschriften der Union und zur Aufhebung der Verordnung zur Übertragung der Zuständigkeit für die Durchführung der Verordnung (EG) Nr. 2006/2004 auf das Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz, Gesetz von 10.08.2021 BGBl. I S. 3483 (Nr. 53); Geltung ab 28.05.2022.

I detta sammanhang kommer jag inte att fördjupa mig i alla aspekter av reglerna kring ångerrätten, såsom den exakta beräkningen av tidsfristen. I stället ligger fokus här uttryckligen på den situation där konsumenten väljer att frånträda köpet och returnera varan som erhållits vid distansförsäljning. För att ge läsaren en korrekt bild av regleringen, kommer jag kortfattat att behandla de situationer där konsumenten helt saknar ångerrätt, exempelvis när konsumenten har öppnat förseglade varor som av hälsoskäl eller hygieniska skäl inte kan återlämnas i öppnat skick. I den finska konsumentskyddslagen finns undantagsreglerna i KSL 6:16, i den svenska distansavtalslagen i 2:11, i den danska forbrugeraftaleloven i § 18 och i norsk rätt i angrerettloven i § 22. Undantagsreglerna har självfallet betydelse för helheten av regleringen av ångerrätten.

I det följande tar jag som utgångspunkt att konsumenten har valt att frånträda sitt köp av en vara som hen inhandlat på distans och vill returnera den vara som hen fått levererad. Vilka regler gäller för konsumenten i fråga om den vara som hen mottagit, men som hen nu inte vill ha? Hur ska konsumenten förhålla sig till varorna som hen trots allt inte vill behålla? I avsnitt 3 redogör jag för huvuddragen av ångerrätten. I vissa specifika situationer saknar konsumenten helt ångerrätt. I avsnitt 4 behandlar jag närmare näringsidkarens möjlighet att begränsa konsumentens ångerrätt dels genom att försegla varan med stöd av hälsoskydds- och hygieniskäl, dels om varan har tillverkats enligt konsumentens anvisningar eller annars har fått en personlig prägel. En mer detaljerad analys av ångerrätten och konsumentens ansvar för varan följer i avsnitt 5 och 6. En särfråga som jag behandlar i avsnitt 7 är vilkendera parten som bär risken för varan under den tid då ångerrätten gäller. Artikeln avslutas i avsnitt 8 med en analys av huruvida ångerrätten är alltför väl tilltagen med tanke på de hållbarhetskrav som idag kan ställas på distanshandeln.

3. Konsumenten har mottagit varor som hen senare beslutar att återsända med stöd av sin ångerrätt

Ångerrätten vid distansförsäljning syftar till att ge konsumenten möjlighet att noggrant överväga sitt köp efter att ha inspekterat de mottagna varorna. Historiskt sett infördes ångerrätten i samband med hemförsäljning som ett skydd för konsumenten, vilket gav denne möjlighet att frånträda ett köp som ingåtts under påverkan av en aktiv hemförsäljare, ibland under tvivelaktiga förhållanden.³² Även de första nordiska lagreglerna om hem-, telefon- och postförsäljning baserar sig på önskan om att konsumenten rationellt och fritt ska kunna överväga sitt köp på basis av tillräcklig

³² Sher, *UCLA Law Review* 1968, s. 721–722.

information.³³ Vid distansförsäljning är det lika viktigt att ge konsumenten en möjlighet att dra sig ur köpet, om inte hen känner sig nöjd med kvaliteten av varan. Det kan ofta vara utmanande att enbart utifrån fotografier och beskrivningar bedöma en varas kvalitet på ett tillförlitligt sätt.

Den första svenska lagen om hemförsäljning från 1971 innehöll en bestämmelse i 4 § som angav att köparen, för att kunna frånträda köpet, ”håller godset tillgängligt för säljaren i väsentligen oförändrat och oförminskat skick.” Likaså föreskrevs att köparen inte ansvarade för en förändring i varan ”till följd av en åtgärd som varit nödvändig för undersökning av godset.” Av detta kunde slutas att konsumenten efter att hen hade tagit emot varan som hen köpt på distans, fick undersöka och prova varan på så sätt att varan inte längre helt och hållet var i samma skick som när konsumenten mottog den. Denna bestämmelse hade sitt ursprung i motsvarande bestämmelse i 57 § i de gamla nordiska köplagarna där hävningsrätten förutsatte att köpeobjektet var i *väsentligen oförändrat skick*.³⁴ I propositionen betonades att öppnandet av förpackningen av en hushållsmaskin inte ledde till att konsumenten förlorade sin ångerrätt. Om säljaren till och med fick stå för en ny förpackning, fråntog detta inte konsumentens ångerrätt. Förutom att förpackningen fick öppnas, fick konsumenten även undersöka varan, förutsatt att undersökningen skedde med ”tillbörlig omsorg”. Dessutom betonades att konsumenten inte var berättigad att använda godset ”i vidare mån än som behövs för att han skall kunna undersöka det”. Ångerrätten förlorades, om konsumenten använde varan ”i större utsträckning” än detta.³⁵ Denna balans syftade till att skydda konsumentens rätt att bedöma varan samtidigt som reglerna begränsade möjligheten att utnyttja ångerrätten efter att varan hade använts i betydande grad. Det var en avvägning mellan att ge konsumenten en rimlig möjlighet att inspektera varan och att skydda säljaren från att få tillbaka en vara som inte längre kunde säljas som ny.

Den första norska angreterettloven från 1972 innehöll en motsvarande bestämmelse om att konsumenten inte kunde frånträda köpet om inte varan kunde återlämnas ”i vesentlig samme stand og mengde” med undantag för de situationer då varan hade försämrats utan att konsumenten brustit i ”tilbørlig omsorg”. Den norska lagstiftaren valde uttryckligen att inte nämna konsumentens möjlighet att undersöka varan, utan lät möjligheten att undersöka varan ingå som en del av konsumentens omsorgsplikt.³⁶

³³ RP 8/1977 med förslag till konsumentskyddslag s. 53. Kungl. Maj:ts prop. 1971:86 med förslag till lag om hemförsäljning m. m., s. 16 anger att konsumenten är i ett psykologiskt underläge när en hemförsäljare besöker konsumentens hem. Se även Ot prp nr 14 (1971–72) Om lov om angrefrist ved visse avtaler om forbrugerkjøp, s. 6 och Forslag til Lov om visse forbrugeraftaler L39, Folketingstidende, Folketingsåret 1977–78, sp. 731 och 751.

³⁴ SOU 1970:35, s. 55.

³⁵ Prop. 1971:86, s. 104–105.

³⁶ Ot prp nr 14 (1971–72), s. 22.

Också i den ursprungliga finska konsumentskyddslagen var förutsättningen för konsumentens ångerrätt vid hemförsäljning enligt KSL 6:4.1 att den köpta varan hölls ”tillgänglig för säljaren i väsentligen oförändrat och oförminskat skick”. Ordalydelsen var densamma som i den svenska lagen. En motsvarande regel saknades för postförsäljningens del, men i litteraturen hade man angivit att konsumentens rätt att prova varan var av samma omfattning som vid hemförsäljning.³⁷ I KSL 6:4.2 angavs ändå att konsumenten inte ansvarade för en sådan värdeminskning som orsakats ”av att förpackningen brutits eller varan undersökts eller av annan sådan orsak.”

Den första danska lagen, forbrugeraftaleloven från 1978, innehöll i § 8 och § 11 stk. 2 motsvarande regler om ångerrätten. I slutet av § 8 stk. 1 fanns ett förtydligande om att konsumenten förlorade sin ångerrätt om hen hade tagit varan i bruk, om det var uppenbart att ett ibruktagande minskade varans försäljningsvärde. I fråga om brytandet av varans förpackning angavs i det danska lagförslaget att om förpackningen normalt användes av konsumenten för uppbevaring av varan, måste även förpackningen vara i väsentligt oförändrat skick för att konsumenten skulle kunna frånträda köpet.³⁸ Ett ibruktagande enligt motiveringen till lagrummet angavs vara att konsumenten tog i bruk en fabriksny bil eller öppnade plomberingen på en grammofonskiva av vinyl. I bägge situationerna ansågs det att försäljningsvärdet minskade, vilket avskar konsumentens möjlighet att frånträda köpet, varför konsumenten borde ha frånträtt köpet innan varan togs i bruk.³⁹

De första nordiska bestämmelserna om ångerrätten utgick alltså från att konsumentens ångerrätt var bunden vid konsumentens möjlighet att återställa varan till säljaren i ett sådant skick som lagen förutsatte, eller med andra ord i väsentligen oförändrat och oförminskat skick, dock med beaktande av att konsumenten skulle ha rätt att undersöka och prova varan. I kommentaren till den finska lagen analyserades konsumentens rätt att undersöka och prova varan kort. Där angavs att måttstocken för var gränsen går för konsumentens möjlighet att undersöka och prova varan efter att hen hade mottagit den, var att konsumentens åtgärder avseende varan skulle få vara likadana som i en fysisk affär, men inte avsevärt mer omfattande.⁴⁰ *Thomas Wilhelmsson* betonade att konsumentens rätt att ha varan i sin besittning för att undersöka och prova den inte motsvarade ett

³⁷ Så enligt Antti Kivivuori – C. G. Af Schultén – Leif Sevón – Jyrki Tala, *Kuluttajansuoja. Kustannusosakeyhtiö Tammi 1978*, s. 198. Denna tolkning bygger på formuleringen i RP 8/1977, s. 57. Jfr med Wilhelmsson 1989, s. 224, som anger att avsaknaden av bestämmelsen att varan ska hållas i väsentligen oförändrat och oförminskat skick ska tolkas att man vid postförsäljning eventuellt kunde tillåta att varan som återställs är i sämre skick än vid hemförsäljning.

³⁸ Forslag L39, s. 761.

³⁹ Forslag L39, s. 761–762.

⁴⁰ Kivivuori et al. 1978, s. 186.

vederlagsfritt lån av varan. Meningen var alltså inte att konsumenten kunde ta varan i bruk under tiden för ångerfristen.⁴¹

Redan från början har lagstiftningen alltså haft som mål att tydligt skilja mellan två typer av åtgärder som konsumenten kan vidta efter att ha mottagit en vara köpt på distans. Å ena sidan finns åtgärder som syftar till att undersöka och prova varan, vilket är nödvändigt för att konsumenten ska kunna fatta ett informerat beslut om huruvida hen vill behålla varan eller utnyttja sin ångerrätt. Dessa åtgärder är tillåtna och påverkar inte konsumentens rätt att ångra köpet. Å andra sidan finns åtgärder som innebär att konsumenten börjar använda varan på ett sätt som går utöver en enkel undersökning eller provning. När konsumenten enligt den ursprungliga lagstiftningen tog varan i bruk på ett sådant sätt som överskred undersökning och provning, förlorade konsumenten ångerrätten, eftersom varan då inte längre kunde anses vara i ett sådant skick som gjorde den återlämningsbar som ny eller oanvänd. Denna distinktion var viktig för att upprätthålla balansen mellan konsumentens rätt att bedöma varan och säljarens rätt att få tillbaka varor som kunde säljas vidare.

Införandet av EG-direktivet 97/7/EG om konsumentskydd vid distansavtal gjorde även längden på ångerfristen enhetlig i de nordiska länderna. Direktivet var enligt art. 14 ett så kallat minimidirektiv. Enligt art. 6.1 i direktivet skulle konsumenten ha rätt till en frist på minst sju arbetsdagar för att frånträda sitt avtal. Vid genomförandet av direktivet enades de nordiska lagberedarna ändå om att ”en 14 dagars ångerfrist skall vara utgångspunkten för beredningen i alla de nordiska länderna”.⁴² Det säger sig självt att ju längre ångerfristen är, desto större risk finns det för att konsumenten förfar med varan på ett sätt som går utöver undersökning och provning av den. Därför är den förlängning av ångerfristen som skedde i de nordiska länderna relevant för frågan vilket konsumentens ansvar är för varan under tiden från att hen mottog varan tills det att hen beslutar att frånträda köpet och sända tillbaka varan.

Direktivet från 1997 reglerade inte frågan om det ansvar som konsumenten har, utan här hade medlemsstaterna frihet att nationellt reglera ansvaret. Därför fortsatte rättsläget i Norden såsom före direktivet: Sverige var först ute med sin nya lag (2000:274) om konsumentskydd vid distansavtal och hemförsäljningsavtal, som trädde i kraft 1.6.2000. I 17 § reglerades konsumentens ansvar för den mottagna varan i händelse av att hen återopade ångerrätten. Rättsläget blev till denna del oförändrat med motiveringen att direktivet tillät nationella regler i fråga om dessa påföljder.⁴³ I Finland genomfördes direktivet genom lagändringen 1072/2000, som trädde i kraft

⁴¹ Wilhelmsson 1989, s. 224.

⁴² RP 79/2000 till Riksdagen med förslag till lagar om ändring av konsumentskyddslagen och 2 § lagen om otillbörligt förfarande i näringsverksamhet, s. 17.

⁴³ Reg. prop. 1999/2000:89 Lag om konsumentskydd vid distansavtal och hemförsäljningsavtal, s. 52. I en ny lag (2005:59) har lagrummet flyttats till 2 kap. 12 § med samma innehåll.

1.3.2001. Konsumenten fick utan att förlora sin rätt att frånträda köpet, enligt KSL 6:23 undersöka varan och kontrollera dess funktion ”på samma sätt som detta kan göras vid motsvarande köp i affärslokaler”.⁴⁴ Ett ibruktagande av varan ledde ändå till att konsumenten förlorade sin ångerrätt. Den nya norska angrerettloven 21.12.2000 nr 105 trädde i kraft 1.5.2001 med en sådan reglering av konsumentens ansvar för varan som motsvarade den tidigare regleringen. I lagförslaget betonades att den exakta gränsdragningen för till exempel konsumentens undersökningsrätt måste slås fast i praxis, bland annat av Forbrukertvistutvalget.⁴⁵ Den danska reformen av lov om visse forbrugerftaler kom något senare genom lov nr 451 av 9.6.2004 med bestämmelsen om konsumentens ansvar för varan i § 20. Till väsentliga delar fortsatte den tidigare regleringen om konsumentens ansvar att gälla i dansk rätt.⁴⁶

EU-direktivet 2011/83/EU om konsumenträttigheter introducerade en viktig förändring i den nordiska rättstraditionen gällande ångerrätten vid distansförsäljning. Enligt direktivet, som är ett harmoniserande direktiv och som senast 13.12.2013 skulle genomföras i nationell rätt, kan konsumenten använda varan utan att förlora sin ångerrätt, men blir ansvarig för en sådan eventuell värdeminskning som uppstår genom användningen. Utan risk för att bli ersättningsskyldig ska konsumenten enligt skäl 47 i direktivets ingress tillåtas hantera och undersöka en vara på samma sätt som kunden får göra i en affär för att fastställa varornas beskaffenhet, egenskaper och funktionsduglighet. Art. 14.2 i direktivet föreskriver således: ”Konsumenten ska bara hållas ansvarig för varornas minskade värde till följd av annan hantering av varorna än vad som är nödvändigt för att fastställa varornas art, egenskaper och funktion.” Dessutom, om näringsidkaren inte har uppfyllt sin informationsskyldighet beträffande konsumentens rätt att frånträda avtalet, bortfaller konsumentens ansvar för värdeminskningen helt. Detta skyddar konsumenten ytterligare och understryker vikten av att näringsidkaren ger konsumenten korrekt och fullständig information. Denna förändring syftar till att stärka konsumenternas rättigheter och säkerställa att de kan göra informerade beslut utan att riskera att bli ekonomiskt ansvariga för att ha undersökt varan på ett sätt som går utöver det normala.

De gällande nordiska direktivstyrda reglerna om konsumentens ansvar för varan i samband med ångerrätten vid distansköp borde nu ha samma innehåll som direktivet.

⁴⁴ RP 79/2000, s. 38. I den detaljerade motiveringen anges: ”Av bestämmelsen följer att konsumenten har rätt att göra sådana ingrepp i varan som är nödvändiga för att kunna undersöka den, även om varan därigenom undergår en värdeminskning. Det krävs naturligtvis att undersökningen utförs med varsamhet och inte görs mer omfattande än som är nödvändigt.” Denna formulering tyder på en något mer omfattande undersökning av varan än vad som normalt kan ske i en affärslokal.

⁴⁵ Ot prp nr 36 (1999–2000) Om lov om oplysningsplikt og angrerett mv. ved fjernsalg og salg utenfor fast utsalgssted (angrerettloven), s. 99.

⁴⁶ Forslag til Lov om visse forbrugerftaler og om ændring af lov om forsikringsftaler og lov om beskatningen af pensionsordninger mv. L220, Folketingstidende, Samling 2003–04 lovforslag, s. 7606.

I KSL 6:18 (1211/2013) finns i 1 mom. angivet att en konsument som vid hem- eller distansförsäljning har tagit emot en vara, ”ska hålla varan i väsentligen oförändrat och oförminskat skick” till dess att hen har fattat beslut om att behålla varan. Lagrummets 2 mom. ålägger konsumenten ett ansvar för varans värdeminskning, om konsumenten tar varan i bruk och frånträder avtalet. Uttryckligen anges att varan inte ska anses ha tagits i bruk, ”om konsumenten har hanterat den uteslutande på ett sätt som behövs för att fastställa varans art, egenskaper och funktion”. Konsumenten behöver alltså inte ersätta en sådan värdeminskning som följer av att hen har undersökt och provat varan. Försättningsvis anges att måttstocken för vad som är möjligt för konsumenten i fråga om en undersökning och provning av varan är vilka åtgärder som konsumenten kan vidta i en fysisk affärslokal. Konsumenten får i regel öppna en förpackning och undersöka egenskaperna och funktionaliteten hos varan. Då anses inte konsumenten ännu ha tagit varan i bruk.⁴⁷

Den danska, svenska och norska lösningen vid genomförandet av direktivet är på så sätt annorlunda i jämförelse med den finska regleringen att lagarna i Danmark, Sverige och Norge inte längre föreskriver att varan ska hållas i väsentligen oförändrat och oförminskat skick. Av de nordiska länderna var Danmark det första landet som satte i kraft sin lag som genomför EU-direktivet om konsumenträttigheter. Lov om forbrugeraftaler gavs 17.12.2013 med nr 1457. Någon anvisning om hur konsumenten ska behandla varan finns inte, utan i § 24 femte ledd finns regeln att konsumenten har en skyldighet att ersätta en värdeminskning ”som skyldes anden håndtering af varen, end hvad der er nødvendigt for at fastslå varens art, egenskaber og den måde, den fungerer på”, under förutsättning att näringsidkaren i övrigt har uppfyllt sin informationsskyldighet. I lagförslaget anges ändå att reglerna utgår från att konsumenten vid en hantering och undersökning av varan måste ske med behörig omsorg.⁴⁸

I den svenska propositionen anges att ångerrätten enligt direktivet inte längre är beroende av hur konsumenten hanterat varan, vilket uppenbarligen har föranlett att hela bestämmelsen har strukits.⁴⁹ Kvar finns bara den regel i 2 kap. 15 § 2 punkten (2014:14) i distansavtalslagen enligt vilken konsumenten har en skyldighet att ersätta en värdeminskning ”i den mån den beror på att konsumenten hanterat varan i större omfattning än som varit nödvändigt för att fastställa dess

⁴⁷ RP 157/2013 till riksdagen med förslag till lagar om ändring av konsumentskyddslagen och av 88 § i Elmarknadslagen, s. 44. Samma ståndpunkt anges i Konsumentombudsmannens riktlinje om Hemförsäljning i punkt 11 (<https://www.kkv.fi/sv/konsumentarenden/information-och-anvisningar-till-foretag/konsumentombudsmannens-riktlinjer/hemforsaljning/>, besökt 28.3.2025) samt av Anja Peltonen – Kalle Määttä, Kuluttajansuojaoikeus. Talentum Pro 2015, s. 447.

⁴⁸ L 39 Forslag til lov om forbrugeraftaler. Samling 2013–14 lovforslag, specialmotivering till § 24.

⁴⁹ Se Reg. prop. 2013/14:15 Gemensamt konsumentskydd i EU, s. 51. Lakoniskt konstateras i Ds 2013:15 Gemensamt konsumentskydd i EU, s. 76: ”Den bestämmelsen måste upphävas när direktivet genomförs.”

egenskaper eller funktion”, under förutsättning att näringsidkaren i övrigt uppfyllt sin informationskyldighet.

Den norska angrerettloven ändrades på samma sätt som den svenska vid genomförandet av EU-direktivet om konsumenträttigheter. I § 25 tredje ledd finns regeln enligt lov 20.6.2014 nr 27. I den norska propositionen anges att man nu övergår till en skadeståndsrättslig lösning även om det i direktivet inte anges hur ersättningen beräknas. Likväl antar det norska Departementet att EU-kommissionen kommer att ge närmare anvisningar om ersättningsberäkningen våren 2014.⁵⁰

Inte heller i den tyska BGB § 357a finns någon plikt formulerad för konsumenten att hålla varan i väsentligen oförändrat skick, utan lagrummet innehåller endast en regel om konsumentens skyldighet att ersätta värdeminskningen om konsumenten har förfarit med varan på ett sätt som inte var nödvändigt för att fastslå varans art, egenskaper och funktionalitet. I tysk rätt har man ändå föreskrivit att konsumenten måste förfara omsorgsfullt med varan för att hen ska undvika ett ansvar för varans värdeminskning.⁵¹ Detta tänkesätt motsvarar den norska uppfattningen om att konsumenten har ålagts ett skadeståndsrättsligt ansvar.

En noggrann läsning av direktivet om konsumenträttigheter ger inte stöd för den finska tolkningen att konsumenten kan åläggas en skyldighet att hålla varan i väsentligen oförändrat och oförminskat skick. I det finska lagberedningsmaterialet som utgör grunden för genomförandet av direktivet i Finland hävdas att konsumenten har en *vårdplikt* under ångerfristen på samma sätt som enligt tidigare lag.⁵² I den svenska propositionen betonas däremot uttryckligen att den gamla bestämmelsen saknas i direktivet, varför den ströks ur den svenska lagen.⁵³ Också i de danska förarbetena anges tydligt att den gamla bestämmelsen inte kan vidareföras vid en korrekt implementering av direktivet.⁵⁴ Visserligen är rättsföljden enligt den finska KSL vid brott mot vårdplikten densamma som enligt dansk, norsk och svensk rätt följer av att konsumenten förfar med varan på ett sätt som går utöver hens rätt att prova och undersöka varan. Jag hävdar ändå att den finska lösningen lätt i praktiken ställer större krav på konsumenten än vad som gäller i de övriga nordiska länderna. Inte heller kommissionens vägledning ger

⁵⁰ Prop. 64 L (2013–2014) Lov om opplysningsplikt og angrerett ved fjernsalg og salg utenom faste forretningslokaler (angrerettloven) (gjennomføring av direktiv 2011/83/EU om forbrukerrettigheter), s. 73.

⁵¹ Magnus JZ 2017, s. 986.

⁵² RP 157/2013, s. 17. Samma påstående finns redan i Betänkande av arbetsgruppen för konsumenträttigheter, Justitieministeriets betänkanden och utlåtanden 28/2013, s. 33. I finsk doktrin anger Joonas Huuhtanen, Peruuttamisoikeus etämyynnissä – Rajoitukset ja tuotteen arvon alenemisen perustuva korvausvelvollisuus, Defensor Legis 2018, s. 82–99, 97, att det följer av direktivet att konsumenten ska förfara varsamt med varan.

⁵³ Reg. prop. 2013/14:15, s. 51.

⁵⁴ Lovforslag L 39, avsnitt 4.11.3.1.

stöd för att tala om en regelrätt vårdplikt för konsumenten, varför den finska lösningen ter sig mindre lyckad med tanke på en riktig implementering av direktivet. Men om den finska lösningen stävjar konsumenternas missbruk av ångerrätten, vilket jag ändå betvivlar att sker i mer än i marginell bemärkelse, kunde man ändå argumentera för att den finska lösningen faller inom staternas möjlighet att genomföra direktivet på ett ändamålsenligt sätt, särskilt om det inom EU höjs röster för att ångerrätten enligt direktivet är för väl tilltagen ur ett hållbarhetsperspektiv. Oavsett detta är det beklagligt att de nordiska länderna inte har kunnat ena sig om en gemensam lösning på denna punkt.

Efter implementeringen av direktivet om konsumenträttigheter är konsumentens rätt att frånträda köpet inom 14 dagar alltså en huvudregel. I vissa situationer saknas ångerrätten ändå helt och dessa typfall är definierade i både direktivet och de nationella lagarna. I art. 16 i direktivet har man valt att föreskriva att medlemsländerna inte får tillåta den ångerrätt som följer av direktivet i ett antal närmare definierade situationer. I den nationella regleringen finns de motsvarande undantagen i den finska KSL 6:16, i den svenska distansavtalslagens 11 §, i den danska loven om förbrukeraftal § 18 och i den norska angrerettlovens § 22. Jag ska kort behandla dessa undantag till den del de gäller distansköp av varor.

Det är viktigt att märka att näringsidkaren enligt direktivets art. 6.1 punkt k har en skyldighet att informera konsumenten om begränsningarna i ångerrätten enligt art. 16, antingen så att konsumenten över huvud taget inte har någon ångerrätt, eller information om under vilka omständigheter konsumenten förlorar sin ångerrätt.

Om distansavtalet däremot inte gäller sådana varor som saknar ångerrätt, har konsumenten alltid rätt att frånträda avtalet oavsett hur konsumenten har förfarit med varan. En separat gränsdragning utgörs då av frågan i vilka situationer konsumenten blir tvungen att ersätta näringsidkaren för den värdeminskning som den återställda varan har drabbats av och i vilka fall ångerrätten är möjlig utan ersättning. I det följande behandlar jag de tre fallen: i avsnitt 4 ett par situationer där konsumenten helt saknar ångerrätt, i avsnitt 5 de situationer då konsumenten kan frånträda avtalet och få tillbaka hela köpepriset samt i avsnitt 6 de situationer där konsumenten blir tvungen att ersätta värdeminskningen.

4. Konsumentens ångerrätt är begränsad

4.1 Direktivets bestämmelse om begränsad ångerrätt

De fall då konsumenten med stöd av undantagen i de nationella lagarna helt saknar ångerrätt ska enligt kommissionens tillkännagivande om hur direktivet om

konsumenträttigheter ska tolkas⁵⁵, som en allmän regel underkastas en restriktiv tolkning.⁵⁶ I direktivets art. 16 finns de olika typfallen angivna där nationalstaterna inte får medge konsumenterna någon ångerrätt. De punkter som uttryckligen gäller köp av varor är art. 16 b som förbjuder en ångerrätt för varor som är underkastade starka prisfluktuationer, art. 16 c som inte tillåter att konsumenten ångrar ett köp av varor som har tillverkats enligt konsumentens anvisningar eller som har getts en tydlig personlig prägel, art. 16 d som förbjuder ångerrätt för varor som snabbt kan försämrats eller bli för gamla, art. 16 e som inte tillåter konsumenten att ångra ett köp av sådana förslutna varor som av hälsoskydds- eller hygienskäl inte lämpligen kan returneras och som öppnats av konsumenten efter att de har levererats, art. 16 f gällande varor som, till sin natur, efter leverans blandas med andra föremål på så sätt att de inte kan skiljas från varandra, art. 16 g i fråga om vissa alkoholhaltiga drycker som även är underkastade starka prisfluktuationer samt art. 16 i gällande plomberade ljud- eller plomberade bildinspelningar eller datorprogram vilkas plombering brutits av konsumenten och art. 16 j i fråga om tidningar och tidskrifter, om det inte är fråga om avtal om prenumeration på sådana publikationer. De nordiska länderna har plikttroget infört dessa undantag i sin nationella lagstiftning.

En viktig iakttagelse är att ångerrätten inte per automatik saknas för begagnade varor, förutsatt att säljaren är en näringsidkare och köparen en konsument. I praktiken är det inte ovanligt att näringsidkare som bjuder ut begagnade varor till försäljning, underlåter att informera konsumenten om ångerrätten, vilket näringsidkaren är skyldig att göra enligt de gällande bestämmelserna. Det är inte ovanligt att näringsidkarna till och med påstår att ångerrätten saknas för begagnade varor.⁵⁷

Av dessa undantag, då konsumenten saknar ångerrätt, behandlar jag i det följande endast art. 16 e, c och d i denna ordning till följd av att jag här kan ange något mer teoretiska synpunkter på avsaknaden av en ångerrätt.

⁵⁵ Kommissionens tillkännagivande: Vägledning om tolkningen och tillämpningen av Europaparlamentets och rådets direktiv 2011/83/EU om konsumenträttigheter, EUT C 525, 29.12.2021, s. 1.

⁵⁶ Kommissionens tillkännagivande 2021, s. 14.

⁵⁷ Av en nyligen utförd undersökning av kommissionen och de nationella myndigheterna i EES framgick det att 40 % av de undersökta näringsidkare som sålde begagnade varor underlät att informera konsumenterna om deras ångerrätt, se https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_706, besökt 29.4.2025. Andelen är oroväckande hög. Också den finska konsumentombudsmannen deltog i utförande av undersökningen och resultatet var detsamma i Finland, eller med andra ord att många näringsidkare som säljer begagnade varor underlåter att ge korrekt information om ångerrätten, se https://www.kkv.fi/ajankoh-taista/tiedotteet/kuluttajaviranomaisten-valvontakampanja-paljasti-puutteita-kaytety-n-tavaran-verkkokau-passa/?snb_adname=kuluttaja-asiamiehen- uutiskirje-22025&snb_adtype=email&snb_admedia=K-a_uutiskirje_2_25, besökt 29.4.2025.

4.2 Försegling till följd av hälsoskydds- eller hygienskäl

Bestämmelsen som reglerar undantaget från ångerrätten för förseglade varor, vilka av hälsoskydds- eller hygienskäl inte är lämpliga att returnera efter att förseglingen brutits av konsumenten, är särskilt relevant för produkter inom områden såsom kläder, kosmetika och hälsorelaterade varor. EU-domstolen har den 19 mars 2019 gett en intressant dom som till denna del berörde tolkningen av art. 16 e i direktivet om konsumenträttigheter, eller med andra ord varor som av hygienskäl är förseglade.⁵⁸ Fallet handlade om en madrass som konsumenten köpt på distans och som var förseald med en skyddsfilm som avlägsnats av konsumenten vid provningen av madrassen. Domstolen jämförde madrassen med ett klädesplagg, som konsumenten kan prova på ett sätt att klädesplagget kommer i kontakt med huden, utan att detta skulle äventyra ”kraven avseende hälsoskydd och hygien”.⁵⁹ Domstolen konkluderade med att den madrass vars skyddsfilm hade avlägsnats av konsumenten inte kunde jämföras med en vara ”som av hälsoskydds- eller hygienskäl inte lämpligen kan returneras”. Konsumenten skulle därför inte anses ha gått förlustig sin rätt att frånträda avtalet. Domstolen påpekade ändå att det är möjligt att konsumenten ansvarar för en minskning av varans värde till följd av hen hanterat varan på ett annat sätt än vad som har varit nödvändigt för att fastställa varans beskaffenhet, egenskaper och funktionsduglighet.⁶⁰

I kommissionens vägledning framhålls kosmetiska produkter, såsom läppstift, samt hygienartiklar, exempelvis tandborstar, som typiska exempel på varor som av hygienskäl är förseglade. Förseglingen av dessa produkter syftar till att säkerställa att de förblir orörda och hygieniska fram till dess att de når konsumenten. När förseglingen bryts, anses produkterna inte längre vara lämpliga för retur, vilket motiverar undantaget från ångerrätten. Detta är en viktig aspekt av konsumentskyddet, då det garanterar att varor som kan påverkas negativt av hantering inte återförs till marknaden.⁶¹ I en affärslokal brukar konsumenten ändå kunna testa en kosmetisk produkt genom en så kallad tester så att hen bättre får en uppfattning om varans konsistens och doft. I det finska konkurrens- och konsumentverkets anvisningar lyfts kontaktlinser, fuktighetskrämer och läkemedel fram som ytterligare exempel på varor som omfattas av undantaget från ångerrätten när förseglingen har brutits av konsumenten. Dessa produkter är känsliga för hantering och kan inte garanteras vara säkra eller hygieniska för återförsäljning efter att förpackningen har öppnats.⁶²

⁵⁸ Domen C-681/17 av den 27 mars 2019, *slewo – schlafen leben wohnen GmbH* mot *Sasha Ledowski*.

⁵⁹ Domen C-681/17, skäl 46.

⁶⁰ Domen C-681/17, skäl 47.

⁶¹ Kommissionens tillkännagivande 2021, s. 67.

⁶² <https://www.kkv.fi/sv/konsumentarenden/nathandel/angerratt-vid-nathandel/>, besökt 31.3.2025.

I fallet KTN 3749/36/08 ansågs att kosmetika och skönhetsprodukter, inklusive parfym, är av sådan art att de av hygieniska skäl inte kan återlämnas för vidareförsäljning efter att förpackningen har öppnats. Näringsidkarens villkor om en sådan begränsning stred därför inte mot konsumentskyddslagstiftningen.

Nämnden ansåg i fallet KTN 4360/32/08 att hörlurar inte var sådana varor som saknar ångerrätt till följd av hygieniska skäl och som på grund av sin beskaffenhet inte kan returneras för återförsäljning.

I fallet KTN 02/36/968 hade konsumenten köpt kontaktlinser på distans. Enligt konsumenten hade han provat endast ett par linser, varför ångerrätten inte gällde detta par. Konsumenten hade rätt att utnyttja sin ångerrätt för de andra två paren. Nämnden ansåg att konsumenten hade haft rätt att lämna tillbaka och frånträda köpet av de oanvända kontaktlinserna.

För att konsumenten ska sakna ångerrätt med stöd av hälsoskydds- eller hygienskäl krävs först och främst att varorna verkligen är sådana att det finns sådana hälsoskydds- eller hygienskäl som motiverar att varan försluts i till exempel skyddsomslag eller skyddsfilm. I kommissionens vägledning betonar man att ”den vara som förpackningen innesluter *definitivt inte längre kan säljas av hälsoskydds- eller hygienskäl*”. Varans art måste i sig medföra att det blir ”omöjligt eller orimligt svårt för näringsidkaren att vidta åtgärder som gör det möjligt att sälja varan på nytt utan att det äventyrar något av dessa krav.”⁶³ Av ordalydelsen av kommissionens vägledning kan man sluta sig till att det är fråga om en mycket begränsad mängd varor som kan omfattas av undantaget och som alltså får inneslutas i en försegling så att konsumenten förlorar sin ångerrätt om hen bryter förseglingen. Det är uppenbart att konsumenten har ångerrätt för alla klädesplagg inklusive underkläder och badkläder, om de inte är inneslutna i en förseglad förpackning.

I fallet KTN 1471/36/2016, som gällde distansköp av kläder, underkläder och kosmetik, angav nämnden att näringsidkaren inte hade visat eller ens hävdat att kosmetikan och underkläderna (i min översättning) ”var förseglade i den mening som avses i bestämmelsen” i KSL 6:16.1 p. 5. Följaktligen kunde inte villkoret för begränsning av ångerrätten tillämpas i fallet.

Men i ljuset av kommissionens vägledning kan man med fog fråga om det över huvud taget är möjligt att försegla underkläder och badkläder i en förpackning på så sätt att konsumenten inte kan prova dem och samtidigt behålla sin ångerrätt. Det är även

⁶³ Kommissionens tillkännagivande 2021, s. 67–68.

lockande för näringsidkaren att försöka utvidga tolkningen av hurdana varor som är möjliga att innesluta i en förseglad förpackning. Kläder köpta på distans måste i regel provas om konsumenten vill försäkra sig om att de passar. Den allmänna uppfattningen om att dessa klädesplagg saknar ångerrätt är således inte juridiskt hållbar. På denna punkt är *Kuttenkeuler* i svensk rätt mindre restriktiv när hon anger att underkläder kunde utgöra varor som näringsidkaren får försegla så att konsumenten mister sin ångerrätt, om förseglingen bryts.⁶⁴ Denna ståndpunkt är enligt min mening alltför generell.

Min tolkning stöds av EU-domstolens argumentation om att ett klädesplagg som vid provningen kan komma i direkt kontakt med människokroppen, kan ”genom en behandling som rengöring eller desinfektion” återställas i sådant skick att ”de kan användas på nytt av en tredje man och därmed säljas igen, utan att det äventyrar kraven avseende hälsoskydd eller hygien”.⁶⁵ Tanken bakom ångerrätten är ju att konsumenten ges ett skydd i samband med ett distansavtal där konsumenten saknar den faktiska möjligheten att prova varan före avtalsslutet.⁶⁶

Ett starkt argument mot näringsidkarens rätt att försegla klädesplagg, inklusive underkläder och badkläder, är att det finns tekniska lösningar som tillåter konsumenten att prova dessa plagg utan att hygienkraven behöver åsidosättas. En sådan lösning är användningen av hygien-tejp på insidan av plagget, vilket möjliggör provning utan att konsumenten förlorar ångerrätten. Denna metod erbjuder ett sätt att balansera konsumentens rättigheter med hygieniska hänsyn, utan att hela produkten behöver förseglas. Om konsumenten däremot avlägsnar hygien-tejpen, förlorar hen rätten att ångra köpet, vilket är en rimlig kompromiss mellan konsumentskydd och hygienstandarder. Denna lösning kan bidra till att skapa en mer flexibel och konsumentvänlig praxis inom handeln med kläder, samtidigt som den säkerställer att hygieniska krav upprätthålls.

Inom handeln med begagnade varor har det likaså förekommit att näringsidkaren förseglat varan och hävdar att konsumenten förlorar sin ångerrätt om sigillet bryts. Detta framkom i den undersökning av marknaden som konsumentombudsmannen utförde på uppdrag av kommissionen och såsom en del av den aktion som de europeiska övervakningsmyndigheterna företog i slutet av 2024.⁶⁷

⁶⁴ Anne Kuttenkeuler, Lagen om distansavtal och avtal utanför affärslokaler – En kommentar. *Norstedts juridik* 2018, s. 135. Hon stöder sig på ett uttalande i den svenska Reg. prop. 2013/14:15, s. 89: ”Ett exempel på sådana varor kan vara underkläder.”

⁶⁵ Domen C-681/17, skäl 46.

⁶⁶ Domen C-681/17, skäl 33.

⁶⁷ Se exempelvis konsumentombudsmannens avgörande KKV/224/14.08.01.05/2025 och <https://www.kkv.fi/sv/aktuellt/meddelanden/konsumentmyndigheternas-tillsynskampanj-avslojade-brister-i-forsaljning-av-begagnade-varor-pa-natet/> samt https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/sv/ip_25_706, besökt 14.5.2025.

Däremot ska näringsidkaren ha en möjlighet att försegla varor i fråga om vilka en provning medför att konsumenten konsumerar av själva produkten, såsom kosmetiska produkter i formen av parfymer, smink, deodoranter, tvål, tandkräm, hudkräm och schampo. Också föremål som sätts i ögonen, såsom kontaktlinser, och munnen, såsom en tandborste eller en visselpipa, får förseglas, vilket innebär att konsumenten hindras från att frånträda köpet om förseglingen är bruten.

I fallet KTN 03/36/3370 konstaterade nämnden att en älgvissla, som sätts i munnen vid användning, är en vara som på grund av sin beskaffenhet inte kan återlämnas för återförsäljning av hygieniska skäl.

Precis såsom kosmetiska produkter omfattas livsmedel med lång hållbarhet, såsom torrvaror och konserver, av undantaget från ångerrätten när förpackningen fungerar som en försegling. Dessa livsmedel är förseglade för att säkerställa deras kvalitet och säkerhet fram till konsumtion. När förpackningen bryts, kan produkternas innehåll inte längre garanteras vara oskadat eller hygieniskt, vilket motiverar att de undantas från möjligheten att returneras. Detta skyddar konsumenterna genom att säkerställa att livsmedel inte återförs till marknaden efter att ha blivit hanterade, vilket kan påverka deras säkerhet och kvalitet. Därför är det viktigt att konsumenterna är medvetna om att ångerrätten inte gäller för dessa typer av livsmedel när förpackningen har öppnats. Här fungerar förpackningen som försegling.⁶⁸ I tysk rätt betonas ändå att varan ska vara sådan att konsumenten inser att öppnandet av förpackningen samtidigt innebär att varan av hälsoskydds- eller hygienskäl inte kan säljas vidare.⁶⁹

4.3 Varor tillverkade enligt anvisningar eller som fått en personlig prägel

Direktivet föreskriver enligt art. 16 c att ångerrätten saknas även i fråga om sådana varor som har tillverkats enligt konsumentens anvisningar eller som annars har fått en tydlig personlig prägel. På det svenska konsumentverkets webbplats anges att glasögon ibland är sådana varor att ångerrätten saknas, till exempel om glasögonen enligt konsumentens önskan fått en personlig prägel eller om glasögonens styrka är avpassad för konsumenten.⁷⁰ Om konsumenten kan välja mellan standardiserade alternativ som presenteras i en webbutik, är det inte fråga

⁶⁸ Se Kutteneuler 2018, s. 135.

⁶⁹ J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetz Buch 2 Recht der Schuldverhältnisse §§ 312-312m / Neubearbeitung 2024 von Gregor Thüsing, De Gruyter 2024, s. 299.

⁷⁰ <https://www.konsumentverket.se/varor-och-tjanster/glasogon/#:~:text=Du%20kan%20%C3%A5ngra%20k%C3%B6pa%20om,att%20du%20inte%20har%20%C3%A5ngerr%C3%A4tt.,> besökt 31.3.2025.

om en sådan vara som har tillverkats enligt konsumentens anvisningar eller annars fått en personlig prägel.

I fallet KTN 856/36/06 var det fråga om en klocka av en modell som presenterats på Internet och som inte graverats eller på något annat sätt ändrats enligt konsumentens önskemål. Nämnden ansåg att den aktuella klockan inte var en sådan vara som inte omfattades av ångerrätten. Näringsidkaren hade inte rätt att begränsa konsumentens ångerrätt i fallet, eftersom ett avtalsvillkor som till nackdel för konsumenten avviker från bestämmelserna i kap. 6 i konsumentskyddslagen är ogiltigt enligt KSL 6:2. Konsumenten hade rätt att frånträda avtalet enligt KSL 6:15 eftersom hen, så snart hen mottagit klockan, hade meddelat näringsidkaren att hen ville lämna tillbaka den och byta ut den mot en annan.

I kommissionens anvisningar betonas alltså att det handlar om en undantagsbestämmelse som ska tolkas restriktivt. Detta gäller särskilt i fråga om vad som ska uppfattas som en vara som har tillverkats enligt konsumentens anvisningar eller som har fått en personlig prägel till följd av konsumentens önskemål. Som en måttstock anges att varorna till följd av konsumentens önskemål ska bli unika. Möbler som tillverkas eller gardiner som sys enligt konsumentens mått är varor som omfattas av undantaget. Likaså omfattas varan av undantaget, om konsumenten i sin beställning har bett om särdrag i varan som är unika för konsumenten, till exempel en sådan specialbeställd komponent i en dator som näringsidkaren skaffar separat och som inte normalt bjuds ut till köparna. Även om varan förses med ett broderat namn eller ett foto som konsumenten tillställt näringsidkaren, saknas ångerrätten.⁷¹

Den danska förbrugerombudsmanden tog i ett förhandsbesked 17/03630 ställning till att en näringsidkare som på nätet sålde kosttillskott i form av piller och kapslar i små påsar med köparens namn tryckt på dem inte behövde ge konsumenterna ångerrätt, eftersom innehållet i påsarna hade satts samman efter konsumentens individuella önskemål. I ett motsvarande förhandsbesked 17/02118 där en näringsidkare på nätet sålde rep, tåg och kedjor som metervara ansåg förbrugerombudsmanden däremot att konsumenten hade ångerrätt, trots att näringsidkaren brände ändorna på repet enligt den längd som konsumenten beställt. I fallet 15/08324 var det fråga om en näringsidkare som sålde tavlor med tryckta panoramamotiv. I sin bedömning fäste den danska förbrugerombudsmanden vikt bland annat vid att tillverkningen av taveldukarna inte baserades på konsumenternas individuella val, utan på standardval utifrån i förväg fastställda mått och utvalda motiv. Dessutom

⁷¹ Kommissionens tillkännagivande 2021, s. 66.

kunde dessa standardval inte anses vara så omfattande och atypiska att panoramatavlorna inte skulle kunna säljas vidare om en konsument ångrade sitt köp.

Om det alltså är så att näringsidkaren erbjuder standardalternativ som konsumenten kan välja mellan, så är det inte fråga om sådana unika varor som faller under undantaget. Undantaget omfattas därför inte av en sådan situation där konsumenten kan välja färg eller särskild klädsel på de varor som konsumenten beställer, eller då en bil utrustas med extra utrustning utgående från tillval som näringsidkaren erbjuder eller om konsumenten kan plocka ihop en möbelgrupp utgående från standarddelar.⁷²

Om det är fråga om en sådan vara som enligt undantaget om specialbeställning eller personlig prägel saknar ångerrätt, är det oväsentligt om näringsidkaren har börjat vidta åtgärder för att framställa varan eller inte. Enligt EU-domstolen i målet C-529/19 saknas ångerrätten inherent i dessa slags varor oavsett produktionsskedet.⁷³ Denna dom klagör rättsläget och innebär att uppfattningen i doktrinen om att konsumenten alltid kan ångra köpet om inte tillverkningen har inletts, inte längre är aktuell.⁷⁴

4.4. Andra undantag

Slutligen kan här ytterligare nämnas undantaget i art. 16 d som gäller varor ”som snabbt kan försämrats eller bli för gamla”, såsom livsmedel med kort hållbarhet, färdiglagad mat eller färska blommor. Dessa exempel som nämns i kommissionens vägledning är alla sådana varor som svårligen kunde förenas med en 14-dagars ångerrätt.⁷⁵ Är det fråga om levande växter som inte snabbt försämrats eller blir för gamla, då gäller ångerrätten.⁷⁶

Direktivet och de nationella bestämmelserna kring ångerrätten vid distansförsäljning betonar alltså att undantag från ångerrätten ska tolkas restriktivt. Detta innebär att huvudregeln är att konsumenten har rätt att frånträda köpet. Denna rättighet gäller även för varor som hushållsapparater, exempelvis en kaffekokare, där konsumenten kan testa produkten hemma på ett sätt som kanske inte är möjligt i en fysisk butik. Jag kunde

⁷² Kommissionens tillkännagivande 2021, s. 66.

⁷³ Skäl 24 i domen den 21 oktober 2020, Möbel Kraft GmbH & Co. KG mot ML (C-529/19). Orsaken till denna hållning är att detta skapar en bättre förutsebarhet inte minst när det gäller näringsidkarens skyldighet att informera konsumenten om när ångerrätten saknas, se Kommissionens tillkännagivande 2021, s. 66–67. Så också i tysk rätt, se Staudinger / Thüsing 2024, s. 296.

⁷⁴ Se Kutteneuler 2018, s. 133.

⁷⁵ I Staudinger / Thüsing 2024, s. 297 nämns ytterligare kosmetika och läkemedel. Här är förklaringen till att de kan inkluderas i undantaget säkerligen att en felaktig uppbevaring, exempelvis fel temperatur, kan försämra varans kvalitet.

⁷⁶ Kommissionens tillkännagivande 2021, s. 67.

tänka mig att konsumenten har rätt att testköra kokaren enbart med vatten för att höra hur ljudlig kokaren är i användning. Dock finns det regler som behandlar konsumentens ekonomiska ansvar om varan försämras under tiden den är i konsumentens besittning. Konsumenten har rätt att undersöka och prova varan för att fastställa dess egenskaper och funktion, men om konsumenten använder varan på ett sätt som går utöver vad som är nödvändigt för att göra denna bedömning, kan konsumenten bli ansvarig för en eventuell värdeminskning. Om det är fråga om en kaffekokare, är min bedömning av gränsen för ibruktagandet överskrids, om konsumenten brygger kaffe med kokaren. Detta innebär att konsumenten måste vara försiktig med vad hen vidtar och begränsa användningen till det som är nödvändigt för att avgöra om hen vill behålla varan.

I följande avsnitt behandlar jag därför reglerna för när konsumenten får ett ekonomiskt ansvar för att varan har försämrats medan den varit i konsumentens besittning och konsumenten förfarit på ett sätt med varan som överskrider åtgärder som kan beskrivas som undersökning och provning i en sådan utsträckning som konsumenten har rätt till.

5. Konsumentens rätt att frånträda sitt köp utan att betala ersättning för värdeminskningen

Enligt artikel 14.2 i direktivet om konsumenträttigheter finns det två specifika situationer där konsumenten inte blir ansvarig för en minskning av värdet av den köpta varan:

1. *Normal hantering för bedömning:* Konsumenten är inte skyldig att ersätta en värdeminskning om hen har hanterat varan endast i den utsträckning som är nödvändig för att fastställa varans art, egenskaper och funktion. Detta innebär att konsumenten som en tumregel har rätt att undersöka och prova varan ungefär på samma sätt som hen skulle kunna göra i en fysisk butik, utan att bli ansvarig för att varans värde minskar.
2. *Underlåtenhet att informera om ångerrätten:* Konsumenten är också befriad från ansvar för värdeminskning om näringsidkaren har underlåtit att ge information om ångerrätten i enlighet med artikel 6.1 h i direktivet. Det innebär att om näringsidkaren inte har informerat konsumenten om ångerrätten på ett tydligt och korrekt sätt, kan konsumenten inte hållas ansvarig för en eventuell värdeminskning.

Dessa bestämmelser syftar till att skydda konsumentens rättigheter och säkerställa att hen kan göra informerade beslut utan att riskera ekonomiskt ansvar för värdeminskningen,

så länge hen följer de angivna reglerna för hantering av varan.⁷⁷

Om alltså näringsidkaren underlåter sin upplysningsskyldighet enligt art. 6.1 h, kan näringsidkaren aldrig kräva ersättning för värdeminskningen. Likaså är det viktigt att märka att tiden under vilken konsumenten kan frånträda köpet, enligt art. 10 förlängs i vissa fall upp till och med 12 månader efter utgången av den ursprungliga fristen på 14 dagar. Regeln är sträng mot näringsidkaren, eftersom den gäller både utebliven och bristfällig information om ångerrättens existens, utövande och begränsningar.

Om konsumenten har hanterat varan på ett annat sätt än vad som är nödvändigt för att fastställa varans art, egenskaper och funktion och varan har minskat i värde till följd av denna hantering som går utöver den tillåtna hanteringen, blir konsumenten ersättningsskyldig för den värdeminskning som orsakats av den otillåtna delen av hanteringen. I direktivet anges i skäl 47 måttstocken för hur konsumenten kan hantera varan utan att en ersättningsskyldighet uppstår. Om konsumenten hanterar och undersöker varan ”på samma sätt som man skulle få göra i en affär” blir inte konsumenten ersättningsskyldig. Ett klädesplagg får konsumenten prova, men inte använda, anges även i skäl 47 i direktivet. Där anges ytterligare att konsumenten ”följaktligen bör ... hantera och undersöka varan med tillbörlig omsorg under ångerfristen”. Denna sistnämnda skyldighet har man i Finland valt att ta in i lagen, medan de övriga nordiska länderna har uppfattat situationen som sådan att denna aktsamhetsstandard inte längre får nämnas i lagen. *Anne Kutteneuler* påpekar att möjligheterna att undersöka en vara kan variera från affär till affär, varför det ska vara sådana åtgärder som en konsument ”typiskt sett” får göra i en affär.⁷⁸ Om det i affären finns ett utställningsexemplar, till exempel en madrass utan skyddsfilm, måste konsumenten under ångerfristen ha samma rätt att undersöka varan hemma. Men om praxis numera är att möbelfaffärer typiskt sett har till påseende provexemplar av madrasser utrustade med sådan skyddsfilm att konsumenten kan prova madrassen med denna skyddsfilm, kan konsumenten vid ett distansköp bli ersättningsskyldig för en värdeminskning om skyddsfilmen avlägsnas hemma.

Den stora utmaningen är ändå att dra den exakta gränsen mellan vad som innefattas i rätten att undersöka och prova varan å ena sidan och en sådan hantering som kan karakteriseras som en användning eller med andra ord ett ibrukttagande av varan å andra sidan. En provning av kläder förutsätter inte att vidhängande lappar med varumärke, pris och annan information avlägsnas.⁷⁹ Bortklippandet av dessa lappar är i regel ett indicium på att konsumenten har tagit varan i bruk, och då uppstår frågan om hur stor

⁷⁷ Enligt punkt h i art. 6.1 måste näringsidkaren före avtalet klart och tydligt ge konsumenten information om huruvida konsumenten har en ångerrätt, villkoren, tidsfristen och förfarandena för att utöva den, i enlighet med art. 11.1, samt den standardblankett för utövande av ångerrätten som anges i direktivets bilaga I B.

⁷⁸ Kutteneuler 2018, s. 173.

⁷⁹ Kutteneuler 2018, s. 173.

värdeinsnkningen är av konsumentens åtgärd. Provningsen av klädesplagg eller skor räcker tidsmässigt aldrig mer än högs ett tiotal minuter. En användning av varorna i flera timmars tid utgör därför ett ibruktagande. Men den förpackning inklusive nålar, plaststöd och skyddspapper som till exempel en förpackad skjorta har får konsumenten öppna för att kunna prova skjortan. Likaså kan ett par osnörda skor snöras så att konsumenten kan knyta skosnörena för att prova dem.

I fallet KTN 36/30/2014 hade konsumenten beställt två uppsättningar festkläder för pojkar i åldern 2 och 4 från en barnklädesaffär på nätet till ett sammanlagt pris av 105 euro. Leveransen skedde per post den 24 juli 2014 och den 28 juli 2014 meddelade konsumenten via e-post att hen skulle returnera de två beställda uppsättningarna kläder. Som skäl angavs att skjortan, västen och slipsen på 2-åringens kostym var förstörda (gulnade) och att knappen och kardborreknäppningen på slipsen på 4-åringens kostym hade lossnat under provningen. Byxorna på kostymerna kunde inte heller justeras.

Vid granskningen av varorna konstaterade nämnden att båda skjortorna hade en mörkbrun fläck på framsidan och att den vänstra manschetten på den större skjortan hade blivit noppig. Vid en undersökning drog nämnden emellertid slutsatsen att fläckarna på skjortornas framsida möjligen var choklad, som hade hamnat på skjortorna antingen genom provning eller genom användning, troligen när västarna inte användes av barnen. Eftersom skjortorna dessutom var genomgående skrynkliga kunde säljarens uppgift om att skjortorna återlämnades i en plastpåse i stället för i originalförpackningen anses trovärdig.

Nämnden ansåg att den grundläggande principen är att de varor som ska returneras ska återlämnas till säljaren i rent och gott skick. Särskilt varor som är avsedda för festbruk måste provas med försiktighet och förpackas omsorgsfullt så att de inte skrynklas när de returneras. Nedsmutsning av varorna kan leda till ersättningsskyldighet. Vid inspektionen konstaterades också att knäna på de mindre byxorna var utdragna. Byxorna hade tydliga knäpåsar vid vecken och tyget var något uppfrått vid vänster knä. Detta tydde på att byxorna hade använts av ett krypande barn. Liknande märken kunde inte hittas på de större byxorna. Sömnaden på kardborrebanden på slipsarna hade lossnat och metalldekorationerna hängde löst. Nämnden lät konsumenten stå för 65 euro som ersättning för värdeinsnkningen.

I ett annat fall i KTN var det fråga om en baddräkt som konsumenten returnerade. Konsumenttvistenämnden granskade varan och de fotografier som tagits av den och konstaterade att baddräkten var fläckig på flera ställen.

Baddräkten hade provats och använts på ett sådant sätt att den hade blivit smutsig. Eftersom varan hade blivit osäljbar var konsumenten skyldig att betala hela varans värde. Nämnden rekommenderade inte återbetalning av priset i detta fall.⁸⁰

I det svenska fallet ARN 2014-05617 hade en konsument köpt ett par sandaler på distans och ”provat skorna under en helg”. Nämnden ansåg att skorna hade ”använts betydligt mycket mer än som krävs för att undersöka deras egenskaper och funktion”. Konsumentens ansvar för värdeminskningen utgjorde hälften av varans pris.

Extra svår blir gränsdragningen om varan i sig är begagnad, särskilt om det gäller kläder. Också här ska gränsen vara densamma, det vill säga att konsumenten har rätt att undersöka och prova klädesplagget, men inte ta det i användning. Utmaningen att slå fast om konsumenten har överskridit sin rätt att undersöka och prova en begagnad vara är större än vid fabriksnya varor.

Lika svårbedömda kan sådana fall vara där konsumenten köpt en hushållsapparat, en dator, en television eller en ljudanläggning och testat den hemma. Här omfattas konsumentens rätt att undersöka och prova varan av att förpackningen öppnas omsorgsfullt så att den inte i onödan skadas. I en affär finns dessa varor i regel till påseende och i viss mån kan de testas: en hårtork eller en TV kan kopplas på, men många köksmaskiner kan inte provas, såsom kylskåp, ugnar eller kaffekokare. Enligt Kommissionens vägledning om tillämpningen av direktivet om konsumenträttigheter ska det som en konsument kan göra i en vanlig butik utgöra ”en god utgångspunkt” för bedömningen.⁸¹

I fallet KTN D/6551/32/2019 ansåg konsumenttvistenämnden att den tid som behövs för att fastställa en elektronisk standardprodukts art, egenskaper och funktionalitet i princip är cirka 2 timmar.

Två danska fall FKN 18/14282 och FKN 20/07352 handlade om espressomaskiner som konsumenten returnerade. I det ena fallet hade konsumenten bryggt ca 20 koppar kaffe och i det andra fallet närmare 40 koppar kaffe. I bägge fallen ansåg förbrukerklagenævnet att konsumentens hantering hade gått utöver vad som behövs för en undersökning av espressomaskinen. I det förstnämnda fallet bestämdes värdeminskningen utgående från kostnaden för att rengöra och avkalka maskinen. I bägge fallen ansvarade konsumenten för värdeminskningen.

⁸⁰ <https://www.stjm.fi/palvelut-ja-tietoa-yrityksille/lakipalvelut/kuluttajansuojat/esimerkkeja-kiistatilanteista/>, besökt 2.4.2025.

⁸¹ Kommissionens tillkännagivande 2021, s. 56–57.

När det gäller datorer och mobiltelefoner anger *Anne Kutteneuler* att konsumenten som ett led i undersökningen och provningen av varan får öppna förpackning, ta ut apparaten och starta den, men inte ladda ner appar eller skapa användarkonton. Detta sistnämnda kan man ju inte heller göra i en affär.⁸² Om mobiltelefonens glas är skyddat av plastfilm, får konsumenten avlägsna filmen enbart om undersökningen av varan strikt taget förutsätter det.⁸³ Detta är knappast fallet.

Saknas originalförpackningen när konsumenten återställer varan är tumregeln att konsumenten blir tvungen att ersätta näringsidkaren, särskilt om det är fråga om märkesvaror där man till och med kan uppfatta förpackningen som en del av varan.⁸⁴ Men saknar förpackningen funktionen att vara en del av marknadsföringen, ska förpackningen inte ses som en sådan del av varan som konsumenten måste returnera varan i till näringsidkaren.

I norska Forbrukertvistutvalgets beslut 2014/190533 ångrade konsumenten sig ett köp av fyra stolar vilket han ingått på nätet. Utvalget ansåg att näringsidkaren inte kunde kräva värdeersättning för borttagna förpackningar, eftersom värdeminskningen måste avse varan som sådan och inte förpackningen. Utvalget ansåg att även om stolarna inte längre kunde säljas som nya, var detta i sig inte tillräckligt för att anse att det skett en värdeminskning. Därtill kom att lagen är tvingande till konsumenternas fördel och att näringsidkarens standardvillkor med en uppmaning att returnera varan i originalförpackning därför inte kunde läggas till grund.

Den danska forbrugerombudsmanden har angett att en näringsidkare inte får hindra konsumenten från att undersöka en vara genom att förpacka varan så att den i själva verket är förseglad med den följd att konsumenten ansvarar för skador på förpackningen om förseglingen bryts. Om det inte är nödvändigt att bryta förpackningen för att fastställa varans art, egenskaper och funktion eller om varan normalt presenteras på samma sätt i en fysisk butik – med andra ord att det inte normalt finns någon visningsmodell i fysiska butiker, får varan vara förseglad.⁸⁵ Då är det emellertid fråga om sådana situationer som ovan behandlades i avsnitt 4.2 då förseglingen kan motiveras med hälsoskydds- och hygieniskäl.

⁸² Kutteneuler 2018, s. 174.

⁸³ Kommissionens tillkännagivande 2021, s. 57.

⁸⁴ Kutteneuler 2018, s. 173 nämner en mobiltelefon som exempel på en vara där förpackningen uppfattas som en del av varan. Samma exempel finns i Kommissionens tillkännagivande 2021, s. 57.

⁸⁵ Forbrugerombudsmandens notat om värdiföringelse ved internethandel – Notat 2014, s. 7.

6. Konsumentens skyldighet att ersätta värdeminskningen

Konsumentens ansvar för varornas minskade värde gäller alltså bara en sådan minskning i värdet som skett till följd av en annan hantering av varorna än vad som är nödvändigt för att fastställa varornas art, egenskaper och funktion. Om värdeminskningen beror både på sådan hantering av varorna som är nödvändig för att fastställa varornas art, egenskaper och funktion och på sådan hantering som går utöver detta, ska konsumentens ersättningsskyldighet omfatta bara den hantering som går utöver vad som är nödvändigt för att fastställa varornas art, egenskaper och funktion.⁸⁶

Det är inte alldeles lätt att i praktiken fastställa hur stor den värdeminskning är som konsumenten ska ersätta då en ersättningsskyldighet uppstår. I kommissionens vägledning anges att värdeminskningen måste bedömas *in casu* med utgångspunkten i vad en konsument kan göra i en fysisk affärslokal.⁸⁷ Här kan vi tänka oss olika sätt att bedöma värdeminskningen då konsumenten har överskridit sin rätt att prova och undersöka varans funktionalitet. En vara som blivit smutsig eller trasig kan återfå sitt fullgoda skick efter en rengöring eller reparation. Då kan värdeminskningen motsvaras av rengörings- och reparationskostnaderna. Om varan trots allt inte kan säljas som ny och alltså inte har sitt fulla försäljningsvärde, kan värdeminskningen dessutom utgöras av den prisskillnad som näringsidkaren drabbas av. Även kostnaden för en ny originalförpackning, som konsumenten låtit bli att returnera, kan utgöra en grund för värdeminskningen. Däremot behöver konsumenten inte betala ersättning för den nytta som hen har haft av att ha varan i sin besittning, också i sådana situationer då konsumenten ansvarar för värdeminskningen.⁸⁸

Om en del av varans värdeminskning beror på att konsumenten har utövat sin rätt att undersöka och prova varan, ska denna del självfallet inte ersättas av konsumenten, utan näringsidkaren står kostnaden för denna värdeminskning.

Anne Kутtenkeuler betonar att värdeminskningen som varan drabbas av ibland kan bli stor, men också då kommer näringsidkaren att ta ansvar för det ”restvärde” som finns kvar i den returnerade varan. Det är endast i sådana fall då varan helt och hållet förlorat sitt värde som konsumenten följaktligen inte har rätt att få något alls tillbaka av köpepriset. I ett sådant fall kan det helt saknas incitativ för konsumenten att åberopa ångerrätten.⁸⁹ Det är uppenbart att det ibland föreligger svårigheter att visa hur stor värdeminskningen är och då blir det i sista hand en rättslig instans som avgör värdeminskningens belopp.

⁸⁶ Kутtenkeuler 2018, s. 172.

⁸⁷ Kommissionens tillkännagivande 2021, s. 56.

⁸⁸ Kommissionens tillkännagivande 2021, s. 56–57.

⁸⁹ Kутtenkeuler 2018, s. 174–177. Också så enligt Sonny Kristoffersen, Forbrugeraftaleloven – med kommentarer, Ex Tuto Publishing 2021, s. 368.

Belysande är avgörandet från norska Forbrukertvistutvalget 21/3517 där en konsument hade köpt en solsäng som hen returnerade, men där kudden hade skadats synbarligen vid öppnandet av förpackningen med kniv. Näringsidkaren hade utöver bilder på den skadade varan ingen dokumentation av en eventuell värdeminskning. Utvalget fann det sannolikt att varan inte kunde säljas vidare till sitt fulla pris på grund av skadan, men att solsängen ändå hade ett restvärde. I avsaknad av konkreta hållpunkter ansåg utvalget att värdeminskningen för varan i detta fall kunde fastställas till 30 procent och att konsumenten kunde kräva 70 procent av köpesumman tillbaka.

Anmärkningsvärt är att den finska propositionen i fråga om hur värdeminskningen ska bestämmas innehåller föreskriften om att detta ska ske ”enligt skäligt belopp”.⁹⁰ I inget annat nordiskt land kan motsvarande anvisning hittas om att det är fråga om en skälighetsbedömning. Inte heller EU-materialet ger belägg för att bedömningen ska bygga på skälighet. Däremot finns anvisningen i litteraturen om att det är fråga om en bedömning där man eftersträvar att fastställa varans objektiva marknadsvärde. Enligt *Anne Kutteneuler* måste bedömningen ofta ske ”på ett ganska schablonmässigt sätt”.⁹¹

I fallet ARN 2014-05617 motiverar nämnden närmare hur värdeminskningen bedöms. Det är fråga om en objektiverad bedömning av andrahandsvärdet med utgångspunkt i ”vad en använd vara generellt kan förväntas säljas för på den öppna marknaden”, utan att man i det enskilda fallet beaktar vad näringsidkaren i fråga har fått för den eller kunde få för den till exempel beroende på att näringsidkaren inte handlar med begagnade varor.⁹² Näringsidkaren hade endast lämnat in skorna till nämnden, men inte lagt fram någon utredning om hur värdeminskningen kunde beräknas.

Enligt EU-domstolens dom i målet C-489/07, *Pia Messner mot Firma Stefan Krüger*, ska bevisbördan för värdeminskningens storlek ligga på näringsidkaren. När det i regel är näringsidkaren som meddelar konsumenten hur mycket hen får tillbaka, måste näringsidkaren samtidigt försäkra sig om att hen till exempel med bilder kan styrka föremålets skick eller lägga fram dokument om rengöring och reparationsutgifter. I praktiken är det säkerligen ofta så att konsumenten står för en mindre del av värdeminskningen än vad lagen förpliktar, till följd av att näringsidkaren vill undvika

⁹⁰ RP 157/2013, s. 44. På finska är uttrycket ”kohtuuden mukaan” eller med andra ord ”enligt skälighet”. Huuhtanen, DL 2018, s. 96, hävdar att skälighetsbedömningen innebär en avvägning mellan konsumentens och näringsidkarens intressen.

⁹¹ Kutteneuler 2018, s. 181.

⁹² Jfr med Susanne Karstoft, Gennemførelse af forbrugerrettedirektivet i Danmark. Ugeskrift for Retsvæsen (UfR) 2013 B, s. 51–59, 56, där man får bilden att det är fråga om värdeminskningen för konsumentens motpart som är avgörande. Så är det alltså inte utan bedömningen är objektiverad.

onödiga tvister. En del näringsidkare säljer returnerade varor och utställningsexemplar till lägre priser på sin regelrätta webbplats. Även om prisnivån nödvändigtvis inte är objektiv på en sådan handelsplats, kan den ändå ge fingervisning om värdeminskningens belopp.

7. Vem bär risken för varan medan ångerrätten gäller?

En intressant fråga i detta sammanhang är vem som står för risken för att varan – efter att konsumenten har tagit emot varan och under den tid då konsumentens ångerrätt gäller – förstörs, kommer bort, försämras eller minskar genom en händelse som inte beror på konsumenten. Den normala regeln vid ett konsumentköp är ju att det är konsumenten som enligt KSL 5:6 bär risken efter avlämnandet. Samma regel finns i dansk rätt i köbelovens § 73 stk. 1, i norsk rätt i forbrukerkjøpslovens § 14 annet ledd och i svensk rätt i konsumentköplagens 8 § 2 stk.

Från denna huvudregel har det redan i de första lagarna om hem-, post- och teleförsäljning funnits ett klart undantag. Under den tid då varan finns i konsumentens besittning och konsumenten enligt speciallagstiftningen har en ångerrätt, ligger risken för varan på näringsidkaren. Om varan till exempel förstörs till följd av att en brand i grannens bostad sprider sig till konsumentens bostad, kan konsumenten således frånträda köpet, om tiden för ångerrätten fortfarande löper. Detta kan konsumenten göra också om hen tidigare har beslutat behålla varan.⁹³ I den ursprungliga KSL 6:4 föreskrevs detta i 2 momentets första mening: ”Har varan förstörts, försämrats eller minskats utan köparens förskyllan, medför detta ej förlust av rätten till frånträdan.” Ordalydelsen var i den finska lagen tydligare än i den svenska, men också enligt 8 § i hemförsäljningslagen från 1981 bär näringsidkaren risken för varan.⁹⁴ Regeln var densamma även i dansk och norsk rätt där det alltså har funnits en specialregel om riskens övergång vid distansavtal. Regeln fanns i den danska forbrugerftaleloven § 20 stk. 2 och i den norska forbrukerkjøpsloven § 14 fjerde ledd.

Vid införandet av direktivet 2011/83/EU om konsumenträttigheter behandlades frågan om vilken part som bär risken för varan under ångerrättens bestånd endast i dansk och svensk rätt. I det danska betänkandet anges att åsikterna hade gått isär vid beredningen. En majoritet av arbetsgruppens medlemmar hade ansett att art. 20 i direktivet om konsumenträttigheter ska tolkas omfatta även risken för varan då tiden för konsumentens ångerrätt löper och då varan är i konsumentens besittning.

⁹³ Om konsumenten har tagit i bruk varan, borde hen ändå betala ersättning för den värdeminskning som orsakats av ibruktagandet. Hur detta ska bevisas om varan har förstörts i en brand är en svår fråga.

⁹⁴ Se Reg.prop. 1981/82:40, s. 35: ”Konsumenten förlorar inte heller sin ångerrätt, om godset förstörs genom en olyckshändelse eller om det ändras av någon annan orsak som konsumenten inte kan belastas för.” Samma bestämmelse fanns redan i 4 § i 1971 års hemförsäljningslag, se Prop. 1971:86, s. 104–105.

Därför ska det vara konsumenten som bär risken för att varan skadas också av en sådan händelse som konsumenten inte kan klandras för.⁹⁵ Minoriteten uppfattade art. 14.2 som en undantagsregel till art. 20, varför det skulle vara näringsidkaren som bär risken för varan medan tiden för ångerrätten pågår.⁹⁶ I propositionen omfattades majoritetens förslag.⁹⁷ I doktrinen har denna ståndpunkt godtagits, med undantag för att näringsidkaren ska bära risken för varan så fort konsumenten kan visa att hen har sänt iväg varan på ett betryggande sätt. Eller med andra ord ska konsumenten inte bära risken för att varan utan konsumentens förskyllan skadas, förstörs eller kommer bort under returneringen av varan.⁹⁸

När man i Norge införde direktivet om konsumenträttigheter angavs utan närmare diskussion att specialregeln i forbrukerkjøpsloven § 14 fjärde ledd flyttar så att den blir femte ledd i stället. Diskussionen om var risken ska läggas under ångerrättens bestånd enligt direktivet om konsumenträttigheter saknas i förarbetena.⁹⁹ I doktrinen anges likväl att det är näringsidkaren som med stöd av angrerettlovens § 25 bär risken under den tid då varan är i konsumentens besittning och konsumenten kan utöva eller har utövat sin ångerrätt.¹⁰⁰

I de svenska lagförarbetena anges utan närmare diskussion att den tidigare regeln i 2:12, andra meningen, i distans- och hemförsäljningslagen, måste upphävas, eller med andra ord att det inte är möjligt att ha en regel om att näringsidkaren bär risken för att varan utan konsumentens förskyllan skadas eller förstörs. Som orsak anges att direktivet inte längre möjliggör undantaget för distansköp.¹⁰¹

I svensk doktrin hittas ändå angivelsen om att det är näringsidkaren som bär risken för varan under den tid som ångerrätten gäller, om händelsen inte beror på konsumenten. I motsats till två avgöranden av Allmänna reklamationsnämnden ARN 2017-10274 och 2017-11943 som bägge avgjordes i förstärkt sammansättning, argumenterar *Anne Kutenkeuler* i sin lagkommentar till distansavtalslagen att näringsidkaren fortsättningsvis efter reformen 2014 står för risken för varan under den tid då varan finns i konsumentens besittning och följaktligen även då konsumenten returnerar varan till näringsidkaren. Grunden utgörs av att i lagrummen om konsumentens ansvar för

⁹⁵ Gennemførelse af direktivet om forbrugerrettigheder. Betænkning nr. 1540/2013 afgivet af Justitsministeriets arbejdsgruppe om gennemførelse af direktivet om forbrugerrettigheder, s. 332.

⁹⁶ Betænkning nr. 1540/2013, s. 334.

⁹⁷ Lovforslag LSF 39 Forslag til Lov om forbrugerftaler, s. 159.

⁹⁸ Susanne Karstoft, Risikoen for salgsgenstanden ved forbrugerens udøvelse af fortrydelsesret. UfR 2018 B, s. 68–74, 74.

⁹⁹ Prop. 64 L (2013–2014), s. 106.

¹⁰⁰ Roald Martinussen, Forbrukerkjøp. Cappelen Damm Akademisk. 3 utgave 2016, s. 50.

¹⁰¹ Ds 2013:15, s. 79 samt Reg.prop. 2013/14:15, s. 60.

en värdeminskning entydigt slås fast att ansvaret gäller endast ”i den mån den beror på att konsumenten hanterat varan i större omfattning än som varit nödvändigt för att fastställa dess egenskaper eller funktion” såsom formuleringen lyder i 2:15.1 punkt 2 i den svenska lagen om distansavtal och avtal utanför affärslokaler.¹⁰² Kutenkeuler åberopar även tysk och österrikisk doktrin som stöd för sin ståndpunkt.¹⁰³

Robert Magnus argumenterar ingående i tysk rätt för att risken ligger på näringsidkaren om varan skadas eller förstörs utan att konsumenten kan klandras för det. Endast när konsumenten har agerat på ett sådant sätt med varan som objektivt inte kan bedömas som omsorgsfullt handlande, inträder ett ersättningsansvar. Ansvaret inträder också i fråga om sådant handlande som inte kan beskrivas som ett ibruktagande, till exempel om konsumenten lämnar den oanvända varan obevakad så att den blir stulen.¹⁰⁴ Risken bärs alltså här av näringsidkaren. Enligt tysk rätt är det fråga om ett skadeståndsansvar som bygger på en vårdslöshetsbedömning, som kompletterar det regelrätta ansvaret för värdeminskningen då konsumenten använt varan på ett sätt som går utöver en undersökning och provning av varan.

I den pinfärska kommentaren till konsumentköplagen behandlar även *Johnny Herre* frågan om riskens placering. Han hävdar att svaret på frågan är osäkert och han rekommenderar att EU-domstolen tar ställning i saken.¹⁰⁵

Det finska lagberedningsmaterialet tiger om att det har skett en förändring i rättsläget. Jag har inte hittat någon som mer ingående skulle ha behandlat frågan i finsk rätt.¹⁰⁶ I sådana fall är det värdefullt att kunna beakta materialet från övriga Norden. I nämndpraxis finns ändå ett fall som styrker principen att så fort konsumenten har returnerat varan på ett omsorgsfullt sätt, övergår risken för varan på näringsidkaren.¹⁰⁷ Argumentationen i tysk rätt övertygar också för finsk rätts del och innebär alltså att det tidigare rättsläget inte har ändrat, särskilt när den finska lagstiftaren inte uttryckligen tagit ställning till förändringen. Enligt min mening är riskfördelningen skälig: näringsidkaren står fortsättningsvis för risken om varan skadas eller förstörs

¹⁰² Kutenkeuler 2018, s. 177–178. Motiveringarna till fallen i ARN hade skrivits av Torgny Håstad, som påpekar detta i sin artikel Torgny Håstad, Ångerrätt och avbeställningsrätt i Sverige, s. 483–501, i verket Henrik Udsen – Jan Schans Christensen – Jesper Lau Hansen – Torsten Iversen – Linda Nielsen (red.) Festskrift til Mads Bryde Andersen. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2018, s. 490.

¹⁰³ Kutenkeuler 2018, s. 178.

¹⁰⁴ Magnus JZ 2017, s. 986.

¹⁰⁵ Johnny Herre, Konsumentköplagen – En kommentar, 6. uppl. Norstedts Juridik 2025, s. 203.

¹⁰⁶ Ett undantag är Niko Puronens anvisningar om distanshandeln Verkkokaupan toimitusehdot, <https://lekantti.fi/verkkokaupan-toimitusehdot/>, besökt 6.5.2025, där han anger (i min översättning): ”Kunden är skyldig att ta hand om varorna. Ansvaret för godsets skick övergår på kunden när kunden har tagit godset i sin besittning. Kundens risk för varan upphör när kunden returnerar varan, exempelvis genom att lämna in varan i transportföretagets box för returneringar.”

¹⁰⁷ KTN D/4505/37/2019.

utan att konsumenten på något sätt kan klandras för det. Men har konsumenten förfarit med varan på ett sätt så att risken för skada har ökat, är det rimligt att konsumenten svarar för värdeminskningen. Också om konsumenten har tagit varan i bruk på ett sätt som alltså går utöver rätten att undersöka och prova varan, ska detta enligt min mening leda till att konsumenten samtidigt får bära risken för att varan skadas eller förstörs även om konsumenten inte kan klandras för själva värdeminskningen till följd av ett olycksfall. Ibrukttagandet ska därför vara den åtgärd som normalt för över risken på konsumenten.

På denna punkt ansluter jag mig därför till Kettenkeulers uppfattning i svensk rätt enligt vilken hon förespråkar att risken fortsättningsvis ska ligga hos näringsidkaren. Samma lösning gäller även i norsk rätt. Det oaktat håller jag med Herre som anger att det här behövs ett auktoritativt ställningstagande av EU-domstolen för att klarlägga rättsläget. Det är inte ändamålsenligt att samma regler tolkas på olika sätt i de länder som berörs av direktivet. Lika beklagligt är det om vi i Norden inte kan enas kring en enhetlig tolkning.

8. En utvärdering av ångerrätten med hänsyn till hållbarhetskraven

Den statistik som jag i början av artikeln angav väcker oro med tanke på hållbarheten. En betydande del av de köp som görs på nätet återgår till följd av att konsumenterna använder sig av sin ångerrätt. Detta aktualiserar frågan om huruvida de harmoniserade europeiska reglerna kring ångerrätten är utformade på ett sätt som gör denna rättighet alltför generös. I doktrinen finns en antydning om att konkurrensen bland de näringsidkare som idkar distansförsäljning har lett till att konsumenterna för det första ofta inte behöver stå för kostnaderna för returneringen av varorna trots att lagstiftningen ger näringsidkarna en möjlighet att låta konsumenterna stå för dessa kostnader. För det andra finns det tecken på att en del näringsidkare låter bli att göra ett avdrag för den värdeminskning som konsumenterna kan bli tvungna att stå för, om varan har använts på ett sätt som går utöver provning och undersökning av den.¹⁰⁸ *Evelyne Terryn* och *Elias Van Gool* presenterar några åtgärdsförslag i syfte att minska på distanshandels miljöbelastning. Enligt författarna kan man inom EU inte längre undvika att göra en avvägning mellan kravet på konsumentskydd, som stipuleras i art. 12 i fördraget om Europeiska unionens funktionssätt (FEUF), och kravet på miljöskydd enligt art. 11 i samma fördrag, i syfte att säkerställa en skälig levnadsnivå för framtida generationer. Det kan bli nödvändigt att justera de nuvarande konsumenträttsliga

¹⁰⁸ *Evelyne Terryn – Elias Van Gool, The role of European consumer regulation in shaping the environmental impact of e-commerce, accepterad version 2021, <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/613857>, besökt 2.5.2025, s. 11–13.*

reglerna för att främja en mer hållbar konsumtion.¹⁰⁹ Vidare påpekar författarna att den omfattande ångerrätten medför att kostnaderna för denna rättighet sprids över hela konsumentkollektivet, vilket i sin tur leder till att varorna blir dyrare än vad de skulle vara utan en sådan rättighet. Författarna föreslår slutligen att det borde göras insatser för att förbättra informationen om varornas egenskaper, exempelvis genom mer exakta storleksangivelser, för att minska behovet av returer och därmed bidra till en mer hållbar konsumtion.¹¹⁰

Att återgå till den reglering som gällde före direktivet om konsumenträttigheter, eller med andra ord att konsumenten gick miste om sin ångerrätt, om hen tog varan i bruk i stället för att bara prova och undersöka den, är också något som *Terryn* och *Van Gool* förespråkar som ett medel för att försöka stävja det allt mer frekventa frånträddandet efter att konsumenten tagit i bruk varan.¹¹¹ Vill man i ännu högre grad begränsa ångerrättens negativa inverkan på miljön hävdar författarna att hinder måste införas mot att en och samma konsument beställer olika storlekar och olika färger av samma vara i syfte att hålla bara en och samtidigt sända tillbaka resten. Författarna antyder att en överdriven användning av ångerrätten kan betraktas som en form av missbruk som inte är förenlig med ett hederligt konsumentbeteende. De föreslår att det kunde vara rimligt att låta ett sådant missbruk påverka konsumentens framtida möjligheter att handla hos den berörda näringsidkaren. Denna åtgärd skulle kunna fungera som ett incitament för konsumenterna att använda ångerrätten på ett mer ansvarsfullt sätt, och samtidigt skydda näringsidkare från att bära de oskäligt stora kostnader som uppstår vid överdrivna returer. Genom att införa mekanismer som begränsar möjligheten att missbruka ångerrätten kan man sträva efter en mer balanserad relation mellan konsumentens rättigheter och de krav som hållbarheten ställer på dagens näringsverksamhet.¹¹²

När man bedömer ångerrättens utsträckning borde man inte bortse från den ekonomiska analysen av den: Ur ekonomisk synvinkel är det nämligen enkelt att avgöra ångerrättens omfattning. Ångerrätten ska bli aktuell endast om fördelarna väger tyngre än kostnaderna.¹¹³ Kvantifieringen av både fördelarna och kostnaderna är varken enkel eller entydig. Utan att gå in på detaljerna för hur fördelarna och kostnaderna kan fås att variera, är det ändå uppenbart att man kunde skapa regleringar

¹⁰⁹ Jfr med Hans-W. Micklitz, *La quadrature du cercle? Concilier le droit de la consommation et l'économie circulaire*. *Revue internationale de droit économique* 2020, s. 97–125, 122, som anser att det inte är möjligt att bara reformera konsumenträtten, utan att den borde byggas upp från noll.

¹¹⁰ *Terryn – Van Gool*, <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/613857>, besökt 2.5.2025, s. 14.

¹¹¹ *Terryn – Van Gool*, <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/613857>, besökt 2.5.2025, s. 16.

¹¹² *Terryn – Van Gool*, <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/613857>, besökt 2.5.2025, s. 17–18.

¹¹³ Se Horst Eidenmüller, *Why Withdrawal Rights?* *European Review of Contract Law (ERCL)* 2011, s. 1–24, 5.

där konsumenten kan avstå från ångerrätten och därigenom få varan billigare eller där konsumenten kan betala extra för att få en ångerrätt i ett system där huvudregel är att en obligatorisk ångerrätt saknas.¹¹⁴ När hållbarhetsaspekten beaktas i ekvationen, borde ju miljöpåverkan självfallet beaktas, vilket i slutändan kan leda till att den nuvarande utformningen av regleringen innebär att de fördelar som de enskilda konsumenterna får till godo inte uppvägs av de kostnader som dagens system med en vidsträckt ångerrätt medför.

Med syfte att minska omfattningen av hur ångerrätten används föreslår *Marta Santos Silva* och *Tomàs Gabriel García-Micó* att listan över undantag som helt saknar ångerrätt utökas med två kategorier: för det första sådana varor som till följd av ångerrättens användning inte kan säljas som nya och för det andra engångsvaror som inte är förbjudna enligt direktivet om minskning av vissa plastprodukters inverkan på miljön.¹¹⁵ Jag är inte övertygad att kategorin varor som trots ångerrätten kan säljas som nya är en fungerande kategori, eftersom så gott som alla slags varor kan säljas som antingen nya eller begagnade beroende på skicket efter ångerrätten. Vid sidan om denna utvidgning av undantagen då ångerrätten saknas, konkluderar författarna med konstaterandet att ångerrätten i övrigt inte borde begränsas. Det nya som författarna föreslår är ändå ett system där alltför ivriga utnyttjare av ångerrätten hindras från att alltför snabbt handla på nytt på samma e-handelsplats. På detta sätt skulle det bli obekvämt för sådana konsumenter som är alltför ivriga ”ångrare” att handla, om deras möjlighet att ingå nya avtal ”fryses” för en tid framåt. Författarna antar att de fall där konsumenten uthärdar funktionen att inte genast kunna ingå ett nytt avtal, är sannolikt ett tecken på en verklig avsikt att förvärva (och eventuellt behålla) varan. Att klara av att uthärda den frusna möjligheten att ingå avtal och slutligen köpa produkten är enligt författarna ett uttryck för en sådan verklig vilja som konsumentlagstiftningen ska skydda.¹¹⁶

Idén om att skapa hinder för avtalsingåendet för dem som alltför flitigt använder sig av ångerrätten påminner om den fördröjning som ofta finns i datasystem efter att man matat en felaktig kod tre gånger. Om ett sådant system leder till att en enskild konsument minskar på sitt beteende att alltför frekvent ångra ett köp, är inte säkert. Risken torde vara överhängande att konsumenten i stället byter till en annan e-handelsplats

¹¹⁴ Enligt Eidenmüller ERCL 2011, s. 14, borde konsumenten alltid ha en sådan rätt att välja om hen vill ha en avgiftsbelagd ångerrätt eller inte i samband med sitt distansavtal.

¹¹⁵ Europaparlamentets och Rådets Direktiv (EU) 2019/904 av den 5 juni 2019 om minskning av vissa plastprodukters inverkan på miljön, EUT L 155, 12.6.2019, s. 1. Se *Marta Santos Silva – Tomàs Gabriel García-Micó*, Kapitel 23 Cooling-Off Hot Deals – A Plea for Green Sludge in Distance Sales Contracts, i verket *Marta Santos Silva – Andrea Nicolussi – Christiane Wendehorst – Pablo Salvador Coderch – Marc Clément – Fryderyk Zoll* (eds.), *Routledge Handbook of Private Law and Sustainability*. Routledge 2024, 366–396, 374.

¹¹⁶ Santos Silva – García-Micó 2024, s. 376–377.

för att komma runt hindret respektive beställer varan i någon annan familjemedlems namn. Konsumenter som är påhittiga kan säkert komma på sätt för att ändå ingå avtal som de senare frånträder.

Ett faktum är ändå att dagens reglering inte i tillräckligt stor mån beaktar sådana hållbarhetskrav som man med fog kan ställa på konsumenters handlande. I själva verket saknar regleringen helt incentiv för en mer hållbar konsumtion. Därför skulle den enda effektiva lösningen vara att utveckla en hållbar konsumenträtt.¹¹⁷

Om vi vill ta hållbarhetskraven på allvar måste också konsumtionen begränsas av sådana varor som belastar miljön alltför mycket. Rösterna för att den nuvarande konsumtionstrenden inte kan fortsätta blir ju allt fler. Ett exempel är den japanska filosofen *Kohei Saito* som presenterar en kritisk uppgörelse med kapitalismens tillväxtlogik i ljuset av klimatkrisen. Hans bok *Slow Down* argumenterar för att ständig ekonomisk tillväxt är oförenlig med ekologisk hållbarhet och att vi måste bromsa farten – i både ekonomin och våra liv. Saito bygger vidare på *Karl Marx* sena, ofta förbisedda texter, och hävdar att Marx insåg behovet av att harmonisera mänsklig produktion med naturens gränser. Boken innehåller även kritik mot ”grön tillväxt” och teknologiska lösningar som inte ifrågasätter det nuvarande systemet.¹¹⁸

Det är uppenbart att många inom EU har vaknat till insikt om att ångerrätten idag är för omfattande som en generell rätt vid all slags distanshandel, särskilt eftersom distanshandeln har vuxit i volym. Den nuvarande regleringen möjliggör att opportunistiska konsumenter missbrukar ångerrätten på ett sätt som är oförenligt med hållbarhetskraven. En reform av regleringen efterlyses inte bara av forskare som lägger vikt på en mer hållbar konsumtion¹¹⁹, utan också av sådana representanter för en mer traditionell rättsekonomisk analys som har riktat kritik mot den gällande regleringen.¹²⁰ Det faller ändå utanför min artikel att mer i detalj elaborera hur regleringen av ångerrätten borde begränsas annat än att ett första steg kunde vara en återgång till distansavtalsdirektivets reglering: Ångerrätten faller bort om konsumenten har tagit varan i bruk.

¹¹⁷ Detta omdöme fällt av Hans-W. Micklitz – Nikola Schiefke – Christa Liedtke – Peter Kenning – Louisa Specht-Riemenschneider – Nina Baur, *E-commerce and the trade-off between consumer protection and sustainability*. Publications of the Advisory Council for Consumer Affairs, 2020, s. 16 och 30.

¹¹⁸ Kohei Saito, *Slow Down: The Degrowth Manifesto*, Astra Publishing House 2024.

¹¹⁹ Micklitz – Schiefke – Liedtke – Kenning – Specht-Riemenschneider – Baur 2020, s. 38.

¹²⁰ Antonios Karampatzos – Nikola Ilić, *Law and Economics of the Withdrawal Right in EU Consumer Law*. *Review of Law & Economics* 2023, s. 435–452.

9. Avslutning

Under de senaste decennierna har utvecklingen inom konsumenträtten präglats av ett allt starkare skydd för konsumenterna inte bara i Norden utan också i det övriga Europa. Den drivande kraften har varit den europeiska integrationen. Ett tydligt exempel på denna utveckling är konsumenternas ångerrätt. Förändringarna på marknaden, inklusive en ökning av massproducerade, billiga varor med bristande hållbarhet, samt den betydande miljöpåverkan som mänsklig aktivitet medför, har väckt frågor om huruvida ångerrätten är alltför generös med tanke på mänsklighetens framtid och överlevnad på vår planet.

I denna artikel drar jag slutsatsen att den utökade ångerrätt för konsumenter som infördes genom 2011 års direktiv om konsumenträttigheter, inte har gynnat konsumentkollektivet. I stället har den främjat ett oönskat beteende också här i Norden där en allt större andel av köpen återgår när konsumenter utnyttjar sin ångerrätt. I en tid då kraven på hållbara lösningar får allt starkare genomslag, framstår motiveringen för att upprätthålla den nuvarande omfattande ångerrätten som allt svagare.

Denna analys indikerar att det kan bli nödvändigt att ompröva och eventuellt revidera den befintliga lagstiftningen, för att bättre balansera konsumenternas rättigheter med behovet av att främja hållbarhet och ansvarstagande i medborgarnas konsumtionsmönster.

Ida Sulin, VH, JD, arbetslivsprofessor, Helsingfors universitet, ledande jurist, Finlands Kommunförbund¹

Personuppgiftsansvar i kommunkontext

1 Inledning

Vem är ansvarig för fel och brister i behandlingen av personuppgifter i en kommun? Är kommunen eller är den personuppgiftsansvariga (eng. controller, fi. rekisterinpitäjä) ansvarig och är dessa i praktiken samma instans? Ifall kommunen och den personuppgiftsansvariga har olika adresser, vilka konsekvenser får detta?

Denna artikel strävar till att granska allokeringen av ansvar för behandlingen av personuppgifter i kommuner först och främst i ljuset från kommunernas egen uppfattning och hur finska förvaltningsdomstolar placerat ansvaret. För att analysen skall vara fruktbar inleds artikeln med en genomgång av hur den personuppgiftsansvariges position kan bestämmas i en kommunkontext och vilka egenheter kommunkontexten bjuder på i jämförelse med exempelvis företagskontext. Genomgången av rättspraxis utmynnar i en granskning av domstolarnas slutledningar i jämförelse med kommunernas egna bestämmelser, där målsättningen är att granska ifall domstolar och kommuner uppfattar ansvarsfördelningen samstämmigt.

Allokeringen av ansvar för behandlingen av personuppgifter är intressant eftersom den bestämmer ansvar för såväl positiva som negativa åtaganden till följd av domstolens utslag. Samstämmighet om vem som varit juridiskt ansvarig för de skeenden som lett till rättsprocessen är önskvärt. Om samstämmighet inte finns, behövs klagande från domstolens sida.

Den allmänna dataskyddsförordningen förde med sig en mängd nya frågeställningar när den trädde i kraft 2018.² Finland hade i och för sig fast mark under fötterna i och med en lång tradition av lagstiftning om rätten till privatliv som en grundrättighet.³ Allokeringen

¹ Åsikter i artikeln är personliga.

² Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2016/679 av den 27 april 2016 om skydd för fysiska personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter och om upphävande av direktiv 95/46/EG (allmän dataskyddsförordning).

³ Redan den finska personregisterlagen (471/1987) från år 1987 innehöll grundläggande stadganden om skyddet för personuppgifter som införts i register. Senare personuppgiftslag (523/1999) från år 1999 utvecklade lagstiftningen med bland annat närmare regler om den registrerades rättigheter. För en historisk överblick, se Päivi Korpisaari - Olli Pitkänen - Eija Warma-Lehtinen, Tietosuojat, Alma Talent 2022, s. 4-8 och Päivi Korpisaari, Finland: brief overview of the gdpr implementation. European Data Protection Law Review (EDPL), 5(2) 2019, s. 232-237.

av ansvar för behandlingen av personuppgifter följde i dataskyddsförordningen långt den logik som traditionellt i Finland iakttogs, och som delvis byggde på en gedigen införlivning av tidigare personuppgiftsdirektiv.⁴ EU:s nya regelverk bjöd därför inte på stora överraskningar eller omvälvningar.

Finlands kommuner är juridiska personer och myndigheter, som i sig består av flertalet parallella och självständiga juridiska personer och myndigheter beroende på uppgifter och ansvar. Kommunen i sig är en myndighet, men också enskilda organ och till och med tjänsteinnehavare fungerar som egna myndigheter i sin självständiga kompetens beroende på kommunens interna ansvarsfördelning.⁵ Ansvarsfördelningen igen är delvis bestämd av lag, delvis något som kommunens själv reglerar med delegeringar i sin förvaltningsstadga. Kommunernas struktur och myndighetsfördelning varierar därför från kommun till kommun.

Allokeringen av ansvar för behandlingen av personuppgifter i den myndighetsdjungel som uppstår i en kommunkontext har visat sig svår i och med att personuppgiftsansvaret är självständigt och inte nödvändigtvis följer myndighetsgränser eller gränserna för ansvaret för ordnandet av kommunens tjänster. Kommunen kan också själv påverka allokeringen av ansvar för behandlingen av personuppgifter genom fördelningen av uppgifter mellan olika organ, och därmed är jämförelser mellan olika kommuner svåra att göra.

2. Kommun som personuppgiftsansvarig

2.1 Hur bestäms personuppgiftsansvar?

Enligt artikel 4 (1) punkt 7 i den allmänna dataskyddsförordningen definieras en personuppgiftsansvarig som ”en fysisk eller juridisk person, offentlig myndighet, institution eller annat organ som ensamt eller tillsammans med andra bestämmer ändamålen och medlen för behandlingen av personuppgifter; om ändamålen och medlen för behandlingen bestäms av unionsrätten eller medlemsstaternas nationella rätt kan den personuppgiftsansvarige eller de särskilda kriterierna för hur denne ska utses föreskrivas i unionsrätten eller i medlemsstaternas nationella rätt”.

Ansvar för behandlingen av personuppgifter kan alltså uppkomma antingen via en funktionell analys av vem som *de facto* bestämmer ändamål och medel för

⁴ Europaparlamentets och rådets direktiv 95/46/EG av den 24 oktober 1995 om skydd för enskilda personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter.

⁵ Om kommunens organ som myndigheter, se Heikki Harjula - Kari Prättälä - Juha Myllymäki - Sami Sarvilinna, Kuntalaki. Alma Talent 2023, s. 291 ff.

behandling, eller genom en bestämmelse i lag.⁶ I den funktionella analysen beaktas exempelvis makt att bestämma vilka uppgifter som inhämtas och behandlas, var och hur länge de behandlas och till vilka ändamål uppgifterna de facto behandlas. Bestämmanderätten är här avgörande, inte exempelvis tillgång eller åtkomst till ifrågavarande uppgifter.⁷

Den europeiska dataskyddsnämnden (EDPB) gav redan 2020 ut en anvisning om hur definitionen skall tolkas⁸. Anvisningen säger, gällande allokeringen av ansvar inom ramen för större organisationer: *”It might be an organisation, but it might also be an individual or a group of individuals. In practice, however, it is usually the organisation as such, and not an individual within the organisation (such as the CEO, an employee or a member of the board), that acts as a controller within the meaning of the GDPR.”*

EDPB konstaterar också att offentliga organ ibland utser en specifik person för att ansvara för en behandlingsaktivitet.⁹ Även om en sådan person utses för att säkerställa efterlevnad av dataskyddsregler, är det fortfarande den juridiska personen (här hänvisar EPDB till det offentliga organet) som är personuppgiftsansvarig och ytterst ansvarig vid regelbrott. I princip anses all behandling av personuppgifter som utförs av anställda inom en organisations verksamhet ske under organisationens kontroll. Däremot noterar man i anvisningen att speciell hänsyn måste tas till allokeringen av personuppgiftsansvarig och personuppgiftsbiträde inom ramen för företagsgrupper.¹⁰

2.2 Kommun som personuppgiftsansvarig

Kommunens uppgifter, inom ramen för vilka personuppgifter behandlas, består av lagstadgade uppgifter och frivilliga uppgifter. De lagstadgade uppgifterna kan vara riktade till kommunen som helhet, eller till specifika organ eller myndigheter inom

⁶ C 25/17 Jehovan todistajat, ECLI:EU:C:2018:551, para 68: ”En fysisk eller juridisk person som i eget syfte påverkar behandlingen av personuppgifter, och därigenom bidrar till att bestämma ändamål och medel för behandlingen, kan däremot anses vara registeransvarig.” Också Korpisaari - Pitkänen - Warma-Lehtinen 2022, s. 74.

⁷ Även C210/16 Wirtschaftsakademie Schleswig Holstein ECLI:EU:C:2018:388; C-683/21 Nacionalinis visuomenės sveikatos centras ECLI:EU:C:2023:949; C-231/22 Belgian state ECLI:EU:C:2024:7.

⁸ European Data Protection Board Guidelines 07/2020 on the concepts of controller and processor in the GDPR, 7.7.2021.

⁹ Se också Peter Blume, The public sector and the forthcoming EU data protection regulation. European Data Protection Law Review (EDPL), 1(1) 2015, s. 32-38 för en analys av den offentliga sektorns särdrag jämfört med privat sektor i förhållande till EU:s dataskyddsregler.

¹⁰ Ibid, para 17: “In practice, however, it is usually the organisation as such, and not an individual within the organisation (such as the CEO, an employee or a member of the board), that acts as a controller within the meaning of the GDPR. As far as data processing within a company group is concerned, special attention must be paid to the question of whether an establishment may be acting as a controller or processor, e.g. when processing data on behalf of the parent company.”

kommunens organisation. Om en lagstadgad uppgift är riktad till kommunen som helhet har kommunfullmäktige alltid möjlighet att delegera ansvaret för uppgiften till separata organ eller myndigheter genom bestämmelser i förvaltningsstadgan.¹¹

Kommunen styrs dualistiskt med såväl tjänstemannaledning som en politisk ledning. Detta innebär att delegering av kommunens ansvar för en tjänst antingen via lagstiftning eller fullmäktiges egna bestämmelser i förvaltningsstadgan med vissa begränsningar kan ske såväl till enskilda tjänsteinnehavare, till organ bestående av förtroendevalda som till enskilda förtroendevalda, även om det sistnämnda är ovanligt.¹²

Frågan gällande allokeringen av den personuppgiftsansvariges ställning i kommunkontexten har alltid varit svår, i och med att kommunen som enhetlig juridisk person består av flera myndigheter med delvis gemensamma och delvis separata uppdrag. Å ena sidan är kommunen en helhet, där varje separat myndighet och organ är underställda fullmäktiges makt. Å andra sidan är dessa separata myndigheter och organ, även som underställa fullmäktige, självständiga i sin maktutövning och till viss del också i utformningen av sitt uppdrag. Dessutom bör man komma ihåg att inom kommunens ramar fungerar tillsynsorgan med självständiga myndighetsuppdrag, där kommunens möjligheter att styra eller påverka verksamheten är små.¹³ Även dessa självständiga organ med tillsynsuppgifter är en del av samma juridiska person som den övriga kommunorganisationen.

Dataskyddsmässigt kan alltså ansvaret för behandlingen av personuppgifter separeras från kommunens struktur som juridisk person, och exempelvis allokeras till en enskild myndighet inom ramen för kommunens verksamhet.

Eftersom det inte finns lagstiftning för bestämningen av personuppgiftsansvar inom en kommun måste allokeringen av ansvaret göras med utgångspunkt i en bedömning av vem som de facto har en ställning att påverka ändamålen och medlen för behandlingen av personuppgifter inom ramen för vart och ett uppgiftsområde. Nödvändigtvis är inte denna position den samma som den juridiska personens ramar, även om EDPB:s anvisningar ger vid handen att detta är utgångspunkten.

I den finländska kontexten måste också en historisk dimension beaktas, i och med att den finska Dataskyddsbudsmannen före den allmänna dataskyddsförordningens ikraftträdande och i ljuset av dåvarande lagstiftning, personregisterlagen, tagit

¹¹ Harjula - Prättälä - Myllymäki - Sarvilinna 2023, s. 624-630.

¹² Speciallagstiftning kan uppställa krav på hur annars fri delegering får utformas, så att vissa uppgifter enbart får delegeras till tjänsteinnehavare, inte till organ. Exempelvis offentlighetslagen 14 §: Kommunfullmäktige kan dock i sin förvaltningsstadga ge ett kommunalt organ som verkar som en i denna lag avsedd myndighet rätt att i den utsträckning organet beslutar, till en underlydande tjänsteinnehavare delegera myndighetens beslutanderätt när det gäller utlämnande av handlingar. Se vidare Olli Mäenpää, Julkisuusperiaate. Alma Talent 2016, s. 130 - 133 om offentlighetslagstiftningens förhållande till kommunala myndigheter.

¹³ Till exempel byggnadsövervakning, miljötillsyn och parkeringsövervakning är funktioner där kommunen inte utövar styrning över det självständiga organets verksamhet.

ställning till vem i kommunen som bär ansvar för behandlingen av personuppgifter.¹⁴ Enligt dataskyddsombudsmannens anvisning följer ansvaret för behandlingen av personuppgifter det allmänna ansvaret för ordnandet av tjänster på praktisk nivå, så att det organ som bestämmer om hur tjänsterna skall utformas också är ansvarigt för behandlingen av personuppgifter inom ifrågavarande område. I praktiken innebär detta att ansvarsfördelningen gjorts på nämndnivå, och att var och en substansnämnd med ansvar för en substanshelhet har ansetts vara personuppgiftsansvarig inför denna helhet.

Även i rättslitteraturen hänvisas till nämndnivån som personuppgiftsansvarig inom ramen för kommunens grundläggande utbildning som en regelmässig allokering av ansvaret.¹⁵ Den rättspraxis som uttalandet grundar sig på faller inte tillbaka på en funktionell tolkning av organets ansvar för behandlingen av personuppgifter, utan grundar sig på lagstadgad allokering av den personuppgiftsansvarige i kommunen. Uttalandet hänvisar till praxis gällande behandlingen av personuppgifter inom ramen för den grundläggande utbildningens elevvård, om vilket det finns speciallagstiftning.¹⁶ I lagstiftningen i fråga görs en bestämning av ansvaret för behandlingen av uppgifter inom ramen för elevvården, och allokeringen grundar sig därför på lagstiftning, inte på en funktionell analys.¹⁷

Denna tolkning motsägs av den allmänna dataskyddsförordningens utgångspunkt, och också av praktiska omständigheter, såsom utnämmandet av ett gemensamt personuppgiftsombud för kommunen.¹⁸

En bedömning av var ansvaret för behandlingen av personuppgifter i en kommun finns måste göras från fall till fall med hänsyn till såväl olikheter mellan organisation och ansvarsfördelning, som mellan uppgifter. Därtill bör beaktas att nationellt handlingsutrymme i vissa fall i lagstiftningen använts för att i lag bestämma allokeringen av ansvar.¹⁹

¹⁴ Tietosuojavaltuutetun toimisto: Kunnat ja henkilötietolaki, 27.7.2010.

¹⁵ Korpisaari - Pitkänen - Warmo-Lehtinen, 76: ”Esimerkiksi kunnan järjestämässä perusopetuksessa rekisterinpitäjänä on kuntalainen mukainen opetustoimen hallinnosta vastaava toimielin, yleensä lautakunta.”

¹⁶ Lag om elev- och studerandevård 1287/2013, 21 §: ”Utbildningsanordnaren är personuppgiftsansvarig för ett register över sektorsövergripande individuellt inriktade insatser från elevhälsan (elevhälsoregister). I elevhälsoregistret införs de elevhälsojournaler som förs inom den sektorsövergripande individuellt inriktade elevhälsan vid läroanstalten och den studerandes och dennes lagliga företrädares viljeyttringar.”

¹⁷ Frågan om ifall den allmänna dataskyddsförordningen tillåter nationell lagstiftning om personuppgiftsansvar utan grund i funktionell logik är problematisk. Finsk lagstiftning har inte alltid följt logiska mönster för personuppgiftsansvar, exempelvis Lag om datasystemet för den byggda miljön 431/2023.

¹⁸ Jfr Sveriges Kommuner och Regioner, Reglemente för styrelser och nämnder. Stockholm 2019. Reglementet konstaterar att såväl styrelser som nämnder separat skall utse dataskyddsombud.

¹⁹ Se exempelvis § 25 i Lag om ordnandet av social- och hälsovården samt räddningsväsendet i Nyland, 615/2021.

2.3 Varför är det intressant var ansvaret ligger?

Varför är det överhuvudtaget intressant var ansvaret för behandlingen av personuppgifter ligger i en kommun? Är ansvarsfördelningen enbart en teoretisk konstruktion utan närmare praktisk signifikans, eller finns det reella skäl till att försöka såväl bestämma ansvaret korrekt som att i styrdokument och domstolsutslag korrekt identifiera en riktig allokeringen av ansvar?

Den personuppgiftsansvarige är enligt den allmänna dataskyddsförordningen ansvarig för behandlingen av personuppgifter i sin verksamhet. Detta betyder att organet eller instansen med denna roll har en positiv skyldighet att vidta de åtgärder och säkerställa de intressen som dataskyddsförordningen och annan lagstiftning krävs.²⁰ Samma instans har också en negativ skyldighet att avhålla sig från behandling och åtgärder som strider mot de krav som uppställts. Vid brott och övertramp riktar sig dataskyddsförordningen påföljds- och sanktionsmekanismer mot den personuppgiftsansvariga, oavsett eventuell position i en större organisation.

I en kommunkontext är det alltså inte självklart att det är kommunen som organisation och juridisk person som blir målet för de påföljder som ingår i dataskyddsförordningen, eftersom kommunen inte nödvändigtvis är den samma som personuppgiftsansvarig organisation.²¹ Inte heller är det självklart att det är till kommunen en registrerad skall vända sig med krav eller uppmaningar, exempelvis gällande korrigerande av uppgifter som behandlas.

Om behandlingen av personuppgifter ger upphov till krav på skadestånd enligt nationell skadeståndslagstiftning är bandet till den personuppgiftsansvarige inte heller självklart. I dessa fall kan anspråk riktas till organisationen som helhet och skadeståndsansvaret ligger i så fall på kommunen som organisation.²² På denna punkt skiljer sig EU-rätten från den nationella skadeståndsrätten, i och med att kommunen som juridisk person inom ramen för möjliga skadeståndsansvar med anknytning till

²⁰ Allmänna dataskyddsförordningen, artikel 24, 25.

²¹ Administrativa sanktionsavgifter kan inte påföras organ inom den offentliga sektorn enligt gällande lagstiftning. Justitieministeriet har dock i början av år 2025 tillsatt en arbetsgrupp för att utreda möjligheten att stifta om administrativa sanktionsavgifter för den offentliga sektorn <https://oikeusministerio.fi/hanke?tunnus=OM127:00/2023>. Andra möjliga påföljder för en offentlig personuppgiftsansvarig omfattar exempelvis varning, reprimand och förbud mot behandling. Se allmänna dataskyddsförordningen, artikel 58.

²² Skadeståndslagens (412/1974) 3 kapitel gäller skadeståndsansvar hos arbetsgivare och offentliga samfund. Offentliga samfund är skyldiga att enligt skadeståndslagens närmare kriterier ersätta skador som uppstått i utövandet av offentlig makt. Se Pauli Ståhlberg - Juha Karhu, Suomen vahingonkorvausoikeus. Alma Talent 2000, 269 ff och i dataskyddskontext A. B Cordeiro, Civil liability for processing of personal data in the gdpr. European Data Protection Law Review (EDPL), 5(4) 2019, s. 492-499 och speciellt i förhållande till personuppgiftsansvariga s. 497. Också Stephen Mulders, Collective damages for gdpr breaches: feasible solution for the gdpr enforcement deficit?. European Data Protection Law Review (EDPL), 8(4) 2022, s. 493-506.

behandling av personuppgifter bär ansvaret som helhet. Det finns alltså i förhållandet mellan förvaltningsmässiga påföljder och civilrättsliga påföljder en diskrepans i ansvaret mellan personuppgiftsansvarig och kommun.²³

I förhållande till rättsprocesser kan man ännu uppmärksamma en tredje ansvarsallokering som i ett kommunalt sammanhang bör separeras från kommunen som organisation och den personuppgiftsansvariga, och denna hör samman med vem som kan föra den personuppgiftsansvariges talan i ärenden som gäller dataskyddslagstiftningen. Kommunen som organisation företräds enligt kommunallagen i rättsliga tvister av sin kommun- eller stadsstyrelse.²⁴ I första hand är det dock inte kommunen som juridisk person som svarar för behandlingen av personuppgifter, utan den personuppgiftsansvarige. Kommunstyrelsen har ingen allmän kompetens att företräda personuppgiftsansvariga inom kommunen, varför motpart i ärenden gällande behandlingen av personuppgifter bör specificeras till det organ eller myndighet som innehar ansvaret för behandlingen av personuppgifter.

Förutom själva ansvarsaspekten finns en rad andra problemställningar att uppmärksamma. Exempelvis kräver den allmänna dataskyddsförordningens artikel 37 att ”Den personuppgiftsansvarige och personuppgiftsbiträdet ska under alla omständigheter utnämna ett dataskyddsbud om a) behandlingen genomförs av en myndighet eller ett offentligt organ...” Artikeln kräver, ur ett kommunalt perspektiv, att den personuppgiftsansvarige i kommunen utnämner ett ombud för den behandling som faller under den ansvariges översyn. Om det finns flera personuppgiftsansvariga i kommunen bör flera beslut om utnämning av ombud fattas, trots att det självfallet är möjligt att samma ombud agerar för flera personuppgiftsansvarigas räkning.

3. Personuppgiftsansvar i finsk praxis

I en genomgång av relevant finsk praxis blir det snabbt klart att frågan om allokeringen av personuppgiftsansvar inte regelmässigt analyseras av domstolarna. Litet förvånande visar det sig också att ärenden som överhuvudtaget går vidare från Dataskyddsbudsmannen till domstolsnivå gällande dataskyddsfrågor i lokalförvaltningen är få till sitt antal. I de ärenden som behandlas av domstolar analyseras inte allokeringen av ansvar desto vidare, även om rollen som personuppgiftsansvarig varierar mellan kommun som helhet och nämndnivå.

²³ I tillägg kan konstateras att även ett eventuellt straffrättsligt ansvar naturligtvis följer egna regler inom offentliga samfund som en kommun. Om förhållandet mellan delikt med hänseende till behandlingen av personuppgifter och samfunds straffrättsliga ansvar se exempelvis Jussi Tapani, Oikeushenkilön rangaistusvastuu – nykytila ja kehittämissarpeet- Oikeusministeriön julkaisuja 2020:22, s. 43-44.

²⁴ Kommunallagen 39 §.

En förfrågan riktad till den finska Dataskyddsbudsmannens byrå gav vid handen att det finns åtminstone 4442 ärenden registrerade från och med 1.1.2022 där part i ärendet är en kommun eller en stad. Eftersom ombudsmannens byrå under denna tid bytt system för ärendehantering är registreringen av ärenden delvis beroende av vilket system som använts.

En förfrågan till de finska förvaltningsdomstolarna visar med klarhet att enbart ett ytterst fåtal av de ärenden som anhängiggörs vid Dataskyddsbudsmannen går vidare till förvaltningsdomstolarnas bedömning, även om resultaten varierar möjligen beroende på skillnader i ärendehantering.

Under åren 2018-2024 har vid Östra-Finlands förvaltningsdomstol avgjorts ett ärende på temat dataskydd med en kommun eller stad som part. Motsvarande mängd vid Helsingfors förvaltningsdomstol var tre ärenden. Vid Vasa förvaltningsdomstol eller Norra Finlands förvaltningsdomstol har inga dylika ärenden varit anhängiga. Åbo förvaltningsdomstol har avgjort två relevanta ärenden under samma tid.²⁵

3.1 Ansvar i förvaltningsdomstolarnas praxis

I ärendet 2184/2022 (3.10.2022) behandlade Östra-Finlands förvaltningsrätt en klagan gällande behandlingen av personuppgifter inom ramen för miljöhälsovården i Tervo kommun, närmare bestämt Tervo kommuns veterinärtjänster.²⁶ Ärendet gällde huruvida uppgifter som skrivits in i veterinärernas anteckningar i samband med en granskning skulle avföras eller tillåtas stå kvar. Domstolen har inhämtat utlåtanden från miljöhälsovårdsnämnden i Tervo.

I sina motiveringar skriver förvaltningsdomstolen att den behandling av personuppgifter som klagan gäller har utförts inom ramen för den övervakande veterinärens tjänsteuppgifter. Förvaltningsdomstolen tar ingen ställning till frågan om personuppgiftsansvarig i avgörandet och termen ”personuppgiftsansvarig” förekommer i domslutet enbart när rätten citerar rättskällor. Förfrågan om utlåtande i ärendet har av domstolen riktats till miljöhälsovården i Tervo kommun, alltså vare sig till kommunen i helhet, till en nämnd eller till en specifik tjänsteinnehavare.

Tervo kommun själv uppger miljöhälsovårdsnämnden som personuppgiftsansvarig för veterinärernas granskningsregister, och det är också miljöhälsovårdsnämnden som

²⁵ Tavastehus förvaltningsdomstols ärendehantering skiljer sig från övriga förvaltningsdomstolars i och med att samma förfrågan om avgöranden här föranledde behov av vidare begränsningar då domstolen initialt rapporterade om över 10 000 ärenden med dataskyddsrubrik. Eftersom resultatet från denna domstol inte är jämförbart med övriga lämnas detta utan hänsyn.

²⁶ Dnr 1031/03.04.04.01/2022.

gett utlåtande i ärendet.²⁷

I ärendet finns ingen analys av allokeringen av ansvaret för behandling av personuppgifter, men kommunen själv placerar ansvaret hos den ansvariga nämnden. Intressant i ärendet är att en närmare granskning av lagstiftning och den kommunalt organiserade miljöhälsovårdens uppgifter ger vid handen att lagstiftningen vid tiden för de aktuella händelserna stadgade om gemensamt personuppgiftsansvar mellan flera myndigheter, bland annat Livsmedelsverket, och kommunen.²⁸

I avgörandet i ärendet 3945/2023 (30.6.2023) tar Helsingfors förvaltningsdomstol ställning till behandlingen av personuppgifter i Esbo stad.²⁹ Ärendet gäller användningen av programvaran Google Suite for Education inom den grundläggande undervisningen i en skola i Esbo. Ärendet har förstas tidigare behandlats av Dataskyddsbudsmannen och i Dataskyddsbudsmannens argumentering hänvisas till Esbo stad som personuppgiftsansvarig i ärendet.³⁰

I sitt avgörande vänder sig Helsingfors förvaltningsdomstol till Esbo stad i första hand som klagande. I motiveringarna till avgörande använder förvaltningsdomstolen ändå personuppgiftsansvarig som synonymt med Esbo stad, och hänvisar på detta sätt till stadens yttranden under utredningen av ärendet. Sålunda jämför Helsingfors förvaltningsdomstol i detta ärende den klagande med den personuppgiftsansvarige och avser med båda bestämningarna Esbo stad som helhet. Förvaltningsdomstolen skriver bland annat:

Nyt käsiteltävssä asiassa rekisterinpitäjän lakisääteinen velvoite on perusopetuksen järjestäminen perusopetuslain ja sitä täydentävien säännösten perusteella. Velvoitteen täyttäminen edellyttää oppilaiden ja myös heidän huoltajiensa henkilötietojen käsittelyä kasvatuksen ja opetuksen järjestämiseksi sekä oppilasta koskevaa päätöksentekoa varten.

I förevarande fall är den personuppgiftsansvariges lagstadgade skyldighet att ordna grundläggande utbildning enligt lagen om grundläggande utbildning och kompletterande bestämmelser. För att uppfylla denna skyldighet krävs behandling av elevernas och även deras vårdnadshavares personuppgifter för att organisera och fatta beslut om eleven. (Författarens översättning.)

²⁷ Tervo kommuns register- och dataskyddsbekrivning: https://www.tervo.fi/c/document_library/get_file?uuid=2228d7d8-2714-4ec3-8c24-8bc5e634f4c4&groupId=7648417, besökt 2.4.2025.

²⁸ Lag om livsmedelsförvaltningens informationsresurs (560/2021), 5 §.

²⁹ Dnr 630/03.04.04.04.01/2022.

³⁰ Dataskyddsbudsmannens avgörande 30.12.2021 dnr 1509/452/18: ”Espoon kaupunki (jatkossa rekisterinpitäjä) on kertonut selvityksessään, ettei se pyydä Googlen sähköisen opetusohjelman käyttöön huoltajan suostumusta, vaan käsittelyperusteena sovelletaan yleisen tietosuojasetuksen 6 artiklan 1 kohdan c alakohtaa (lakisääteisen velvoitteen noudattaminen).”

Inte heller i detta ärende analyseras rollen som personuppgiftsansvarig av domstolen, och i ärendet förekommer ingen granskning av fördelningen av ansvar mellan exempelvis nämnd och stad. Inte heller ingår någon reflektion av förhållandet mellan kommunen som motpart i ärendet och kommunen som personuppgiftsansvarig.

En granskning av Esbo stads interna dokumentering ger vid handen att staden också själv allokerar ansvaret för behandlingen av personuppgifter inom bildningsväsendet till staden som helhet.³¹ I motsats till många andra städer ser Esbo stad alltså inte att personuppgiftsansvaret ligger på nämndnivå, utan har allokerat ansvaret till staden som helhet - i praktiken styrelsenivå.³²

Såväl avgörandet som Esbo stads egen uppfattning om var ansvaret ligger går i detta ärende alltså stick i stäv med den allokering av ansvar som exempelvis svensk praxis och omnämmanden i rättslitteraturen förordat.³³ Å andra sidan är uppfattningen av ”koncernens moder” som personuppgiftsansvarig enhetlig med de föreskrifter som EDPB publicerat.

I Helsingfors förvaltningsdomstols avgörande i ärendet H5259/2022 (23.9.2022) rör sig substansfrågan om behandlingen av personuppgifter inom ramen för socialtjänsten, mer specifikt inom ramen för stadens stödfamiljsverksamhet.³⁴ I referatet av det överklagade beslutet från Dataskyddsombudsmannen hänvisas till Helsingfors stads social- och hälsojourer som personuppgiftsansvarig. Klagande i ärendet är enligt domstolens avgörande Helsingfors stad, medan utlåtande i ärendet har inhämtats från sektorchefen för social- och hälsovårdsärenden i staden, med referens till att denne fungerar som klagande. Någon mer utförlig diskussion om allokeringen av ansvaret för behandlingen av personuppgifter ingår inte i domen.

³¹ Dataskyddsbeskrivning inom den grundläggande utbildningen: <https://www.espool.fi/sv/staden-och-beslutsfattandet/sakerhet/dataskydd/dataskyddsbeskrivningar-sektorn-fostran-och-larande/dataskyddsbeskrivning-behandling-av-personuppgifter-inom-den-grundlaggande-utbildningen>

³² En allokering av ansvaret till helhetsnivå i staden kräver naturligtvis att styrelsen i så fall har befogenheter och kompetens att besluta om grunder och medel för behandlingen av personuppgifter i hela organisationen. De städer som gått in för dylik tolkning ser fördelar i samband med utbytet av information mellan olika grenar av förvaltningen. Eftersom speciallagstiftning ändå på olika sektorer bestämmer ansvaret till nämndnivå kan ansvaret på styrelsenivån aldrig vara uttömmande.

³³ Korpisaari - Pitkänen - Warma-Lehtinen 2022, s. 74. Också Tomi Voutilainen har ställt sig kritisk till att kommunen som helhet kunde vara personuppgiftsansvarig som helhet: ”Kunnan määrittelemien kaikkien henkilötietojen käsittelytoimien ja rekisterien rekisterinpitäjäksi on ongelmallinen paitsi siitä syystä, että kunnallisille viranomaisille on säädetty nimenomaisesti rekisterinpitäjän tehtäviä, mutta myös julkisuuslain näkökulmasta, koska käsittelytoimien kohdistuessa asiakirjoihin, täytyy käsittelytoimissa huomioida julkisuuslainsäädäntö ja siitä johtuva viranomaisten erillisyyden periaate.” Tomi Voutilainen. Oikeus tietoon. Edita 2019, s. 44.

³⁴ Dnr 20903/03.04.04.04.01/2021.

Helsingfors stad delar in behandlingen av personuppgifter i sin verksamhet i sådan behandling där stadsstyrelsen fungerar som personuppgiftsansvarig och därmed representerar staden som helhet, och behandling där ansvaret har allokerats på sektornivå. Den behandling där stadsstyrelsen fungerar som personuppgiftsansvarig är ofta anknuten till stadens verksamhet som arbetsgivare eller till generisk verksamhet, såsom arkivering.

Gällande den behandling av personuppgifter som ärendet vid Helsingfors förvaltningsdomstol avsåg hänvisar Helsingfors stad till social- och hälsovårdsnämnden som personuppgiftsansvarig.³⁵ Ur den registerbeskrivning som gällt vid aktuell tid framgår att den personuppgiftsansvariges uppgifter från nämnden år 2019 har delegerats till social- och hälsovårdssektorns sektorchef, vilket förklarar varför domstolen inhämtat utlåtande från denna tjänsteinnehavare. Helsingfors stad har sedermera ändrat sin bedömning av allokeringen av ansvar för behandlingen av personuppgifter, så att detta ansvar inte längre är delegerat, utan ligger hos nämnden.³⁶

I detta ärende förs ingen diskussion gällande allokeringen av ansvaret eller delegeringen av ansvaret för behandlingen av personuppgifter, vare sig hos Dataskyddsombudsman eller i domstolen, utan man hänvisar till gällande lag. Lagstiftningen har nämligen i detta fall tagit uttalad ställning till allokeringen av ansvar.³⁷

Den behöriga myndighet i varje välfärdsområde i Nyland som ansvarar för att ordna social- och hälsovårdstjänsterna är en sådan personuppgiftsansvarig som avses i den allmänna dataskyddsförordningen, när det gäller klient- och patientuppgifter som uppkommer i verksamhet som omfattas av dess ansvar för att ordna social- och hälsovård och som överförts från kommunernas och samkommunernas förvaltning till välfärdsområdet.

I lagens förarbeten verkar lagstiftaren dock åsyfta staden som helhet som ”behörig myndighet” i förhållande till behandlingen av personuppgifter.³⁸

Vart och ett av Nylands välfärdsområden, Helsingfors stad och HUS-sammanslutningen har dock sina egna myndigheter, så mellan dem är det fråga om utlämnande och inte användning av uppgifter. Därför kan

³⁵ <https://www.hel.fi/static/liitteet-2019/Kaupunginkanslia/Rekisteriselosteet/Sotepe/Barnskyddets%20register.pdf>

³⁶ <https://paatokset.hel.fi/fi/asia/hel-2024-015800?paatos=af7d621b-d210-4340-b4e5-f1f4b51b1431>

³⁷ Lag om ordnande av social- och hälsovården och räddningsväsendet i Nyland (615/2021) 25 §

³⁸ Regeringens proposition till riksdagen med förslag till lagar om ändring av lagen om ordnande av social- och hälsovården och räddningsväsendet i Nyland samt lagen om genomförande av reformen av social- och hälsovården och räddningsväsendet och om införande av den lagstiftning som gäller reformen, RP 18/2022 rp, stycke 4.1 och också 5.1.6.

bestämmelserna inte vara helt likadana som för andra välfärdsområden.³⁹

Det är oklart varför lagstiftningen ansett det nödvändigt med ett vagt stadgande om ansvar på stadsnivå, när behandlingen av social- och hälsovårdens uppgifter skulle kräva så snäv och exakt lagstiftning som möjligt, och det hade varit möjligt att stadga om ansvarsfördelning till nämndnivå.

I ärendet H1298/2022 (3.3.2022) avgjorde Helsingfors förvaltningsdomstol en fråga gällande utbyte av information mellan olika enheter inom ramen för datasystemet Apotti, som används inom hälsovården.⁴⁰ Ärendet hade aktualiserats i och med en förfrågan från Helsingfors stads dataskyddsombud till dataskyddsombudsmannen om förhandsavgörande, varpå dataskyddsombudsmannen tilldelat Helsingfors stad en varning.

Klagande i ärendet var Helsingfors stad. Termen personuppgiftsansvarig används både i det referat av Dataskyddsombudsmannens avgörande som ingår i avgörandet, och i förvaltningsdomstolens egen argumentering. I en passus klargör domstolen vem man avser med personuppgiftsansvarig genom följande yttrande:

Tietosuojavaltuutettu on ennakkokuulemispyynnön johdosta antanut valituksenalaisella päätöksellään rekisterinpitäjälle eli Helsingin kaupungille nyt kyseessä olevat kirjalliset ohjeet sekä yleisen tietosuojasetuksen 58 artiklan 2 kohdan a alakohdan mukaisen varoituksen. Tietosuojavaltuutettu ei ole ennen asian ratkaisemista varannut rekisterinpitäjälle tilaisuutta tulla kuulluksi tai pyytännyt lisäselvitystä.

Dataskyddsombudsmannen har med anledning av en begäran om förhandshörande genom sitt överklagade beslut gett den personuppgiftsansvarige, det vill säga Helsingfors stad, de skriftliga anvisningar som nu är aktuella samt en varning enligt artikel 58.2 a i den allmänna dataskyddsförordningen. Dataskyddsombudsmannen har inte innan ärendet avgjorts berett den personuppgiftsansvarige tillfälle att bli hörd eller begärt tilläggsutredning. (Författarens översättning.)

Domstolen hänvisar vidare till Helsingfors stads dataskyddsombud och dennes yttranden i processen, som en representant för den personuppgiftsansvarige.

Fastän ingen närmare analys av allokeringen av ansvar ingår i Helsingfors domstols argumentering verkar domstolen i detta ärende finna det ostridigt att personuppgiftsansvaret ligger på staden som helhet.

Precis som i föregående ärende anger Helsingfors stad själv att ansvarig personuppgiftsansvarig är social- och hälsovårdsnämnden, som visserligen år 2019 delegerat

³⁹ RP 18/2022 rd, s. 9.

⁴⁰ Dnr 22553/03.04.04.04.01/2020.

ansvaret vidare till social- och hälsovårdssektorns sektorchef. Delegeringen har återtagits med beslut år 2025. I detta ärende går således stadens uppfattning och domstolens uppfattning om allokeringen av ansvar isär, något som inte påkallat domstolens uppmärksamhet.

I det första av Åbo förvaltningsdomstols två ärenden H 231/2023 (10.02.2023) rör sig frågan om korrigering av uppgifter som förts in i patientregister av läkare vid en kommunal hälsovårdscentral.⁴¹ Avgöranden analyserar inte allokering av ansvar för personuppgifter, men konstaterar att kommunen, som upprätthållit hälsocentralen, är personuppgiftsansvarig i ärendet. Vidare för domstolen också en kort diskussion om den personuppgiftsansvariges skyldigheter i förhållande till korrigering av uppgifter. I detta ärende för alltså domstolen en argumentering utifrån dataskyddslagstiftningens strukturer, inte enbart med hänvisningar till staden eller kommunala organ i stort.

Tolkningen av personuppgiftsansvar i avgörandet i fråga verkar inte följa den vedertagna tolkningen av hälsovårdslagstiftningen vid tiden, som angav verksamhetsstället, dvs. hälsovårdscentralen i fråga, som huvudsaklig personuppgiftsansvarig.⁴²

Det andra avgörandet av Åbo förvaltningsdomstol H1459/2023 (16.8.2023) gäller rätten att korrigera de uppgifter som sparats inom ramen för barnskyddet i Åbo stad, som vid tiden för avgörandet hörde under Åbo stads socialtjänst.⁴³ I sitt avgörande skriver domstolen klart ut att Åbo stad som helhet anses vara personuppgiftsansvarig, men ger sig inte in på närmare diskussioner om innebörden av detta.

3.2 Personuppgiftsansvar i HFD:s praxis

Högsta förvaltningsdomstolen har inte inom tidsramen 2018–2024 i substans avgjort ärenden som gällt dataskydd inom ramen för kommuner eller städer.

I ärendet 3097/2023(25.10.2023) gällande Tervo kommuns veterinärtjänster avlog HFD begäran om besvärstillstånd.⁴⁴

Utanför den tidsgräns som materialinsamlingen för denna artikel sträcker sig till har HFD under våren 2025 tagit ställning till det ärende som Helsingfors förvaltningsdomstol tidigare behandlade gällande användningen av Googles molntjänster inom den grundläggande utbildningen.⁴⁵ I avgörandet 2025:29 återförvisades ärendet till dataskyddsombudsmannen för ny prövning.

⁴¹ Dnr 196/03.04.04.04.01/2022

⁴² För klargörande av gräns mellan verksamhetsställe, myndighet och personuppgiftsansvarig inom ramen för tidigare hälsovårdslagstiftning, se RP 246/2022 rd, kapitel 2.3.1 ff.

⁴³ Dnr 637/03.04.04.04.01/2022

⁴⁴ Dnr 2730/03.04.04.04.01/2022.

⁴⁵ Helsingfors förvaltningsrätt H5259/2022 (23.9.2022).

HFD tar i detta avgörande explicit ställning till allokeringen av ansvar för behandlingen av personuppgifter inom den grundläggande utbildningen och konstaterar att Esbo stad fungerar som personuppgiftsansvarig.⁴⁶ Ingen närmare reflektion av allokeringen ingår i avgörandet, men HFD godtar sålunda såväl stadens och tidigare instansers bestämning av staden som helhet som ansvarig för behandlingen av personuppgifter. Denna tolkning representerar, som tidigare konstaterats, ett undantag i förhållande till städer och kommuner.

4. Slutsatser och diskussion av praxis

Vem är ansvarig för fel och brister i behandlingen av personuppgifter i en kommun?

Med sitt beslut avgör förvaltningsdomstolen ifall förvaltningens beslut eller åtgärd varit lagenlig, och vilka följder ett eventuellt lagstridigt beslut eller lagstridig åtgärd skall ha. Eftersom tillämplig lagstiftning i ärenden gällande behandling av personuppgifter dessutom innehåller påföljdsbestämmelser kan även för dessa frågor specifika påföljder beaktas i avgörandet.⁴⁷ Ärenden som gäller behandling av personuppgifter tillämpar alltså såväl allmän förvaltningslagstiftning som specifik dataskyddslagstiftning. Dataskyddslagstiftningen, i sin tur, innehåller såväl krav som påföljder och med dessa följande ansvarspersoner separata från den allmänna förvaltningsmässiga lagstiftningen. Dataskyddsärenden kan inte avgöras i förvaltningsdomstolar enbart utgående från förvaltningsmässiga ansvarspositioner, men inte heller enbart utgående från dataskyddslagstiftningens regelverk.⁴⁸

Eftersom ansvaret för den korrekta behandlingen av personuppgifter, vilket föregående avgöranden alla handlat om, enligt dataskyddslagstiftningen faller på den personuppgiftsansvariga, är det för utmätningen av ansvar av mindre betydelse vilken bakgrundsorganisation den personuppgiftsansvariga tillhör. En korrekt identifiering av den ansvariga parten i ett ärende torde sålunda vara av relevans för domstolen för att korrekt kunna identifiera följder, påföljder och korrektiva steg i aktuellt ärende.

En annan aspekt på förhållandet mellan olika organisationer och ansvarspositioner hänger samman med vem som har rätt att representera den personuppgiftsansvariga. Detta

⁴⁶ HFD 2025:29, para 1.

⁴⁷ Se exempelvis HFD 2023:81 och HFD 2023:82.

⁴⁸ Förvaltningsdomstolarna i Finland genomförde med start år 2020 i Finland ett gemensamt kvalitetsprojekt, som utmynnade i handboken *Beslut av hög kvalitet i förvaltningsprocessen*. Handboken behandlar separata ärendetyper såsom barnskyddsärenden och byggnadsärenden, men dataskyddsfrågor eller mer specifikt frågan om allokering av personuppgiftsansvar i organisationer behandlas inte. Hallinto-oikeuksien laatuhanke: Laadukas päätös hallintoprosessissa (2024), https://tuomioistuimet.fi/material/sites/oikeus_tuomioistuimet/liitteet/r9wjp0mip/Laatuakaskirja_HAO_saavutettava.pdf, besökt 2.4.2025.

förhållande har heller inte diskuterats i analyserad praxis, men en sammanblandning av kommunen som part och den personuppgiftsansvariga som part verkar förekomma. Detta kan vara ett uttryck för förhållandet mellan allmän förvaltningslagstiftning och en europeisk-inspirerad dataskyddslagstiftning.

Det bör påpekas att den komplicerade frågeställningen kring organisation, personuppgiftsansvar och rätten att föra talan främst aktualiseras när fråga är om kommuner, i och med deras speciella struktur av ”myndigheter inom en myndighet”. Samma frågeställningar blir nödvändigtvis inte aktuella i förhållande till exempelvis privata aktörer, även om den korrekta identifieringen av personuppgiftsansvar förstås även här är en nyckelfråga.

En genomgång av relevant praxis ger vid handen att allokeringen av ansvar för behandlingen av personuppgifter inte regelmässigt analyseras eller bedöms av finska förvaltningsdomstolar. Något hinder för att domstolen skulle ta upp denna fråga som en del av förvaltningsprocessen föreligger inte.⁴⁹ Eftersom ärenden inom ramen för behandling av personuppgifter väcks i domstolen efter ett beslut från Dataskyddsbudsmannen är en möjlighet att domstolen helt enkelt uppfattar frågan om ansvarsallokering som avgjord i och med det tidigare beslutet, och någonting man inte behöver återkomma till. En annan möjlighet är att domstolen helt enkelt inte uppfattar frågan om ansvarsallokering i enlighet med dataskyddslagstiftningen som relevant, utan utgår ifrån en intern ”uppgörelse” i den svarande organisationen.

Jag tror att en regelmässig bestämning och vid behov analys av vem som de facto fungerar som personuppgiftsansvarig är en nödvändighet för att ansvaret för lagstridig verksamhet skall kunna utmätas effektivt. Detta i sin tur är en förutsättning för att förfaranden som leder till lagstridighet skall kunna korrigeras i städer och kommuner.

För att underlätta identifieringen av olika ansvarspositioner i de ärenden som behandlas och påvisa förhållanden mellan dessa kunde domstolen med fördel gå igenom dessa som en del av sina avgöranden. Om staden eller kommunen själv fungerar som klagande kunde avgörandet innehålla en genomgång av vem klagande är, vem som för klagandes talan och vem som är personuppgiftsansvarig i ärendet, samt vilket förhållande dessa har med varandra. Om en utomstående part överklagar ett ärende från en kommunal myndighet kunde domstolen i samma anda gå igenom vilken myndighet som ansvarar för det överklagade beslutet, vem som för talan för myndigheten i fråga och vem som de facto är personuppgiftsansvarig i ärendet. Som vi sett är avgörandet av var ansvaret för behandlingen av personuppgifter skall ligga ett avgörande som måste tas från fall till fall, och där domstolen måste göra en självständig bedömning.

⁴⁹ Mäenpää 2019, s. 434–435.

Björn Forssén, juris doktor, f.d. byrådirektör, Stockholm

Rättssäkerhet i mål om moms och anknytande frågor i Sverige

1 Inledning

I denna artikel återkommer jag till reformen av mervärdesskatten (momsen) som genomfördes i Sverige den 1 juli 2023, genom mervärdesskattelagen (2023:200, här förkortad ML).¹ Jag berörde tidigare att 6 kap. 7 § i föregångaren till ML (1994:200, här förkortad GML)² hade förändrats genom ML 5 kap. 3 och 27 §, så att regeln numera bättre överensstämmer med de närmaste motsvarigheterna i EU:s mervärdesskattedirektiv (2006/112/EG),³ det vill säga artiklarna 14.2 c och 28. Den utgjorde i förhållande till de allmänna momsbestämmelserna i lagstiftningen en av specialreglerna om vem som i vissa fall är skattskyldig (numera betalningsskyldig).⁴ I likhet med i Forssén 2024a och Forssén 2024b kallar jag ifrågavarande specialregel för en särskild *momskommissionsregel*, eftersom den enligt Skatteverket i Sverige (SKV) i tillämpning inte bara har ansetts gälla beträffande fall av kommission i en civilrättslig mening.⁵

Problemet ur ett rättssäkerhetsperspektiv är att SKV i ett ställningstagande har gjort det tillägget av innebörd att SKV anser att dess uppfattning om gällande rätt alltjämt skulle vara riktig beträffande den särskilda *momskommissionsregeln*, även efter det att ML infördes den 1 juli 2023. Jag har anfört en motsatt ståndpunkt och i Forssén 2024b visat att den fortsatta tillämpningen av momskommissionsregeln i praktiken kan leda till konsekvenser i form av förlorade skatteintäkter för staten beträffande handel med datorer och mobiltelefoner. Det beror på att SKV underlåter att mervärdesbeskatta framför allt stora internationella aktörer för royalty på mjukvara och i stället försöker

¹ Se Björn Forssén, Momsreformen i Sverige – flera minus än plus beträffande implementeringen av bestämmelserna i EU:s mervärdesskattedirektiv, JFT 1–2/2024, s. 48–82 (Forssén 2024a). Jämför även Björn Forssén, Synpunkter på vissa regler i förslaget till en ny mervärdesskattelag i Sverige – SOU 2020:31, JFT 3/2020, s. 388–399 (Forssén 2020a). Forssén 2020a och Forssén 2024a finns på min hemsida, www.forssen.com.

² Regelen fanns även i föregångaren till GML 6 kap. 7 §, dvs. i första stycket i punkt 3 av anvisningarna till 2 § i lag (1968:430) om mervärdeskatt.

³ EU, Europeiska unionen eller unionen. Mervärdesskattedirektivet, fullständig titel: RÅDETS DIREKTIV 2006/112/EG av den 28 november 2006 om ett gemensamt system för mervärdesskatt.

⁴ Jämför Forssén 2024a, s. 64. Jämför även Björn Forssén, Mellanmän och frågor om karusellhandel respektive vinstmarginalbeskattning – en jämförelse av gamla och nya mervärdesskattelagen i Sverige, JFT 4/2024 s. 294–329, 294 (Forssén 2024b). Även Forssén 2024b finns på www.forssen.com.

⁵ Jämför Forssén 2024a, s. 64, 66 och 67 och Forssén 2024b, s. 294 och 295.

få ut momsens på både hårdvaran och mjukvaran från en mellanman vars beskattningsunderlag endast borde bestå av själva provisionen från sådan huvudman.

En annan omständighet som jag har berört tidigare är att SKV i sina ställningstaganden beträffande bemanning inom vård och omsorg har bortsett från EU-domstolens uppfattning om gällande rätt angående frågan om mervärdesbeskattningen.⁶ Jag har anfört att SKV historiskt sett i sina ställningstaganden bortsett från att domstolen poängterat betydelsen av att bestämma vem som är skattesubjekt innan frågan om skatteobjektet behandlas.⁷ SKV har genom sina ställningstaganden bidragit till oklarheter för tillämparna, när SKV inte beaktade EU-rätten på momsområdet.⁸ Vidare återknyter jag till min bedömning i Forssén 2019a av frågeställningen med hänsyn till finska högsta förvaltningsdomstolens rättspraxis och finska Skatteförvaltningens detaljerade anvisningar.

Vid genomgången av de båda nu beskrivna fallen, vilka jag i denna artikel benämner huvudfallen, använder jag uttrycken faktisk gällande rätt respektive gällande rätt i egentlig mening beträffande vad som anses gälla momsmässigt. Därvidlag avser jag att en faktisk gällande rätt kan förekomma hos SKV – i form av administrativ praxis – eller hos förvaltningsrätterna och kammarrätterna. Med andra ord avser jag med faktisk gällande rätt en sådan gällande rätt som inte följer redan av uttolkningen av en aktuell lagregel och inte heller har kommit till uttryck avseende denna i form av rättspraxis från svenska högsta förvaltningsdomstolen (HFD) eller EU-domstolen, medan så är fallet beträffande vad jag avser med gällande rätt i egentlig mening.⁹ Därvidlag är det EU-domstolen som är högsta uttolkare av EU-rätten.¹⁰

I båda huvudfallen föreligger en rättsosäkerhet för den enskilde, det vill säga

⁶ Jämför EU-domstolens förhandsavgörande C-594/13 ("go fair" Zeitarbeit), ECLI:EU:C:2015:164, punkterna 23 och 24.

⁷ Jämför Björn Forssén, Moms och bemanning inom vård och omsorg – den finska och svenska mervärdesskattelagen i förhållande till EU-rätten, JFT 4/2019 s. 240–253 (Forssén 2019a). Jämför även Björn Forssén, Bemanningsföretagens momsstatus inom vård och omsorg, Svensk Skattetidning 1/2017 s. 15–25 (Forssén 2017). Forssén 2017 och Forssén 2019a finns på www.forssen.com.

⁸ Jämför SKV:s ställningstagande 2018-10-25, Uthyrning av vårdpersonal, mervärdesskatt (dnr 202 398355-18/111), och SKV:s ställningstagande 2018-10-25, Social omsorg, mervärdesskatt (dnr 202 398382-18/111). Se SKV:s hemsida (www.skatteverket.se), under Rättslig vägledning (besökt 2025-07-14).

⁹ Jämför Björn Forssén, Ord och kontext i EU-skatterätten – En analys av svensk moms i ett law and language-perspektiv: Tredje upplagan (eget förlag 2019), Forssén 2019b, avsnitt 1.4 (Språkliga frågor). I Forssén 2019b använder jag uttrycken faktisk gällande rätt resp. gällande rätt i egentlig mening i följande avsnitt: 1.3.2, 2.5, 3.1, 3.3.1, 3.3.3.1, 3.3.4, 3.11.3, 3.11.5, 5.1.1, 5.1.3, 5.1.11, 5.2.1, 5.2.3, 5.2.8.1 och 5.2.8.3. Forssén 2019b är tillgänglig på www.forssen.com, och i tryckt version hos Kungliga biblioteket i Stockholm och hos Lunds universitetsbibliotek.

¹⁰ Att EU-domstolen är högsta uttolkare av EU-rätten följer av att högsta instans i ett medlemsland ska föra en tolkningsfråga avseende EU-rätten vidare för förhandsavgörande hos EU-domstolen, om inte den nationella domstolen kan avgöra frågan. Jämför artikel 267 tredje stycket i fördraget om EU:s funktions-sätt (FEUF).

för skattesubjektet i egenskap av en företagare. Beträffande betydelsen av att ML har ersatt GML den 1 juli 2023 har SKV beträffande frågan om existensen av en särskild *momskommissionsregel* i det för frågan intressanta ställningstagandet av 2020-09-25 enbart gjort ett tillägg,¹¹ där SKV noterar att ML inte medför ändringar i SKV:s rättsliga bedömning.¹² Någon analys presenteras inte angående huruvida regeln alltjämt ska anses utgöra en specialregel som är tillämpad utöver fall av kommission i en civilrättslig mening. Beträffande frågan om momsfrihet avseende bemanning inom vård och omsorg gjorde SKV inte heller någon analys av hur dess ställningstaganden har påverkats av införandet av ML. Ställningstagandet av 2018-10-25 avseende social omsorg hade i och för sig ersatts 2021-06-17, men det innebar enbart att även omsorgstjänster som regleras i civilrättslig lagstiftning kan omfattas av undantaget.¹³ Detta påverkar inte frågan om mervärdesbeskattning för bemanningsföretag och betydelsen av att bestämma vem som är skattesubjekt innan frågan om skatteobjektet behandlas. Det som bidrar till rättsosäkerheten för den enskilde är att SKV enbart lakoniskt i ett tillägg 2023-05-31 angav att ställningstagandet av 2021-06-17 ska finnas kvar, eftersom SKV utan analys angav att dess rättsliga bedömning inte påverkades av att ML ersatte GML. På samma sätt yttrade SKV i ett tillägg 2023-06-01 bara att ställningstagandet av 2018-10-25 angående uthyrning av vårdpersonal ska finnas kvar, eftersom SKV anser att dess rättsliga bedömning kvarstår oförändrad också därvidlag efter införandet av ML.¹⁴

Nedan går jag igenom hur jag anser att SKV, genom bristande analys av vilken betydelsen det att ML har ersatt GML har för avdragsfrågan och skattesubjektsfrågan, har bidragit till uppfattningar om existensen av en faktisk gällande rätt avseende huvudfallen angående mellanmän respektive bemanning inom vård och omsorg. Uppfattningar om existensen av en faktisk gällande rätt som avviker från mervärdeskattedirektivet innebär att rättssäkerheten undergrävs för den enskilde företagaren i mål om moms och anknytande frågor i Sverige.

¹¹ ”Nytt: 2023-05-31”.

¹² Se SKV:s ställningstagande av 2020-09-25, Förmedling av tjänster i eget eller i annans namn, mervärdeskatt, dnr 8-314934, avsnitt 3.2. Se <https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/384806.html?date=2020-09-25> (besökt 2025-07-14). Jämför även Forssén 2024b, s. 300.

¹³ Jämför SKV:s ställningstagande av 2021-06-17, Social omsorg, mervärdeskatt, dnr 8-1057054, avsnitt 4.1.1. Se <https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/392818.html?date=2021-06-17> (besökt 2025-07-14).

¹⁴ Jämför SKV:s hemsida www.skatteverket.se, under Rättslig vägledning (besökt 2025-07-14).

2 Brister i analysen hos SKV av skattesubjektsfrågan medför rättsosäkerhet

2.1 Rättsosäkerhet föreligger genom SKV:s tillägg i ställningstagande som berör frågan om den särskilda förmedlingsregeln och kommission

Den centrala frågan i Forssén 2024b gällde huruvida svensk mervärdesskatterätt har innehållit vad jag kallar för en gummiregel. Den regeln innebär i så fall enligt SKV att begreppet kommissionär utvidgades till att omfatta även *jämförliga ombud*. Följden blev att mellanmannen betraktades som en egenförsäljare enligt de allmänna momsbestämmelserna. Därmed ansågs att beskattningsunderlaget för exempelvis en vanlig agent, vilket består av en provision från huvudmannen, i stället utgör hela försäljningspriset till kunden. SKV har anfört att en särskild *momskommissionsregel* av sådan innebörd fanns i mervärdesskattelagstiftningen enligt äldre svensk mervärdesskatterätt, nämligen i GML 6 kap. 7 § och i första stycket i punkt 3 av anvisningarna till 2 § i 1968 års mervärdesskattelag.¹⁵

Jag återger här GML 6 kap. 7 §, som SKV således har hävdad att utgör en särskild *momskommissionsregel*, respektive artikel 14.2 c och artikel 28 i mervärdesskattedirektivet:¹⁶

GML 6 kap. 7 §

Om någon i eget namn förmedlar en vara eller en tjänst för annans räkning och uppbär likviden för varan eller tjänsten skall vid bedömning av skattskyldigheten för omsättningen av varan eller tjänsten denna anses omsatt såväl av honom som av hans huvudman.

Art. 14.2 c i mervärdesskattedirektivet

2. Förutom den transaktion som avses i punkt 1 skall följande transaktioner anses som leverans av varor:

[...]

c) Överföring av en vara i enlighet med ett kommissionsavtal om köp eller försäljning.

Art. 28 i mervärdesskattedirektivet

¹⁵ Jämför Forssén 2024b, s. 326 och 327.

¹⁶ Jämför Forssén 2024b, s. 295.

Om en beskattningsbar person i eget namn men för någon annans räkning deltar i ett tillhandahållande av tjänster, skall han anses själv ha tagit emot och tillhandahållit tjänsterna i fråga.

Genom att ML ersatte GML anförde jag att den särskilda förmedlingsregeln i GML 6 kap. 7 § ändrades, så att den numera består av två regler: ML 5 kap. 3 § andra stycket 3 och 27 §.¹⁷ Dessa motsvarar i princip ifrågavarande båda obligatoriska bestämmelser i mervärdesskattedirektivet, det vill säga artikel 14.2 c och artikel 28. Reglerna i ML har följande lydelse:¹⁸

ML 5 kap. 3 § andra stycket 3

Med leverans av varor avses även överföring av en vara i enlighet med ett kommissionsavtal om köp eller försäljning.

ML 5 kap. 27 §

Om en beskattningsbar person i eget namn men för någon annans räkning deltar i ett tillhandahållande av tjänster, ska den beskattningsbara personen anses själv ha förvärvat och tillhandahållit dessa tjänster.

Jag noterade att kriteriet om att mellanmannen ”uppbär likviden för varan eller tjänsten”, vilket förekom i GML 6 kap. 7 § liksom i 1968 års mervärdesskattelag, inte överfördes till ML 5 kap. 3 § andra stycket 3 och 27 §. Dessutom noterade jag att uttrycket ”i eget namn”, vilket förekom såväl i GML 6 kap. 7 § som i föregångaren i 1968 års mervärdesskattelag, inte hade överförts från GML 6 kap. 7 § till ML 5 kap. 3 § andra stycket 3, vilket är förenligt med artikel 14.2 c i mervärdesskattedirektivet i vilken uttrycket inte förekommer beträffande mellanmanssituationer som utgör kommissionshandel med varor. Uttrycket ”i eget namn” återfinns i stället i artikel 28 i mervärdesskattedirektivet beträffande mellanmanssituationer avseende tillhandahållande av tjänster, och det har också behållits i ML 5 kap. 27 §. Därmed föreligger numera en korrekt implementering i den svenska mervärdesskattelagstiftningen av direktivbestämmelserna avseende mellanmanssituationer rörande kommissionshandel med varor respektive tillhandahållande av tjänster.¹⁹ Utifrån SKV:s ställningstagande av 2020-09-25, med tillägget av 2023-05-31 inför införandet av ML, är det oklart om SKV också anser detta efter det att ML ersatte GML.²⁰

¹⁷ Jämför Forssén 2024b.

¹⁸ Jämför Forssén 2024b, s. 295 och 296.

¹⁹ Jämför Forssén 2024b, s. 296.

²⁰ Jämför Forssén 2024b, avsnitten 2, 3 och 9.

Jag konkluderade att det får anses klarlagt genom momsreformen 2023 att det inte längre finns en sådan särskild *momskommissionsregel* som SKV har hävdad, om en dylik över huvud taget kan anses ha förekommit i svensk mervärdesskatterätt. Genom införandet av ML 5 kap. 3 § andra stycket 3 har gällande rätt ändrats i förevarande hänseende. Någon gummiregel som skulle medföra att en vanlig agent kan anses som skattskyldig (numera betalningsskyldig) för hela försäljningspriset på en vara eller en tjänst till kund i stället för enbart avseende provisionen som vederbörande uppbar från huvudmannen finns inte längre. SKV ansåg att så var fallet, bara för att agenten (mellanmannen) uppbar likviden från kunden och det inte gick att identifiera huvudmannen i fakturan som agenten utfärdade till kunden. Numera krävs det enligt min uppfattning att ett civilrättsligt kommissionsavtal föreligger för att en mellanman ska jämföras momsmässigt med en egenförsäljare.²¹

Ändringen genom ML 5 kap. 3 § andra stycket 3 av vad som anses som kommission i momshänseende visar i sig att SKV:s uppfattning om omfattningen av GML 6 kap. 7 § och av föregångaren i 1968 års mervärdesskattelag uppenbart stred mot lag. SKV:s uppfattning och den faktiska rättstillämpningen baserades sålunda enbart på förarbetena. SKV har, till stöd för sin ståndpunkt att begreppet kommissionär utvidgas enligt *momskommissionsregeln* till att omfatta även *jämförliga ombud*, anfört att det i förarbetena till 1968 års mervärdesskattelag angavs att uttrycket ”i eget namn” skulle avse ”kommissionärer och jämförliga ombud”.²² SKV:s ståndpunkt baserades därmed inte på mervärdesskattelagen och den materiella beskattningsregeln stred således mot den grundlagsfästa legalitetsprincipen för beskattningsåtgärder.²³

Mot bakgrund av risken för att andra förvaltningsmyndigheter, såsom Ekobrottsmyndigheten (EBM), respektive första och andra instans hos de allmänna förvaltningsdomstolarna och de allmänna domstolarna tillämpar en faktisk gällande rätt baserad på SKV:s inställning i frågan om existensen av en särskild *momskommissionsregel*, och inte på en analys av den materiella beskattningsregeln i sig, bidrar SKV till en fortsatt rättsosäkerhet, genom att SKV i sitt tillägg 2023-05-31 till ställningstagandet

²¹ Jämför Forssén 2024b, avsnitten 2, 3, 7 och 9.

²² Jämför prop. 1968:100 (Kungl. Maj:t:s proposition till riksdagen med förslag till förordning om mervärdesskatt, m.m.), s. 121. Jämför även Forssén 2024b, avsnitten 2 och 9 samt Björn Forssén, 'Momskaruseller' och ändringen av den särskilda förmedlingsregeln genom nya mervärdesskattelagen, Dagens Juridik 2024-05-16 (Forssén 2024c). Forssén 2024c är tillgänglig på Dagens Juridiks hemsida, www.dagensjuridik.se, och på www.forssen.com.

²³ Jämför principen ingen skatt utan lag (*nullum tributumj sine lege*), vilken kommer till uttryck genom legalitetsprincipen för beskattningsåtgärder enligt 8 kap. 2 § första stycket 2 regeringsformen (1974:152, här förkortad RF). Jämför även Forssén 2024b, avsnitten 2 och 9.

av 2020-09-25 blott yttrar att ML inte medför att SKV:s rättsliga bedömning ändras.²⁴ För framför allt en agent är den rådande situationen inte förutsebar, när denne inte kan förlita sig på lagens bokstav och avfattningen av direktivbestämmelserna i fråga. Med sitt tillägg till ifrågavarande ställningstagande får nämligen SKV uppfattas fortsatt anse att exempelvis en vanlig agent kan omfattas av en särskild *momskommissionsregel*. Den ska enligt SKV anses utgöra en specialregel – en gummiregel – som gör agenten jämförbar i momshänseende med en egenförsäljare, genom att kommission i momshänseende ska anses kunna utvidgas utöver fall av kommission i en civilrättslig mening. Jag upprepar från Forssén 2024b att den fråga som ställer sig är huruvida SKV vid framläggandet av sitt tillägg beaktat att lagstiftaren i lagrådsremissen den 17 februari 2022 frångick uppfattningen i SOU 2020:31 (En ny mervärdesskattelag) att GML 6 kap. 7 § skulle få en direkt motsvarighet i ML.²⁵ Enligt min uppfattning talar den omständigheten att så inte blev fallet i sig för att ML har inneburit en förändring av gällande rätt, så att någon sådan särskild *momskommissionsregel* som SKV har anfört inte längre existerar i svensk mervärdesskatterätt (om den över huvud taget har existerat enligt gällande rätt i egentlig mening). Den beskrivna bristen på förutsebarhet som SKV:s ställningstagande av 2020-09-25, med nämnda tillägg 2023-05-21, innebär medför sålunda en stor rättsosäkerhet för den enskilde i momshänseende, och det kan leda till mycket svåra konsekvenser i form av höjd mervärdesbeskattning med åtföljande skatteprocesser och straffrättsliga processer.

2.2 SKV:s ställningstaganden har bidragit till rättsosäkerhet beträffande momsfrågan för bemanning inom vård och omsorg

2.2.1 SKV har bidragit till rättsosäkerheten med sin historia av oklara ställningstaganden

Beträffande frågan om moms och bemanning inom områdena vård och omsorg föreligger i praktiken en rättsosäkerhet som har sin grund i att SKV har en historia av att i sina ställningstaganden bortse från att EU-domstolen har poängterat betydelsen av att bestämma vem som är skattesubjekt, innan frågan om skatteobjektet behandlas.²⁶ Jag återknyter, som också nämnts, till min bedömning i Forssén 2019a av frågeställningen med hänsyn till finska högsta förvaltningsdomstolens rättspraxis och finska Skatteförvaltningens detaljerade anvisningar.

²⁴ Se SKV:s ställningstagande av 2020-09-25, Förmedling av tjänster i eget eller i annans namn, mervärdesskatt, dnr 8-314934, avsnitt 3.2. Se <https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/384806.html?date=2020-09-25> (besökt 2025-07-14). Jämför även Forssén 2024b, s. 300.

²⁵ Jämför Forssén 2024b, s. 301.

²⁶ Jämför EU-domstolens förhandsavgörande den 12 mars 2015 i EU-målet ”go fair” Zeitarbeit.

SKV har bidragit till oklarheterna för tillämparna genom att i sina ställningstaganden inte beakta EU-rätten på momsområdet. Inte ens när EU-domstolen genom sitt förhandsavgörande ”go fair” Zeitarbeit klargjorde att såväl skattesubjektet som skatteobjektet måste bedömas för att avgöra om uthyrning av arbetskraft (bemanning) inom vård eller omsorg ska mervärdesskattebeläggas beaktade SKV detta i sina ställningstaganden av 2015-12-10 och 2016-03-31 i frågan.²⁷ Ställningstagandena har därmed inte varit förenliga med gällande rätt i egentlig mening, eftersom EU-domstolen är högsta uttolkare av EU-rätten. I stället har en faktisk gällande rätt mer eller mindre etablerats på marknaden, som har lett till att större aktörer dominerar den på ifrågakvarande områden. De mindre har inte annat att göra än att följa med för att inte riskera att konkurreras ut, när sjukhus och andra inrättningar på de båda områdena väljer den som inte tar ut moms på bemanningstjänsterna. Detta strider mot EU-rätten, eftersom mervärdesskattedirektivet ska, med avseende på det resultat som ska uppnås med direktivet, vara bindande för Sverige som medlemsstat i EU²⁸ och direktivbestämmelserna sålunda till sitt innehåll implementeras i den nationella svenska mervärdesskattelagstiftningen. Det är också fastlagt genom harmoniseringskravet i FEUF artikel 113 att en dylik snedvridning av konkurrensen inte ska uppkomma på den inre marknaden såtillvida att konsumenterna väljer leverantör av varor eller tillhandahållare av tjänster på grund av olikheter i de nationella reglerna på den indirekta beskattningens område (det vill säga beträffande moms, punktskatter och tull).

I Forssén 2017 och Forssén 2019a har jag berört EU-målet ”go fair” Zeitarbeit, och anfört att EU-domstolen genom framför allt punkterna 23–25 i sin dom poängterar att en bedömning huruvida ett företag inom områdena vård och omsorg ska ta ut moms på sina tjänster ska ske i två steg. Det vill säga såväl subjektfrågan angående huruvida personen i fråga utgör en beskattningsbar person som frågan om skatteobjektet undantas från mervärdesskatteplikt måste beaktas därvidlag. Det räcker inte med att konstatera att den uthyrda arbetskraften är legitimerad inom området i fråga eller kan uppvisa något annat uppfyllt behörighetskrav, utan det är företaget, den beskattningsbara personen själv, som måste ta ett vård- eller omsorgsansvar gentemot patient och brukare. I annat fall tillämpas inte undantag från mervärdesbeskattning, och företagets tillhandahållande av arbetskraft utgör en bemanningstjänst som ska debiteras med moms i faktura till sjukhuset eller inrättningen som hyr in exempelvis en läkare, sjuksköterska, psykolog eller socionom från företaget.

²⁷ Se SKV:s ställningstaganden av 2015-12-10, Uthyrning av personal till erkänd aktör av social karaktär, mervärdesskatt (dnr 131 656823-15/111) och av 2016-03-31, Uthyrning av personal till erkänd aktör av social karaktär, mervärdesskatt (dnr 131 156230-16/111).

²⁸ Det följer av FEUF artikel 288 tredje stycket (huvudsatsen).

HFD ansåg i ett förhandsbesked den 7 juni 2018 (mål nr 7270-17) att ett bemanningsföretags uthyrning av vårdpersonal inte är undantagen från mervärdesskatteplikt. På samma sätt som jag anförde redan i Forssén 2017 gjorde HFD sin bedömning utifrån EU-målet ”go fair” Zeitarbeit och framhöll att de uthyrda personerna inte själva bedrev en ekonomisk verksamhet, utan var anställda. De relevanta tjänsterna som företaget hos vilket de var anställda tillhandahöll var de tjänster som företaget tillhandahöll vårdinrättningen, det vill säga uthyrning av personal. För bedömningen saknade det betydelse att den uthyrda personalen var vårdpersonal och att inrättningen som hyrde in personalen var en erkänd vårdinrättning enligt undantagsbestämmelsen i artikel 132.1 i direktivet. Bemanningsföretaget skulle debitera moms på uthyrningen av personal till vårdinrättningen.²⁹

Det är först efter HFD:s förhandsbesked 2018 som SKV har ändrat inställning. Med hänvisning till EU-målet ”go fair” Zeitarbeit och HFD 2018 ref. 41 ändrade SKV inställning enligt sina båda nämnda ställningstaganden av 2018-10-25. Dessa innebär att bland annat ställningstagandet 2016-03-31 upphörde den 1 juli 2019.³⁰ SKV:s båda ställningstaganden år 2018 är förenliga med målet ”go fair” Zeitarbeit, eftersom SKV numera beaktar att bedömningen av undantaget från skatteplikt ska avse den beskattningsbara personen – bemanningsföretaget – och inte personalen i företaget. Det räcker, som nämnts, inte med att bemanningsföretaget hyr ut exempelvis en anställd legitimerad läkare eller sjuksköterska för att undantag från skatteplikt ska gälla såsom för en sjukvårdstjänst, utan för undantag från mervärdesskatteplikt krävs att bemanningsföretaget också tar ett vårdansvar. SKV:s oklarheter beträffande EU-domstolens uppfattning har dock enligt min uppfattning lett till existensen av en faktisk gällande rätt i Sverige.

2.2.2 Moms och bemanning inom vård och omsorg – jämförelse med Finland och Danmark

Enligt min erfarenhet förekommer uppfattningar hos praktiker om att SKV:s tidigare generösare inställning angående tillämpningen av undantag från mervärdesskatteplikt avseende bemanning inom vård och omsorg skulle ha stöd i finsk mervärdesskatterätt. Därför berörde jag i Forssén 2019a huruvida en olikartad behandling föreligger i förevarande fråga mellan Sverige och Finland. Jag gick igenom huruvida finska Skatteförvaltningen kan anses tillämpa undantagen från mervärdesskatteplikt enligt mervärdesskattelagen 30.12.1993/1501 (FML) på ett motsatt sätt jäm-

²⁹ Jämför Forssén 2019a, s. 242 och 243.

³⁰ SKV:s ställningstagande 2018-10-25, Social omsorg, mervärdesskatt (dnr 202 398382-18/111) ersatte den 1 juli 2019 inte bara ställningstagandet av 2016-03-31, utan även SKV:s ställningstagande 2013-07-05, Social omsorg, mervärdesskatt (dnr 131 340930-13/111).

fört med i Sverige beträffande bemanningsföretagen och förhållandet till EU-målet ”go fair” Zeitarbeit.

Jag bedömde frågeställningen utifrån finska högsta förvaltningsdomstolens rättspraxis och finska Skatteförvaltningens detaljerade anvisningar i nämnda hänseenden. I Skatteförvaltningens detaljerade anvisningar kunde jag skönja en diskrepans i förevarande hänseende mellan Finland och Sverige. Den finska högsta förvaltningsdomstolen för inte samma resonemang som EU-domstolen i målet ”go fair” Zeitarbeit, när det gäller vad skattesubjektet (bemanningsföretaget) gör innan objektsfrågan behandlas, utan domstolen hänvisar i HFD 2016:101 bara till EU-målet och anför att uthyrning av arbetskraft för socialvårdstjänster inte omfattas av undantaget från skatteplikt för socialvårdstjänster.³¹ Skatteförvaltningen följer i sina detaljerade anvisningar högsta förvaltningsdomstolens bedömning att uthyrning av arbetskraft inom socialvårdsområdet inte omfattas av undantag, men berör inte frågeställningen för personaluthyrning inom hälso- och sjukvård. Jag anser att Skatteförvaltningen därmed – till skillnad från vad SKV anför i ställningstagandena av 2018-10-25 på båda områdena i fråga – inte följer EU-domstolens rättspraxis fullt ut, då EU-domstolens bedömning av frågan om moms på bemanning har bäring på båda områdena i fråga – dvs. vård och omsorg – enligt punkterna 23–25 i ”go fair” Zeitarbeit.³² Skatteförvaltningens detaljerade anvisningar av 2019-04-01 för överlåtelse av arbetskraft inom hälso- och sjukvården har inte förändrats i de nya detaljerade anvisningarna av 2025-02-04, utan Skatteförvaltningen hänvisar alltså till finska högsta förvaltningsdomstolens avgöranden HFD 2013:39 och HFD 2017:192. Skatteförvaltningen underlåter med andra ord att beröra att EU-domstolen i målet ”go fair” Zeitarbeit poängterar betydelsen av att bestämma vem som är skattesubjekt innan frågan om skatteobjektet behandlas.³³

Den olikartade behandlingen i fråga kan ha haft sin förklaring i en strukturell skillnad mellan GML och FML, såtillvida att GML stipulerade undantagen från mervärdesskatteplikt avseende sjukvård och social omsorg i en gemensam bestämmelse (3 kap. 4 §), medan bestämmelserna om momsfriheten för hälso- och sjukvård och

³¹ Jämför finska högsta förvaltningsdomstolens beslut 28.6.2016/2827; HFD 2016:101. Jämför även Forssén 2019a, s. 246.

³² Jämför Skatteförvaltningens detaljerade anvisningar av 2019-04-01, Momsbeskattning av hälso- och sjukvården, dnr A97/200/2018 resp. av 2019-04-02, Momsbeskattning av socialvårdstjänster, dnr VH/352/00.01.00/2019. Se https://www.vero.fi/sv/Detaljerade_skatteanvisningar/anvisningar/48270/momsbeskattning-av-halso--och-sjukvarden/ resp. https://www.vero.fi/sv/Detaljerade_skatteanvisningar/anvisningar/48131/momsbeskattning_av_socialvardstjanster/. I förstnämnda detaljerade anvisningar hänvisar Skatteförvaltningen i avsnitten 2.2 resp. 3.3 till finska högsta förvaltningsdomstolens avgöranden HFD 2017:192 resp. HFD 2013:39. Jämför även Forssén 2019a, s. 244, 246, 249 och 250.

³³ Jämför Skatteförvaltningens detaljerade anvisningar av 2025-02-04, dnr VH/8016/00.01.00/2024, avsnitt 3.3 med hänvisning till avsnitt 2.2. Se https://www.vero.fi/sv/Detaljerade_skatteanvisningar/anvisningar/48270/mervardesbeskattning-av-halso-och-sjukvard/.

socialvård angavs i separata bestämmelser i FML 34 § (hälso- och sjukvård) respektive 37 § (socialvård). Därmed låg FML i detta hänseende närmare mervärdesskattedirektivet, där skatteobjektsfrågan också regleras i separata bestämmelser.³⁴ Numera har dock den svenska mervärdesskattelagstiftningen samma struktur som mervärdesskattedirektivet och FML, i och med att ML har ersatt GML och undantag från skatteplikt för sjukvård respektive social omsorg behandlas i olika regler.³⁵ Mot bakgrund av historien av oklara ställningstaganden i frågan om moms och bemanning på ifrågavarande områden borde SKV ha gjort mer i samband med momsreformen 2023 än att i tillägg 2023-05-31 till ställningstagandet om social omsorg av 2021-06-17 (som ersatte ställningstagande av 2018-10-25 i samma fråga) bara i korthet notera att ställningstagandet ska finnas kvar, eftersom SKV ansåg att dess rättsliga bedömning inte påverkades av att ML ersatte GML. Av samma anledning anser jag att SKV borde ha gjort en djupare analys än att bara i ett tillägg 2023-06-01 ange, med samma korta motivering, att ställningstagandet av 2018-10-25 angående uthyrning av vårdpersonal ska finnas kvar även efter införandet av ML. Sålunda anser jag att såvida det numera föreligger uppfattningar bland praktiker som avviker från EU-domstolens rättspraxis enligt målet ”go fair” Zeitarbeit, som kan bilda en devierande faktisk gällande rätt, beror det på en kvardröjande influens också efter införandet av ML av SKV:s historia av att genom sina ställningstaganden från tiden före HFD:s förhandsbesked HFD 2018 ref. 41, det vill säga från tiden innan SKV bytte ståndpunkt i ställningstagandena av 2018-10-25, skapade ett utrymme för stora aktörer på områdena i fråga att hävda en linje i Sverige som exempelvis inte förfäktades av samma aktörer i deras verksamheter i EU-medlemsstaten Danmark.

I sistnämnda hänseende är min erfarenhet att större aktörer inom bemanningsbranschen på områdena vård och omsorg har haft tämligen bestämda uppfattningar om att sådan personaluthyrning skulle vara momsfri. Det som har varit särskilt intressant därvidlag är att sådana aktörer har godtagit motsatta bedömningar i andra medlemsstater såsom Danmark, trots att de har hävdats ståndpunkten att det just i Sverige skulle vara momsfritt med personaluthyrning inom vård eller omsorg. Eftersom det enligt min uppfattning under åren efter SKV:s ändrade ståndpunkt i ställningstagandena av 2018-10-25 bland praktiker har förekommit uppfattningen att den tidigare generösare tillämpningen alltså skulle gälla, nu med stöd av finsk mervärdesskatterätt, är det angeläget att finska Skatteförvaltningen anpassar sina detaljerade anvisningar fullt ut till EU-domstolens uppfattning i målet ”go fair” Zeitarbeit så att Skatteförvaltningen också i detaljerade anvisningar beträffande personaluthyrning inom hälso- och sjukvård klargör att EU-domstolens rättspraxis gäller. Skatteförvaltningen har ersatt sina detaljerade

³⁴ Jämför beträffande undantag för vård resp. omsorg: artiklarna 132.1 b och c resp. 132.1 g och h. Jämför även Forssén 2019a, s. 249.

³⁵ I ML avser 10 kap. 6–13 § sjukvård (och tandvård), medan 10 kap. 14 § avser social omsorg.

anvisningar av 2019-04-02, 2023-01-02 och återigen 2024-01-02, och upprepar däri att överlåtelse av arbetskraft inom socialvården inte är momsfri.³⁶ Emellertid underlåter Skatteförvaltningen, som nämnts, även i de detaljerade anvisningar av 2025-02-04 som har ersatt de detaljerade anvisningarna av 2019-04-01 beträffande överlåtelse av arbetskraft inom hälso- och sjukvården, att beröra EU-domstolens poängterande i målet ”go fair” Zeitarbeit om betydelsen av att bestämma vem som är skattesubjekt innan frågan om skatteobjektet behandlas. För övrigt får också nämnas Centralskattenämndens förhandsavgörande givet 2021-12-14 (CSN:2021/46) där nämnden hänvisade till EU-domstolens resonemang i målet ”go fair” Zeitarbeit och bedömde att tillhandahållande av yrkeskunnig socialvårdspersonal mellan bolag i en koncern inte utgjorde socialvård enligt FML 37 och 38 §, när köpande bolag producerade socialvårdstjänsterna. Högsta förvaltningsdomstolen ändrade inte nämndens förhandsavgörande.³⁷

Mitt förslag till Skatteförvaltningen syftar till att åstadkomma en neutral tillämpning av momsfrågan mellan större och mindre bemanningsföretag i Sverige. Med andra ord gäller det att hindra att stora dominerande aktörer på områdena vård och omsorg i Sverige ges något komparativt stöd för att driva sin linje om fortsatt momsfrihet, varvid de mindre företagen med mindre processuella muskler tvingas följa de stora aktörerna för att inte utkonkurreras. De mindre företagen inom områdena vård och omsorg försätts därigenom i en mycket vansklig situation när det gäller rättssäkerheten i tillämpningen av reglerna på områdena i fråga, när det gäller bemanning. Dessutom motverkar situationen grundtanken med en konkurrens- och konsumtionsneutral moms i enlighet med FEUF artikel 113 på den inre marknaden för såväl småföretagen som för konsumenterna av vård och omsorg, om konsumenterna på dessa områden i praktiken har att välja tillhandahållare av tjänsterna beroende på olikheter i tillämpningen av momsreglerna hos företag som ingår i transaktionskedjor fram till konsument på områdena i fråga.

³⁶ Jämför Skatteförvaltningens detaljerade anvisningar 2019-04-02, Momsbeskattning av socialvårdstjänster, avsnitt 9.2 (Uthyrning av arbetskraft för socialvårdstjänster); 2023-01-02, dnr VH/5237/00.01.00/2022, avsnitt 9.1 (Överlåtelse av arbetskraft för socialvårdstjänster); och 2024-01-02, dnr VH/5932/00.01.00/2023, avsnitt 9.1 (Överlåtelse av arbetskraft för socialvårdstjänster). Ang. anvisningarna 2023 och 2024, se: <https://www.vero.fi/syventavat-vero-ohjeet/ohje-hakusivu/48131/sosiaalihuoltopalvelujen-arvonlis%C3%A4verotus2>; och https://www.vero.fi/sv/Detaljerade_skatteanvisningar/anvisningar/48131/momsbeskattning-av-socialvardstjanster2/.

³⁷ Se HFD H3580 9.12.2022 (https://www.vero.fi/sv/Detaljerade_skatteanvisningar/centralskattenamndens-forhandsavgoranden/106729/csn0462021/).

3 Parallell rättsbildning i Sverige i de båda huvudfallen – konsekvenser

3.1 De båda huvudfallen i denna artikel i förhållande till SOU 2023:49 och SOU 2024:31

En önskad parallell rättsbildning i Sverige jämfört med EU-rätten på momsområdet i de båda beskrivna fallen angående mellanmän respektive bemanning inom vård och omsorg till följd av SKV:s bristande analys av skattesubjektsfrågan i ställningstagandena efter införandet av ML leder till rättsosäkerhet för den enskilde, eftersom förutsebarheten i beskattningsbeslut går förlorad genom utvecklingen av en faktisk gällande rätt därvidlag. Konsekvenserna för den enskilde, det vill säga skattesubjektet i egenskap av en företagare, blir mycket ingripande och kännbara genom sådana beslut från SKV:s sida. Innan jag går vidare med en genomgång av konsekvenserna, sätter jag i detta avsnitt de båda huvudfallen om utvecklingen av en önskad faktisk gällande rätt i strid mot EU-rätten på området i förhållande till utredningen *Åtgärder mot mervärdesskattebedrägerier*.³⁸

För några år sedan började jag att skriva på vad som visade sig bli en serie artiklar vilka berör frågor som har att göra med mervärdesskattebedrägerier av så kallad karuselltyp (karusellhandel). Det ämnet togs också upp i SOU 2023:49 och SOU 2024:32. De längre av artiklarna i min serie under tidsperioden 2021–2025 är publicerade i JFT och Tidningen Balans samt i ett fall i Svensk Skattetidning.³⁹ SOU 2023:49 respektive SOU 2024:32 har jag kommenterat i Tidningen Balans (fördjupning) 2024-05-06 respektive 2025-05-15.⁴⁰ Forssén 2024b publicerades 2024-11-01 och under juni 2024 hade Sveriges advokatsamfund utsett mig till författare i en arbetsgrupp för att utarbeta ett utkast till remissvar till Finansdepartementet över SOU 2024:32. Förslaget antogs och Sveriges advokatsamfund ingav 2024-11-15 yttrandet över SOU 2024:32 till Finansdepartementet.⁴¹

I Forssén 2024b och i Advokatsamfundets yttrande över SOU 2024:32 berörs uppfattningen som generaladvokaten i ett mål i EU-domstolen anför i sitt förslag till avgörande, när det gäller fall av så kallad *missing trader* (försvunnen näringsidkare)

³⁸ Utredningen har till Regeringen lämnat delbetänkandet *Skyddet för EU:s finansiella intressen. Ändringar och kompletteringar i svensk rätt* (SOU 2023:49) samt slutbetänkandet *Åtgärder mot mervärdesskattebedrägerier* (SOU 2024:32). Utredningen skulle leda till lagstiftning den 1 juli 2025, men så har inte skett.

³⁹ För intresserade forskare eller till idéer för uppsatsskrivning hänvisar jag till <https://www.forssen.com/forskning/f13/>, där det framgår vilka av mina artiklar som bildar serien.

⁴⁰ Jämför Björn Forssén, Aktuell utredning löser inte problemet med momsbedrägerier, publicerad på www.tidningenbalans.se/Fördjupning-2024-05-06, Forssén 2024d, resp. Björn Forssén, Frågor med anledning av slutbetänkandet Åtgärder mot mervärdesskattebedrägerier, publicerad på www.tidningenbalans.se/Fördjupning-2025-05-15, Forssén 2025. Forssén 2024d och Forssén 2025 finns även på www.forssen.com.

⁴¹ Sveriges advokatsamfunds remissvar av 2024-11-15 till Finansdepartementet över SOU 2024:32 återfinns på dess hemsida (<https://www.advokatsamfundet.se/>) med dnr R-2024/1201.

avseende karusellhandel.⁴² I sitt förslag till avgörande till domstolen i förenade målen C-131/13, C-163/13 och C-164/13 nämnde generaladvokaten bland annat att *missing trader* är ett fall av karusellhandel där bedrägeriet helt enkelt består av att en näringsidkare försvinner. Mottagaren av en faktura gör avdrag för debiterad ingående skatt, men säljaren redovisar inte någon utgående skatt eller så sker det till ett lågt belopp och exempelvis varan i fråga sätts åter i omlopp.⁴³ Generaladvokaten anförde att flera olika varutyper kan användas vid momsbedrägerier genom sådan karusellhandel. Bedragarna föredrar enligt generaladvokaten ofta varor som ”datorer eller mobiltelefoner”,⁴⁴ eftersom de har ett högt värde per enhet och är lätta att transportera. Generaladvokaten anförde vidare att det inte är fråga om normala leveranskedjor, utan om verksamheter organiserade uteslutande för att ett skattebedrägeri ska kunna genomföras, men att det också förekommer att vanliga företag utnyttjas, med eller utan deras vetskap, och att vissa näringsidkare till och med kan vara ovetande om att de deltar i ett bedrägeri och handla i god tro. Det är enligt generaladvokaten ”endast den försvunna näringsidkaren som, genom att inte betala den skatt han eller hon är skyldig, begår ett bedrägeri i egentlig mening”. Generaladvokaten medgav att mervärdesskattesystemet är tämligen komplext, men att en fullständig skatteneutralitet utgör fördelen med systemet, medan ”medaljens baksida är att systemets komplexitet gör det lättare att utnyttja dess mekanismer i bedrägligt syfte”.⁴⁵

Beträffande det första huvudfallet, det vill säga frågan om den särskilda *momskommissionsregeln*, berör jag i fortsättningen konsekvenserna av en faktisk gällande rätt som inte är förenlig med EU-rätten på området dels för staten och dels för den enskilde. Innan jag påbörjade artikelserien om karusellhandel, hade jag redan 2001-11-14 hållit ett föredrag i ämnet på Svensk Juriststämma.⁴⁶ Där berörde jag bland annat den särskilda *momskommissionsregeln*, det vill säga GML 6 kap. 7 §.⁴⁷ För den enskilde, det vill säga skattesubjektet, är frågan om ond tro eller god tro central i de utredningar och mål som bedrivs av SKV och EBM på temat karusellhandel. Frågan om en fortsatt faktisk gällande rätt som innebär att den särskilda *momskommissionsregeln*

⁴² Se EU-domstolens förenade mål C-131/13, C-163/13 och C-164/13 (Schoenimport ”Italmoda” Mariano Previti, ECLI:EU:C:2014:2455) och generaladvokatens förslag till avgörande (ECLI:EU:C:2014:2217).

⁴³ Se punkterna 32–34 i generaladvokatens förslag till avgörande till EU-domstolen i förenade målen C-131/13, C-163/13 och C-164/13. Jämför även Forssén 2024b, s. 313.

⁴⁴ Jämför i den engelska språkversionen *computer components or mobile phones*.

⁴⁵ Se punkterna 31–37 i generaladvokatens förslag till avgörande till EU-domstolen i förenade målen C-131/13, C-163/13 och C-164/13. Jämför även Forssén 2024b, s. 313 och 314.

⁴⁶ Björn Forssén, Föredrag på Svensk Juriststämma 2001-11-14 (Stockholmsmässan i Älvsjö), Moms och omsättningsbegreppet. Karusellen hos skatte- och ekobrottsmyndigheten (SKM och EBM). Arrangör VJS. Föreläsningsspromemorian finns tillgänglig på <https://www.forssen.com/forskning/f13/>. (Forssén 2001).

⁴⁷ Jämför Forssén 2001, s. 7. Jämför även Forssén 2024b, s. 313.

alltjämt ska kunna utvidga begreppet skattskyldighet (numera betalningsskyldighet) till att gälla även mellanmanssituationer som inte utgör kommission i civilrättslig mening är enligt min mening avgörande beträffande rättssäkerheten för bland annat vanliga agenter, eftersom en tillämpning av en sådan specialregel normalt sett innebär en oförutsedd höjning av beskattningsunderlaget.

Beträffande det andra huvudfallet i denna artikel, det vill säga frågan om moms och bemanning inom områdena vård och omsorg, tar jag upp att SKV kan fatta ett oförutsett beslut mot en fastighetsägare om avregistrering från frivillig beskattning som en konsekvens av att SKV tillämpar undantag från mervärdesbeskattning avseende en lokalhyresgäst, när denne tidigare hade bedömt sin verksamhet vara omfattad av de allmänna bestämmelserna om skatteplikt för varor och tjänster. SKV kan i detta fall ha grundat sin bedömning om att bemanningsföretagets verksamhet är momsfri utan en noggrann genomgång av vilken påverkan de stora aktörernas uppfattning om en fortsatt generös behandling av bemanningsföretagen inom områdena vård och omsorg kan ha därvidlag. Med andra ord skulle en faktisk gällande rätt råda i frågan om omfattningen av undantaget.

3.2 Problematiken med en faktisk gällande rätt avseende de båda huvudfallen är processuell

Att en sådan faktisk gällande rätt som jag anför utgör ett problem i Sverige alls existerar för exempelvis de båda huvudfallen som jag tar upp i denna artikel har till stor del sin förklaring i att akademikerna inte ger användbara influenser till lagstiftaren. I en serie artiklar under 2020–2023 publicerade i JFT och Tidningen Balans gick jag igenom samtliga avhandlingar i Sverige under 1994–2020 i ämnet indirekta skatter (dvs. i första hand moms, punktskatter och tull), där tolv av fjorton avsåg moms. En gemensam nämnare för min kritik av momsforskningen var just att forskarna förbigår skattesubjektsfrågan för att i stället direkt behandla objektsfrågan.⁴⁸ Förutom mina båda avhandlingar⁴⁹ finns det bara en svensk avhandling i mervärdesbeskatterätt som berör skattesubjektsfrågan. Det är ”Mervärdesbeskattning vid obestånd” av Jesper Öberg, men där behandlades EU-rätten sparsamt med motiveringen att ”EG:s regelverk endast ger ramarna och måste fyllas ut med nationella regler”, varvid han noterade att någon

⁴⁸ För intresserade forskare eller till idéer för uppsatsskrivning hänvisar jag till <https://www.forssen.com/forskning/fl0/>, där det framgår vilka av mina artiklar under 2020–2023 som berör avhandlingarna i Sverige i ämnet indirekta skatter under tidsperioden 1994–2020.

⁴⁹ Jämför Björn Forssén, Skattskyldighet för mervärdesbeskattning – en analys av 4 kap. 1 § mervärdesbeskattelagen, Jure Förlag AB 2011 (Forssén 2011), licentiatavhandling, resp. Björn Forssén, Skatt- och betalningsskyldighet för moms i enkla bolag och partrederier, Örebro Studies in Law 4, Örebro universitet 2013 (Forssén 2013), doktorsavhandling. Forssén 2011 och Forssén 2013 är tillgängliga i databasen DiVA (www.diva-portal.org) och på www.forssen.com.

motsvarighet till de för undersökningen centrala konkursbestämmelserna i GML inte fanns i dåvarande mervärdesskattedirektiv.⁵⁰

I denna artikel lämnar jag frågan om forskningens påverkan av lagstiftarens arbete med mervärdesskattelagstiftningen i stort sett därhän. I stället fokuserar jag på de processuella frågorna i förevarande kontext. Därvidlag är min erfarenhet att existensen av en faktisk gällande rätt i förevarande hänseenden framför allt kommer till uttryck i själva tillämpningen av reglerna i de båda huvudfallen i denna artikel, det vill säga när de behandlas i beskattningsförfarandet hos SKV och i skatteprocessen som inleds i förvaltningsrätten. Avsaknaden av tolkningar som ger uttryck för en uppfattning om gällande rätt i egentlig mening öppnar för en tillämpning av en faktisk gällande rätt. Det medför en risk för att en parallell rättsbildning sker i Sverige som inte är förenlig med EU-rätten på området.

Jag återkommer i det följande till att det svenska systemet med prövningstillstånd i HFD har kritiserats av Danmark som en omständighet vilken kan leda till just en parallell rättsbildning jämfört med EU-rätten på momsområdet. Den situationen medför inte bara ett oväntat beslut av SKV om en momshöjning som kan komma att beslutas efter en skatterevision, och som leder till själva skattemålet om företaget överklagar beslutet till förvaltningsrätten. Därtill kommer vanligen också ärenden om betalningsanstånd, betalningssäkring, utmätning, bevissäkring och företräदारansvar (om momshöjningen avser exempelvis ett aktiebolag) samt brottmål om i första hand skattebrott mot fysiska personer som driver verksamhet under enskild firma eller som delägare i aktiebolag osv., varvid åklagare också kan yrka på näringsförbud och företagsbot. För båda huvudfallen i denna artikel är sålunda problematiken med existensen av en faktisk gällande rätt hos SKV och första och andra instans hos de allmänna domstolarna och de allmänna förvaltningsdomstolarna i första hand processuell.

Angående konsekvenserna för den enskilde av en parallell rättsbildning grundad på en faktisk gällande rätt i de båda huvudfallen begränsar jag mig till den processuella problematiken beträffande moms och skattetillegg samt straffrättsligt ansvar. Situationen blir särskilt komplex och problematisk processuellt sett när SKV kan anses utveckla en faktisk gällande rätt som inte är förenlig med EU-rätten på momsområdet beträffande en fortsatt tillämpning av den särskilda *momskommissionsregeln* också efter införandet av ML. Beträffande karusellhandel gör nämligen SKV i stort sett rutinmässigt anmälningar till EBM om misstanke om skattebrott mot företagare och, om det är fråga om juridiska personer såsom aktiebolag, mot deras delägare. Om förundersökningen inte läggs ned, beslutar en

⁵⁰ Jämför Jesper Öberg, Mervärdesbeskattning vid obestånd, Andra upplagan, Norstedts Juridik AB 2001 (Öberg 2001), s. 19. Avhandlingen är från 2000. Jag hänvisar till den utgivna boken: Öberg 2001. Jämför även Björn Forssén, Momsforskningen i Sverige – metodfrågor, JFT 6/2020, s. 716–757, 733 och 738 (Forssén 2020b). Forssén 2020b finns på www.forssen.com.

åklagare om åtal genom stämning av de misstänkta. Då inleds i tingsrätten ett mål om skattebrott angående momsbedrägeri av karuselltyp, varvid åtalsbeslutet normalt också omfattar bokföringsbrott. Ett sådant åtal förenas dessutom inte sällan av åtal om näringspenningtvätt, antingen samtidigt med att förundersökning om skattebrott inleds eller inför ett beslut om åtal.

3.3 Angående fall avseende tillämpning av den särskilda momskommissionsregeln

3.3.1 Likvidmässiga konsekvenser för staten och den enskilde av beslut som ger upphov till ökta moms

Det finns många olika varianter av fenomenet momsbedrägerier genom karusellhandel, men som en gemensam nämnare rör det sig om att oseriösa företag vidtar åtgärder med sina momsdeklarationer så att staten i slutändan förlorar pengar, när momsen på varor eller tjänster i en kedja av företag inte övervältras på en konsument som skattebärare. Det strider mot EU-rätten på momsområdet, eftersom mervärdesskatteprincipen i artikel 1.2 i mervärdesskattedirektivet bland annat innebär att moms är ”en allmän skatt på konsumtion som är exakt proportionell mot priset på varorna och tjänsterna, oavsett antalet transaktioner som äger rum under produktions- och distributionsprocessen före det led där skatt tas ut”.⁵¹ Vidare anges att ”det gemensamma systemet för mervärdesskatt skall tillämpas till och med detaljhandelsledet”.⁵² Mervärdesskatteprincipen i artikel 1.2 innebär också att avdragsrätt för debiterad ingående moms i en mottagen faktura inträder för ett företag som är köpare av en vara eller tjänst när sådan avdragsgill moms blir utkrävbar som utgående moms hos säljande företag (reciprocitetsprincipen).⁵³ Om inte dessa omständigheter enligt artikel 1.2 uppfylls beträffande en skatt som benämns moms, är det inte moms i EU-rättens mening.⁵⁴

Ett ofta förekommande exempel på momsbedrägerier av så kallad karuselltyp är, som nämnts, fall av försvunnen näringsidkare (*missing trader*). Det innebär att det i en kedja av företag förekommer ett skenföretag, vilket i de utredningar som SKV – och EBM – utför kallas för *missing trader* (eller målvaktsbolag eller bulvanföretag). Det innebär att ett företag utfärdar en faktura med vad jag kallar för ökta moms.

⁵¹ Jämför artikel 1.2 första stycket i mervärdesskattedirektivet.

⁵² Jämför artikel 1.2 tredje stycket i mervärdesskattedirektivet.

⁵³ Reciprocitetsprincipen följer av artikel 1.2 andra stycket och artikel 167 i mervärdesskattedirektivet.

⁵⁴ Jämför Björn Forssén, Momsbedrägerier genom karusellhandel – erfarenheter i Sverige avseende mervärdesskatt, redovisning och straffrätt i förhållande till EU-rätten, JFT 4–6/2023, s. 344–378, 344, 345 och 346 (Forssén 2023a).

I en artikel har jag redogjort för konsekvenserna för såväl utfärdare som mottagare av skenfaktura med ett belopp som felaktigt betecknas som moms.⁵⁵ Implementeringen 2008 av artikel 203 i mervärdesskattedirektivet i GML (genom SFS 2007:1376) medför att bland annat att utfärdaren i fallet av felaktig debitering av moms har en särskild betalningsskyldighet för sådant belopp, det vill säga för en oäkta moms, så länge en kreditnota på beloppet i fråga inte utfärdas. Om en kreditfaktura avseende den oäkta momsen utfärdas, ska nämligen beloppet i fråga ändras.⁵⁶ Av förarbetena till reformen 2008 framgår att lagstiftaren ansåg att det följde redan av GML 8 kap. 2 § första stycket att en felaktig debiterad moms inte utgör ingående moms, eftersom beloppet som felaktigt betecknas som moms i mottagen skenfaktura inte utgjorde moms enligt GML, utan vad jag kallar oäkta moms. Genom att betalningsskyldigheten för en sådan oäkta moms reglerades i en separat paragraf, GML 1 kap. 2 e §, underströk lagstiftaren att åtgärden som innebär felaktig debitering av moms inte ska leda till annat än en särskild betalningsskyldighet för beloppet i fråga för företaget som har utfärdat fakturan.⁵⁷ Eftersom det inte är fråga om skattskyldighet (numera betalningsskyldighet) för en ”äkta moms” för utfärdaren, uppfylls inte reciprocitetsprincipen enligt artiklarna 1.2 och 167 i mervärdesskattedirektivet, varför mottagaren av fakturan inte får dra beloppet i fråga som en ingående moms.⁵⁸ Det får nämnas för sammanhanget att skentransaktioner utgjorde ett av flera exempel som lagstiftaren angav vid reformen 2008 på sådan felaktig debitering av moms i en faktura som nu avses.⁵⁹

Genom momsreformen 2023 anser jag, som nämnts, att det inte längre finns någon gummiregel som skulle medföra att exempelvis en vanlig agent kan anses som betalningsskyldig för moms på hela försäljningspriset för en vara eller en tjänst till kund, i stället för enbart på provisionen från huvudmannen. Numera krävs det, som också nämnts, att ett civilrättsligt kommissionsavtal föreligger för att en mellanman i egenskap av exempelvis en agent ska jämföras momsmässigt med en egenförsäljare. Jag återknyter här till Forssén 2024b och frågan där om karusellhandel och sammansatta transaktioner bestående av att en elektronisk produkt – exempelvis en dator eller en

⁵⁵ Jämför Björn Forssén, Skenfaktura med momsdebitering – konsekvenser för skatt och redovisning, Tidningen Balans fördjupning 2023, s. 1-9, publicerad på [www.tidningenbalans.se/Fördjupning 2023-06-13](http://www.tidningenbalans.se/Fördjupning_2023-06-13), Forssén 2023b. Forssén 2023b finns även på www.forssen.com.

⁵⁶ Jämför ML 7 kap. 50 § första stycket, som motsvarar tidigare GML 13 kap. 28 § första stycket. Jämför även Forssén 2025.

⁵⁷ Jämför prop. 2007/08:25 (Förlängd redovisningsperiod och vissa andra mervärdesskattefrågor), s. 90. GML 1 kap. 1 § tredje stycket och 2 e § motsvaras av ML 16 kap. 23 §. GML 8 kap. 2 § första stycket motsvaras av ML 13 kap. 4 § 1 och 2. Jämför även Forssén 2023b, s. 3.

⁵⁸ Jämför Forssén 2023b, s. 3.

⁵⁹ Jämför prop. 2007/08:25, s. 91, där skentransaktioner anges som det åttonde av exemplen i fråga.

mobiltelefon – utgör en vara och samtidigt en tjänst i form av en licens avseende operativsystemet för produkten.⁶⁰

Mjukvaran som finns i datorn eller mobiltelefonen utgörs av ett operativsystem. Det ägs inte av handlaren som säljer själva varan, utan av en annan aktör på marknaden för produkterna. Det är ofta ett stort internationellt företag som äger licensen till operativsystemet också efter det att konsumenten har köpt datorn eller mobiltelefonen från handlaren, det vill säga vanligtvis från en detaljist som driver en butik för elektroniska produkter. Försäljningen av en dator har således inte bara betydelse för omsättningen av själva varan. Varje dator omfattar en OEM-licens⁶¹ vars tillhandahållande normalt ska behandlas för sig i momshänseende – som ett tillhandahållande av tjänster – och detsamma gäller mobiltelefonerna.

SKV (och EBM) brukar enligt min erfarenhet inte beröra något annat beskattningsunderlag för moms än handlarens i sina utredningar angående mervärdesskattebedrägerier genom karusellhandel med elektroniska produkter såsom datorer och mobiltelefoner. Därmed behandlar inte SKV huruvida staten förlorar momsintäkter till följd av att moms inte redovisas av de stora internationella företag som äger mjukvaran i sådana produkter.

Sålunda borde SKV och EBM i sina utredningar av karusellhandel beakta också huruvida stora internationella aktörer korrekt redovisar moms på beskattningsunderlag som avser licenser för operativsystem i exempelvis datorer eller mobiltelefoner. Innan den frågan har undergått en empirisk undersökning, anser jag att det är poänglöst att hänföra statens förlust av momsintäkter i fall av misstänkt karusellhandel till grossister eller detaljister. Frågeställningen beträffande huruvida SKV (och EBM) beaktar att beskattningsunderlag avseende licenser på operativsystem bör bestämmas för de stora internationella aktörer som äger systemen är avgörande för att undvika en felaktig beskattning av grossister och detaljister som enbart säljer exempelvis mobiltelefonen till slutkunden (konsumenten). Angående problematiken kring fenomenet karusellhandel sätter jag fokus på att den särskilda *momskommissionsregeln*, har anförts av SKV (och EBM) för att motivera att framför allt mellanmän såsom grossister ska påföras moms på ett beskattningsunderlag som motsvarar hela det belopp som erhålls från nästa grossist i en transaktionskedja eller från detaljisten, om denne är nästa företag i kedjan.⁶² För att korrekt utreda en *missing trader* som misstänks för att ha gjort en skentransaktion i kedjan under förespeglning av att ha haft en roll som grossist därvidlag föreslår jag därför att SKV (och EBM) i sina utredningar om misstänkt karusellhandel delar upp exempelvis en dator eller

⁶⁰ Jämför Forssén 2024b, avsnitt 6.

⁶¹ OEM, *Original Equipment Manufacturer*.

⁶² Jag anförde detta redan i föredraget 2001 (jfr Forssén 2001).

en mobiltelefon i en vara respektive en tjänst. Försäljningen som grossisten gör bör inte utredas utifrån premissen att fråga är om en produkt som betraktas som enbart en vara, varvid frågan om beskattningsunderlag för moms avseende licensen till operativsystemet helt lämnas därhän av SKV (och EBM).

Genom SKV:s förhållningssätt till inslaget av stora internationella aktörer i utredningarna förlorar staten skatteintäkter, eftersom en mellanman som enbart har som intäkt en provision inte har tillräcklig ekonomi för att betala ett krav från SKV som om moms skulle ha redovisats på hela bruttobeloppet som erhålls från kunden. Staten kan således inte driva ett krav mot en mellanman som borde ha riktats mot ägarna av operativsystemen angående momsen på royalty för deras licenser på systemen. Situationen för mellanmannen är rättsosäker, om denne försätts i konkurs på grund av SKV:s krav och saknar medel för att driva en skatteprocess i frågan. Dessutom biträder enligt min erfarenhet inte konkursförvaltarna gäldenären med att sanktionera att denne utfärdar en kreditnota, så att åtminstone en felaktigt debiterad moms kan exkluderas från indrivning. Om en kreditfaktura avseende den oäkta momsen utfärdas skulle då, som nämnts, beloppet i fråga ändras.

3.3.2 Särskilt om straffansvar i samband med oäkta moms

3.3.2.1 Faktura med oäkta moms – betalningsskyldighet enda konsekvensen för utfärdaren

Av förarbetena till reformen 2008 framgår, som nämnts, att lagstiftaren ansåg att en felaktig debitering av moms inte ska leda till annat än en särskild betalningsskyldighet för beloppet i fråga för företaget som har utfärdat fakturan. Detta gäller om enbart utfärdarens ansvar avses, eftersom det inte finns något betalbrott för exempelvis redovisad men obetald moms. Det finns inte något betalbrott i sig beträffande skattekontosystemet, som infördes den 1 november 1997 genom skattebetalningslagen (1997:483).⁶³ Skattebrottet enligt skattebrottslagen (1971:69, här förkortad SBL) avser därmed felaktig eller utebliven redovisning av skatt, det vill säga det utgör ett redovisningsbrott. Eftersom något betalbrott inte finns i den svenska straffrättsliga lagstiftningen, kan den som i egenskap av verklig eller påhittad säljare av en vara eller tjänst inte ådömas ansvar för skattebrott bara för att denne inte har betalat en äkta eller oäkta moms till staten.⁶⁴ Att betalningen har uteblivit är i sig inte tillräckligt för att straffansvar ska kunna anses föreligga, men situationen kan bli en

⁶³ Jämför prop. 1996/97:100 (Ett nytt system för skattebetalningar, m.m.) Del 1, s. 450. Jämför även Forssén 2023a, s. 361. Bland annat skattebetalningslagen ersattes den 1 januari 2012 av skatteförändringen (2011:1244, här förkortad SFL).

⁶⁴ Jämför Forssén 2023a, s. 365.

annan beroende på vad exempelvis en mottagare av en faktura med en felaktig debitering av moms vidtar för åtgärd redovisningsmässigt med en sådan öakta moms.

Om mottagaren av fakturan kände till eller borde ha känt till att uppgiften om moms i mottagen faktura var felaktig, men ändå försöker utöva avdragsrätt genom att ta upp beloppet som utgör öakta moms i en mervärdesskattedeclaration till SKV som om det utgjorde ingående moms, är det enligt min uppfattning fråga om ett fall av förfarandemissbruk som kan föranleda straffrättsligt ansvar för både utfärdaren och mottagaren av fakturan.⁶⁵

I Forssén 2023a utvecklade jag särskilt frågan om utfärdande av en faktura med öakta moms kan föranleda straffrättsligt ansvar.⁶⁶ Här återknyter jag till följande från den genomgången. Om ett företag, exempelvis en fysisk person (enskild firma) eller en juridisk person såsom ett aktiebolag, har utfärdat en faktura vari ett belopp felaktigt anges som moms, ska beloppet – den öakta momsen – redovisas i en särskild skattedeclaration,⁶⁷ medan äkta moms ska deklarerars i en mervärdesskattedeclaration.⁶⁸ Att det som moms felaktigt betecknade beloppet utgör en öakta moms innebär inte att utfärdaren av fakturan har begått brott avseende *skatt*, det vill säga skattebrott enligt SBL 2 §. För det skulle krävas ett förtydligande i SBL att *skatt* även avser belopp som felaktigt betecknats som mervärdesskatt (moms) i en faktura. I SFL 3 kap. 12 § anges att det ”som sägs om mervärdesskatt” gäller även belopp som felaktigt har betecknats som moms i en faktura och att ”det som sägs om skattskyldig enligt mervärdesskattelagen gäller även den som är skyldig att betala sådant belopp”. Enligt SFL 3 kap. 1 § första stycket första meningen är det dock enbart fråga om användningen av vissa termer och uttryck i själva SFL, varför ett belopp som utgör en öakta moms bör betraktas som *skatt* endast när det gäller förfarandet för dess redovisning, inte materiellt sett. Att bestämma vad som är *skatt* materiellt sett genom en förfarandemässig regel i SFL strider enligt min uppfattning mot legalitetsprincipen för beskattningsåtgärder i RF 8 kap. 2 § första stycket 2.⁶⁹

Sålunda anser jag att en fysisk person som bedriver verksamhet under enskild firma eller som är företrädare för ett aktiebolag, och som utfärdar en faktura med en öakta moms, inte bör kunna anses begå skattebrott enligt SBL 2 §, eftersom en oriktig uppgift avseende *skatt* som ska redovisas i en mervärdesskattedeclaration inte aktualiseras i ett sådant fall. Skattetillägg kan inte heller påföras en öakta moms, eftersom pålagan

⁶⁵ Jämför Forssén 2023a, s. 345.

⁶⁶ Jämför Forssén 2023a, s. 361–365 (avsnitt 5.4 ”Faktura med öakta moms och straffrättsligt ansvar”).

⁶⁷ Jämför SFL 26 kap. 7 §.

⁶⁸ Jämför SFL 26 kap. 21 §.

⁶⁹ Jämför Forssén 2023a, s. 361 och 362.

skattetillägg tas ut på *skatter* som omfattas av SFL.⁷⁰ Den enda konsekvensen för utfärdaren av en faktura med felaktig debitering av moms är således förfarandemässig, och avser skyldigheten att betala beloppet i fråga så länge en kreditnota inte utfärdas.⁷¹

3.3.2.2 Faktura med öakta moms – straffansvar för utfärdare och mottagare om avdrag yrkas

Däremot kan skattebrott enligt SBL 2 § aktualiseras för en företagare som har mottagit fakturan och försöker utöva avdragsrätt för den felaktigt debiterade momsen i en mervärdeskattedeclaration, eftersom det företaget saknar avdragsrätt såsom för ingående moms avseende beloppet i fråga. Då kan straffrättsligt ansvar aktualiseras även för den som har utfärdat fakturan med den öakta momsen. Detta följer av att denne enligt 23 kap. 4 § brottsbalken (1962:700, här förkortad BrB) kan straffas för medverkan till skattebrottet som mottagaren av fakturan kan anses ha begått genom att försöka utöva avdragsrätt för beloppet. Den situationen kan vara föremål för utredningar av SKV och EBM i samband med fall angående momsbedrägerier genom karusellhandel, där en *missing trader* förekommer i en kedja av företag. Om mottagaren av fakturan kände till eller borde ha känt till att uppgiften om moms i fakturan var felaktig, är det därmed ett fall av förfarandemissbruk som *kan* föranleda straffrättsligt ansvar för både utfärdaren och mottagaren av fakturan.⁷²

3.3.2.3 Faktura med öakta moms – förfarandemissbruk behöver inte i sig medföra straffansvar

Här bortser jag från frågor om bokföringsbrott som utfärdaren och mottagaren av fakturan med öakta moms kan ha begått enligt BrB 11 kap. 5 § första stycket på grund av att oriktig uppgift lämnas i bokföringen eller årsredovisningen. I stället återupprepar jag mitt anförande i en artikel från 2022, där jag kommenterade en dom i svenska högsta domstolen (HD), NJA 2018 s. 704.⁷³ Även om HD i NJA 2018 s. 704 fastställde majoritetens i Svea hovrätt fällande dom är det inte givet att förfarandemissbruk *i sig* innebär att straffrättsligt ansvar föreligger. Detta mot bakgrund av att hovrättslagmannen, som var skiljaktig och ville fria den tilltalade, bland annat anförde att EU-domstolen i ett mål uttalade att ”det förhållandet att ett förfarandemissbruk konstateras inte behöver leda till en sanktionsåtgärd, vilket skulle kräva tydligt och otvetydigt lagstöd,

⁷⁰ Se SFL 49 kap. 2 §. Jämför även Forssén 2023a, s. 362.

⁷¹ Jämför Forssén 2023a, s. 362.

⁷² Jämför Forssén 2023a, s. 362.

⁷³ Jämför Björn Forssén, Momsbedrägerier av så kallad karuselltyp och NJA 2018 s. 704, Svensk Skattetidning 2/2022 s. 118–130, 125 (Forssén 2022). Jämför också Forssén 2023a, s. 344. Även Forssén 2022 finns på www.forssen.com.

men däremot återbetalningsskyldighet eftersom avdraget blivit omotiverat”.⁷⁴ Jag noterade även att hovrättslagmannen dessutom anförde att den straffrättsliga legalitetsprincipen enligt BrB 1 kap. 1 § fungerar som en rättssäkerhetsgaranti, genom att den ställer krav på lagstiftningen såtillvida att den enskilde ska kunna förutse när han eller hon kan bli föremål för straffrättsligt ingripande.⁷⁵

Stig von Bahr, före detta domare i HFD och EU-domstolen, skrev en artikel som ett komplement till Forssén 2022, och anförde bland annat att ”den som läser BF:s artikel kan få intryck av att både förfarandemissbruk och bedrägerier kan ge upphov till straffrättsliga sanktioner”.⁷⁶ Stig von Bahr fick möjlighet att i sitt manus beakta att jag i Forssén 2022 anför att det ”inte är givet att förfarandemissbruk i sig innebär att straffrättsligt ansvar föreligger”. Den nyansering som mitt uttryck ”i sig” innebär uppmärksammades dock inte i von Bahr 2022. Sålunda får läsaren intrycket av att Stig von Bahr går längre än jag, genom att han tämligen kategoriskt avfärdar min varning för förfarandemissbruk på temat straffrättsliga påföljder.

NJA 2018 s. 704 innebär enligt min mening, mot bakgrund av uttalandena från hovrättslagmannen i Svea hovrätt, att det inte är givet att förfarandemissbruk *i sig* medför att straffrättsligt ansvar föreligger, men så *kan* vara fallet. För mig är det därför inte särskilt långsökt att det kan förekomma olika straffrättsliga frågor i ett fall av förfarandemissbruk, såsom den nämnda situationen angående utövande av avdragsrätt för oäkta moms som felaktigt har debiterats i faktura eller framför allt misstanke om näringspenningtvätt. Jag återkommer i det följande till åtal där misstanke om momsbedrägeri av karuselltyp förenas med åtal för misstanke om näringspenningtvätt. Emellertid går jag dessförinnan, som nämnts, igenom det andra huvudfallet av faktisk gällande rätt i denna artikel, det vill säga frågan om en sådan kan anses existera angående moms och bemanning inom områdena vård och omsorg.

3.4 Angående fall avseende moms och bemanning inom områdena vård och omsorg

I förarbetena till den ovan nämnda reformen 2008 gav lagstiftaren en problembeskrivning till motivering av att en särskild betalningsskyldighet infördes för felaktig debitering av moms i en faktura genom implementering i GML av artikel 21.1 d i sjätte mervärdesskattedirektivet (77/388/EEG) – numera artikel 203 i mervärdesskattedirektivet. Motiveringen baserades på konsekvenserna för staten av HFD:s avgörande i målet RÅ 2005 ref. 81. Omständigheterna i målet var att ett aktiebolag hade felaktigt

⁷⁴ Jämför EU-målet C-255/02 Halifax m.fl. (ECLI:EU:C:2006:121), punkt 93. Jämför även Forssén 2023a, s. 362 och 363.

⁷⁵ Jämför Forssén 2023a, s. 362 och 363.

⁷⁶ Jämför Stig von Bahr, Mer om missbruk och momsbedrägeri, Svensk Skattetidning 6/2022, s. 498–504, 499 (von Bahr 2022). BF, Björn Forssén (min anm.). Jämför även Forssén 2023a, s. 364.

redovisat moms för lokalhyra, trots att någon skattskyldighet inte förelegat eftersom bolaget inte varit frivilligt registrerat till mervärdesskatt för uthyrning av lokaler. Bolaget hade debiterat moms för tid före beslut om frivillig registrering. SKV ansåg att en återbetalning av felaktigt debiterad moms förutsatte att bolaget utfärdade en kreditfaktura till hyresgästen. Emellertid konstaterade HFD att GML saknade reglering om förfarande vid felaktigt debiterad och inbetald skatt, och ansåg därför att momsen skulle betalas tillbaka till bolaget utan krav på utfärdande av kreditfaktura.⁷⁷

Sålunda implementerades nyss nämnda direktivbestämmelse i GML den 1 januari 2008 genom SFS 2007:1376. I förarbetena angav lagstiftaren att en felaktig debitering av moms i en faktura kan vara felaktig på olika grunder och gav åtta exempel, där det åttonde bestod av att en person begår skattebedrägeri genom att utställa fakturor med moms som inte motsvarar någon reell transaktion (skentransaktioner). Två av de andra exemplen på olika situationer av felaktigt debiterad moms som lagstiftaren angav gällde att en skattskyldig debiterar moms på en undantagen vara eller tjänst respektive att någon som inte är skattskyldig debiterar moms på en vara eller en tjänst. I sistnämnda hänseende kan det röra sig om en sådan situation som gällde i RÅ 2005 ref. 81, det vill säga att en fastighetsägare som inte momsregistrerats enligt reglerna om frivillig skattskyldighet (numera frivillig beskattning)⁷⁸ för uthyrning av lokaler ändå debiterar moms på hyran för en lokal.⁷⁹ Då gäller sedan 2008 att utfärdaren av hyresfakturan är betalningsskyldig för beloppet som felaktigt betecknats som moms, och det gäller så länge denne inte utfärdar en kreditfaktura.

Jag problematiserar frågeställningen ytterligare, och sätter in i sammanhanget existensen efter införandet av ML av en faktisk gällande rätt som innebär att SKV fortsatt tillämpar den tidigare generösare tillämpningen av undantag för bemanning inom områdena vård och omsorg. För en fastighetsägare som tillämpar frivillig beskattning för uthyrning av verksamhetslokaler får detta avsevärda negativa ekonomiska konsekvenser, om SKV därmed anser att en lokalhyresgäst ska anses ha en momsfri bemanningsverksamhet. Det leder i sin tur till att SKV beslutar att vägra fastighetsägaren avdrag för ingående moms på förvärv av varor och tjänster till lokalen, då SKV därmed anser att fastighetsägaren saknar avdragsrätt för ingående moms i den delen av uthyrningsverksamheten.

Eftersom frivillig beskattning kan tillämpas också för uthyrning i andra och tredje hand,⁸⁰ kan de beskrivna negativa konsekvenserna av förlorad avdragsrätt för ingående

⁷⁷ Jämför prop. 2007/08:25, s. 84 och 85.

⁷⁸ Förutsättningarna för frivillig beskattning för fastighetsupplåtelser återfinns i ML 12 kap. 5–13 §, och förutsättningarna för frivillig skattskyldighet för vissa fastighetsupplåtelser återfinns i GML 9 kap. 2 och 3 §. I mervärdesskattedirektivet återfinns bestämmelsen om frivillig beskattning för utarrendering och uthyrning av fast egendom i artikel 137.1 d, som är fakultativ.

⁷⁹ Jämför prop. 2007/08:25, s. 91 ang. exemplen 1 och 3 på felaktig debitering av moms i en faktura.

⁸⁰ Se ML 12 kap. 7 § 2.

moms omfatta uthyrare i fler led än enbart för fastighetsägaren. Min huvudpoäng är dock att även i detta huvudfall i förevarande artikel får en faktisk gällande rätt effekter som är oförenliga med vad som avses med moms enligt EU-rätten, det vill säga enligt artikel 1.2 i mervärdesskattedirektivet. Detta visar att om SKV – medvetet eller omedvetet – godtar som faktisk gällande rätt den uppfattning hos de stora bemanningsföretagen inom områdena vård och omsorg att den tidigare generösa bedömningen av undantag från mervärdesbeskattning för personaluthyrning skulle råda, så grundar det sig inte på en noggrann undersökning från SKV av den påverkan som de stora aktörerna kan ha haft därvidlag.

För detta andra huvudfall av frågan om existensen av en faktisk gällande rätt kan det givetvis också förekomma konsekvenser beträffande påförande av skattetillägg och straffansvar. Emellertid gäller det fallet inte frågor om momsbedrägeri av karuselltyp. Eftersom det första huvudfallet rör fall av misstankar om sådant bedrägeri och innehåller den mycket komplexa frågeställning som jag tar upp angående åtal där misstanke om momsbedrägeri av karuselltyp förenas med åtal för misstanke om näringspenningtvätt, begränsar jag mig i det följande till det huvudfallet när det gäller straffrättsliga konsekvenser av en faktisk gällande rätt.

4 Skattebrott och näringspenningtvätt

4.1 Misstanke om karusellhandel och kombination av skattebrott och näringspenningtvätt

Jag har i egenskap av praktiker den erfarenheten att SKV ibland preciserar sina påståenden om upplägg avseende karusellhandel till att felet beträffande momsredovisningen går ut på att företagaren avser att *tillskansa sig pengar från svenska staten*. Då ligger det inte sällan nära till hands för en åklagare att antingen komplettera en misstanke om skattebrott eller ändra gärningsbeskrivningen genom att anföra att fråga är om näringspenningtvätt.⁸¹ I fall med misstanke om karusellhandel innebär det att åklagaren påstår att ett eller flera företag i en transaktionskedja tillskansar sig pengar från en skattemyndighet inom EU, och att ett företag i Sverige medverkar till detta, vilket enligt 3 och 7 § i lagen om straff för penningtvättsbrott innebär att den misstänkte ”medverkar” till att dölja att ”pengar eller annan egendom härrör från brott eller brottslig verksamhet eller till att främja möjligheterna för någon att tillgodogöra sig egendomen eller dess värde”.⁸²

Eftersom något betalbrott inte finns i den svenska straffrättsliga lagstiftningen och en felaktig debitering av moms enbart får till konsekvens en skyldighet att betala

⁸¹ Se lagen (2014:307) om straff för penningtvättsbrott 3 och 7 §. Jämför även Forssén 2023a, s. 365.

⁸² Jämför Forssén 2023a, s. 365.

sådant belopp till staten, kan den som i egenskap av verklig eller påhittad säljare av en vara eller tjänst inte ådömas ansvar för skattebrott bara för att denne inte har betalat den äkta eller oäkta moms till staten. Det *i sig* är inte tillräckligt för att straffansvar ska kunna uppkomma då skattebrottet är ett redovisningsbrott, där begreppet oriktig uppgift är det rekvisit i SBL 2 § som kopplar ihop straffrätten med skatterätten och pålagan skattetillägg.⁸³

I och för sig är näringspenningtvätt, till skillnad från skattebrott, inte ett farebrott, utan ett effektbrott, varför bevisläget för åklagaren är svårare sett till den omständigheten. Emellertid ligger det, som nämnts, inte sällan nära till hands för åklagare att komplettera en misstanke om skattebrott eller ändra gärningsbeskrivningen genom att anföra att fråga är om näringspenningtvätt. Därför är enligt min uppfattning näringspenningtvätt i praktiken närliggande till förfarandemissbruk beträffande moms, genom att den misstänkte *medverkar till en åtgärd som skäligen kan antas vara vidtagen i syfte* att dölja att exempelvis pengar härrör från brott eller brottslig verksamhet osv.

Jag anser således att det inte är givet att förfarandemissbruk *i sig* innebär att straffrättsligt ansvar föreligger.⁸⁴ Däremot anser jag att i stället för ansvar för skattebrott *kan* på temat näringspenningtvätt straffrättsligt ansvar föreligga också för förfarandemissbruk.

4.2 Kombinationen av skattebrott och näringspenningtvätt – behov av prejudikat

Mot bakgrund av att EBM inte sällan anför ansvar för näringspenningtvätt samtidigt med ansvar för skattebrott när det gäller misstänkt karusellhandel, anser jag att ett sådant fall bör prövas av HD som vägledning för rättstillämpningen. Utvecklingen av rättstillämpningen beträffande momsbedrägerier av karuselltyp har gått i en sådan riktning, genom tillägg av näringspenningtvätt i sammanhanget, att NJA 2018 s. 704 inte är tillräcklig för vägledning, särskilt som uppsätsfrågan inte omfattades av prövningstillståndet i målet.⁸⁵ Reglerna i lagen om straff för penningtvättsbrott hänvisar i 7 § till 3 § men inte till 4 §, där lagstiftaren uttryckligen anger att likgiltighetsuppsåt kan medföra ansvar. Jag anser att den regelstrukturen och lagstiftarens jämförelse med näringshäleri enligt BrB 9 kap. 6 § andra stycket innebär att näringspenningtvätt förutsätter en aktivitet – medverkan – från gärningsmannens sida. Därför bör åklagarna inte använda uttryck som uppsåtliga i en gärningsbeskrivning avseende näringspenningtvätt enligt 7 § i lagen om straff för penningtvättsbrott. Jag jämför därvidlag rekvi-

⁸³ Jämför prop. 1995/96:170 (Översyn av skattebrottslagen), s. 91. Jämför även Forssén 2023a, s. 361.

⁸⁴ Jämför att det är vad jag också anförde i Forssén 2022 och Forssén 2023a.

⁸⁵ Jämför Björn Forssén, Näringspenningtvätt i momskarusell, Dagens Juridik 2023-10-02 (Forssén 2023c) och Forssén 2022, s. 125. Forssén 2023c är tillgänglig på www.dagensjuridik.se och finns också på www.forssen.com.

siten för näringspenningtvätt med ”avsikt”, som var ett av de subjektiva rekvisiten för skattebedrägeri, innan det brottet gjordes om till ett färebrott den 1 juli 1996 genom SFS 1996:658 och endast ” uppsåtligt ” numera anges som subjektivt rekvisit för skattebrott enligt SBL 2 §. Det innebär att ett likgiltighetsuppsåt numera är tillräckligt både när oriktig uppgift lämnas i en deklARATION och när deklARATION inte lämnas alls.⁸⁶

Till stöd för att ett behov föreligger av prejudikat från HD till vägledning för rättstillämpningen i fall av misstänkt karusellhandel där åklagare anför ansvar för näringspenningtvätt samtidigt med ansvar för skattebrott anför jag dessutom vad lagstiftaren har uttalat om brottskonkurrens. Eftersom *själv tvätt*, det vill säga tvätt av vinster från egen brottslighet, omfattas av straffbestämmelsen i ovan nämnda 7 §, anger lagstiftaren att konkurrenssituationer även kan uppstå i förhållande till förbrottet. Vidare anför lagstiftaren att allmänna straffrättsliga principer innebär att visst efterföljande handlande anses ingå som en så naturlig del i förbrottet att det ska betraktas som konsumerat av och bestraffat tillsammans med förbrottet. Lagstiftaren anför att domstolen därför normalt bör döma till ansvar enbart för förbrottet.⁸⁷

I Forssén 2024d resonerade jag även kring den rättssäkerhetsmässiga principen om dubbel straffbarhet i BrB 2 kap. 2 § andra stycket. Frågan gällde då huruvida näringspenningtvätt är aktuellt om skattebrott i Sverige ska anses vara förbrott till näringspenningtvätt i ett annat inblandat EU-land, där skattebrott inte bestäms som ett färebrott utan som ett effektbrott.⁸⁸ I denna artikel upprepar jag att Sverige, genom att inte lösa frågan om dubbel straffbarhet angående förbrott vid prövning av näringspenningtvätt, åsidosätter en konvention från Förenta nationerna (FN) som Sverige har tillträtt, nämligen FN:s konvention mot gränsöverskridande organiserad brottslighet den 15 november 2000. Emellertid lämnar jag i denna artikel principen om dubbel straffbarhet av utrymmesskäl, och hänvisar intresserade läsare till Forssén 2024d när det gäller den principen i förevarande sammanhang.⁸⁹

Oavsett sistnämnda begränsning efterlyser jag att det, särskilt när åklagare anför misstanke om skattebrott som avser moms jämte misstanke om näringspenningtvätt, förs resonemang om brottskonkurrens i utredningarna hos EBM och i brottmålen angående påstådd karusellhandel. Om företaget som SKV och EBM utreder anses ha utgjort ett brottsverktyg i karusellhandel, bör utredningarna innehålla ställningstaganden till huruvida påstått skattebrott också ska anses utgöra ett förbrott till näringspenningtvätt.

⁸⁶ Jämför Forssén 2023c, där jag hänvisar till förarbetena till reformen av SBL 1996 resp. lagen om straff för penningtvättsbrott: prop. 1995/96:170, s. 11 resp. prop. 2013/14:121 (En effektivare kriminalisering av penningtvätt), s. 115.

⁸⁷ Jämför prop. 2013/14:121, s. 112.

⁸⁸ I Forssén 2025 nämnde jag detta, eftersom frågan om dubbel straffbarhet är en av de frågor som jag anser återstår för lagstiftaren att ta upp efter SOU 2024:32.

⁸⁹ Jämför Forssén 2024d, s. 10.

I utredningarna måste – liksom i andra fall av utredningar om momsbedrägerier än sådana av karuselltyp – alla de tre grundkriterierna som bildar mervärdesskatteprincipen i artikel 1.2 i mervärdesskattedirektivet beaktas, det vill säga en i princip generell avdragsrätt, reciprocitet och övervältring av momsen till konsumenten som skattebärare. I min serie av artiklar (2020–2023) där jag gick igenom avhandlingarna på området indirekta skatter under 1994–2020 framförde jag bland annat att i forskningen på momsområdet borde framför allt betydelsen av att beakta avdragsrätten ha ansetts som central oavsett metodvalet i avhandlingarna, eftersom principen om en generell avdragsrätt är just en av beståndsdelarna i mervärdesskatteprincipen enligt artikel 1.2. Avdragsrätten är således central för att överhuvudtaget kunna föra fördjupade resonemang om mervärdesskatt i EU-rättens mening.⁹⁰ Detsamma måste givetvis också gälla i skatterevisioner och utredningar hos EBM, för att de överhuvudtaget ska anses avse mervärdesskatt.

Eftersom domar avkunnas utan nämnda respekt för ämnet mervärdesskatt såsom det bestäms i artikel 1.2 i mervärdesskattedirektivet, det vill säga i EU-rättens mening, är de inte förenliga med den enskildes rätt till en rättvis rättegång enligt artikel 6.1 i den Europeiska Konventionen om de mänskliga rättigheterna (EKMR).⁹¹ De baseras på en faktisk praxis – en faktisk gällande rätt – som måste brytas genom avgöranden i högsta instans så att gällande rätt i egentlig mening blir vägledande för rättstillämpningen hos domstolarna. Med andra ord föreligger ett behov av prejudikat i det rådande rättsläget beträffande de mål som i förevarande hänseenden berör ämnet mervärdesskatt. Utgången i sådana domar som nu avses bör per definition också anses uppenbarligen bero på grovt förbiseende eller grovt misstag hos första och andra instans, och redan av den anledningen bör prövningstillstånd meddelas av högsta instans.⁹² De domar som jag anser inte fortsatt ska få befästa en rättsfrågemässigt oriktig men faktiskt existerande gällande rätt (en faktisk gällande rätt) kan egentligen inte läggas till grund för rekvisitet oriktig uppgift beträffande vare sig skattetillägg eller skattebrott.⁹³ Om artikel 1.2 i mervärdesskattedirektivet inte beaktas fullt ut i de underliggande utredningarna, kan således inte heller straffansvar åläggas den

⁹⁰ Jämför Forssén 2020b, s. 744.

⁹¹ EKMR:s fullständiga titel är: Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna av den 4 november 1950.

⁹² Utöver när det är av vikt för ledning av rättstillämpningen med en prövning i HFD eller HD kan så ske även om det finns synnerliga skäl till sådan prövning, t.ex. om utgången i ett mål i kammarrätt eller hovrätt uppenbarligen berott på grovt förbiseende eller grovt misstag. Jämför 36 § första stycket förvaltningsprocesslagen (1971:291, här förkortad FPL) resp. 54 kap. 10 § första stycket rättegångsbalken (1942:740, här förkortad RB).

⁹³ För påförande av skattetillägg krävs att det ska klart framgå att en till SKV lämnad uppgift är oriktig, vilket följer av SFL 49 kap. 4 och 5 §. De nödvändiga rekvisiten för skattebrott i SBL 2 § är: *uppsåt, oriktig uppgift* (eller underlåtelse att lämna deklaration etc.) och *fura* (för skatteundandragande etc.).

enskilde för påstående om näringspenningtvätt, om den alls ska anses avse moms i Sverige eller annat medlemsland. Det är nämligen enligt min mening grundläggande att ansvarsutkrävandet även då måste avse moms enligt EU-rätten.

5 Rättssäkerheten kräver prövningstillstånd i HFD och HD när grundprinciperna för vad som utgör moms enligt EU-rätten åsidosätts i karusellmålen

5.1 För den enskilde är prövningstillstånd på temat rättvis rättegång mest betydelsefullt

Om inte artikel 1.2 i mervärdesskattedirektivet beaktas fullt ut i en skatterevision som ligger till grund för det överklagade beslutet i skattemålet, kan det ifrågasättas både avseende skatte- och skattetilläggsfrågan och skattebrottsfrågan huruvida målen i första och andra instans överhuvudtaget har prövats med avseende på ämnet mervärdesskatt. Särskilt beträffande problematiken kring huruvida en *missing trader* borde ha redovisat det som moms felaktigt betecknade beloppet i utfärdad faktura i en särskild skattedeclaration i stället för i en mervärdesskattedeclaration händer det att SKV preciserar sina påståenden om upplägg avseende karusellhandel till att felet beträffande momsredovisningen går ut på att företagaren avser att *tillskansa sig pengar från svenska staten*. Jag anser att det skulle leda till en förbättrad rättssäkerhet om betalningsskyldighet avseende moms, oavsett om därmed avses äkta eller oäkta moms, uttryckligen undantogs från straffansvar genom klarläggande om detta i SBL. I stället skulle då brottsligt förfarande mot skattekontosystemet, särskilt avseende återbetalningar av moms, lagföras enligt den allmänna regeln mot bedrägerier i BrB 9 kap. 1 §, oavsett om fråga är om förfarandemissbruk.⁹⁴

Om grundkriterierna för vad som avses med moms enligt artikel 1.2 i mervärdesskattedirektivet inte har behandlats i ett skattemål eller i ett brottmål som rör karusellhandel och innehåller frågor om skattebrott och/eller näringspenningtvätt, men där domar ändå har avkunnats på temat moms, föreligger ett behov av prejudikat. En rättsfrågemässigt oriktig men faktiskt existerande praxis – en faktisk gällande rätt – måste brytas, varför HFD respektive HD bör meddela prövningstillstånd så att gällande rätt i egentlig mening utvecklas och blir vägledande för rättstillämpningen. Utgången i domar i kammarrätt respektive hovrätt till den enskildes nackdel har dessutom enligt min uppfattning uppenbarligen berott på grovt förbiseende eller grovt misstag hos dessa instanser genom att ämnet mervärdesskatt inte har givits en verklig analys däri, även om domarna i fråga innehåller orden moms eller mervärdesskatt. Därför föreligger också synnerliga skäl för HFD respektive HD att meddela prövningstillstånd med anledning av de enskildas överklagande av dylika domar i kammarrätt respektive hovrätt.

⁹⁴ Jämför Forssén 2023b, avsnitten 5 och 8 och Forssén 2024d, s. 9.

Vid nämnda förbiseende av direktivbestämmelsen artikel 1.2, och sålunda av vad som utgör moms enligt EU-rätten, är prövningstillstånd påkallat särskilt i HD redan på grund av att det kan ifrågasättas om ens rätt straffrättslig lagstiftning har behandlats i hovrätten. För den enskildes rättssäkerhet kan inte EKMR artikel 6.1 angående rätten till en rättvis rättegång anses uppfyllt vare sig i skattemål eller brottmål som berör moms, när artikel 1.2 i mervärdesskattedirektivet inte har beaktats fullt ut däri och domarna således inte kan anses ha gällt moms i EU-rättens mening. Jag anser således att det är av betydelse för vägledning av rättstillämpningen att prejudikat bildas av HFD och HD i förevarande hänseende, och att det tillika vore till gagn för den enskildes rätt till en rättvis rättegång. Jag erinrar också om att HFD har ett särskilt ansvar i sammanhanget i och med att domstolen – i likhet med förvaltningsrätterna och kammarrätterna – omfattas av officialprincipen enligt FPL 8 § första stycket och sålunda ”ska se till att målet blir så utrett som dess beskaffenhet kräver”.

Dessutom återkommer jag här till att det svenska systemet med prövningstillstånd i högsta instans har kritiserats av Danmark som något som kan leda till en parallell rättsbildning i Sverige jämfört med EU-rätten på momsområdet.⁹⁵ Den farhågan är väl värd att ta fasta på.

Om den enskilde överklagar till HD eller HFD och yrkar att förhandsavgörande inhämtas från EU-domstolen beträffande en tolkningsfråga avseende en rättsakt såsom mervärdesskattedirektivet (till exempel angående artikel 1.2), följer av 1 § första stycket lagen (2006:502) med vissa bestämmelser om förhandsavgörande från Europeiska unionens domstol och FEUF artikel 267 tredje stycket att domstolen är skyldig att ange skälen till ett beslut om att inte inhämta ett sådant förhandsavgörande, om domstolen inte själv kan tolka EU-rätten.⁹⁶ I första hand anser jag att HFD bör inta en positiv hållning till att ersätta en faktisk gällande rätt med en egentlig gällande rätt angående bland annat de båda huvudfallen i denna artikel, vilket förutsätter prövning i HFD. Det gynnar rättssäkerheten för de enskilda även i mål om skattebrott och näringspenningtvätt som rör moms, eftersom de allmänna domstolarna därigenom får vägledning även om HD inte skulle inta en positiv hållning när det gäller att meddela prövningstillstånd.

⁹⁵ Jämför EU-målet C-99/00 (Lyckeskog), ECLI:EU:C:2002:329, punkt 11, och danska regeringens kritik där av innebörd att det svenska systemet med prövningstillstånd i högsta instans innebär en risk för att det uppstår en inhemsk praxis som avviker från EU-domstolens. Jag har nämnt detta även i t.ex. *Momsrullan IV: En handbok för praktiker och forskare* (eget förlag 2019), Forssén 2019c, s. 89 och *Skatteförfarandepraktikan – med straff- och europarättsliga aspekter: Andra upplagan* (eget förlag 2019), Forssén 2019d, avsnitt 10.4. Forssén 2019c och Forssén 2019d är tillgängliga på www.forssen.com, och i tryckta versioner hos Kungliga biblioteket i Stockholm och hos Lunds universitetsbibliotek.

⁹⁶ Jämför även Björn Forssén, *Nya förvaltningslagen och skatteförfarandet – studiematerial: Andra upplagan* (eget förlag 2019), Forssén 2019e, s. 36. Forssén 2019e är tillgänglig på www.forssen.com, och i tryckt version hos Kungliga biblioteket i Stockholm och hos Lunds universitetsbibliotek.

5.2 HD prövar faktiskt inte momsbedrägeri om prövningstillståndet bara avser oriktig uppgift

I det ovan nämnda målet NJA 2018 s. 704 gjorde HD frågan om den tilltalade hade lämnat oriktig uppgift till SKV i den mening som avses i SBL till den enda frågan på temat skattebrott och förklarade frågan om prövningstillstånd vilande rörande målet i övrigt. HD konkluderade att bolagets avdragsyrkande för ingående moms innebar att en oriktig uppgift hade lämnats enligt SBL 2 §. Därmed ansåg HD att hovrättens domslut skulle stå fast.

I Forssén 2022 har jag kritiserat HD:s nämnda begränsning av prövningstillståndet i NJA 2018 s. 704. Jag ställde framför allt hovrättslagmannens uppfattning om att den tilltalade borde ha frikänts med hänsyn till den straffrättsliga legalitetsprincipen i förhållande till HD:s påpekande om att uppsåtsfrågan inte omfattades av prövningstillståndet. Därmed konkluderade jag att det inte är givet att förfarandemissbruk *i sig* innebär att straffrättsligt ansvar föreligger. Dessutom anförde jag att det i det enskilda fallet alltid ska avgöras om även farerekvisitet för skattebrott uppfylls. Jag påminde om detta, eftersom HD inte heller behandlade farerekvisitet inom ramen för meddelat prövningstillstånd.⁹⁷

I de skatterevisioner som ligger till grund för såväl skattemål som brottmål på temat momsbedrägeri av karuselltyp utelämnar SKV enligt min erfarenhet att generaladvokaten i sitt förslag till avgörande i förenade målen C-131/13, C-163/13 och C-164/13 anser att en näringsidkare till och med kan vara ovetande om att denne deltar i ett sådant bedrägeri och handlar i god tro. Därför upprepar jag min kritik mot att HD i NJA 2018 s. 704 begränsar prövningstillståndet till att bara avse rekvisitet oriktig uppgift. Genom den begränsningen sker faktiskt inte en prövning av frågan om skattebrott enligt SBL 2 § på temat momsbedrägeri, oavsett om ett mål avser momsbedrägeri av karuselltyp eller något annat fall av påstått momsbedrägeri. Sålunda anser jag att NJA 2018 s. 704 har en begränsad betydelse som vägledning för rättstillämpningen på temat skattebrott. HD har således all anledning att meddela prövningstillstånd därvidlag. Behovet av detta blir inte mindre av att åklagarna inte sällan kompletterar gärningsbeskrivningen med påstående om näringspenningtvätt.

5.3 Ett fortsatt oklart rättsläge är till men för både rättssäkerheten och statskassan

Om rättsläget inte klarläggs i de i denna artikel berörda hänseendena, är det inte bara till men för rättssäkerheten för de enskilda, utan det drabbar i förlängningen också statskassan. I sistnämnda hänseende får jag nämna att jag avslutade mitt föredrag 2001 med att domar som innebär att SKV och EBM får gehör för sina ståndpunkter

⁹⁷ Jämför Forssén 2022, s. 125.

i fall av karusellhandel utan stöd i gällande rätt i egentlig mening leder till problem för SKV och åklagarna när väl ny vägledning erhålls genom avgöranden i HFD och HD.⁹⁸ Då kan oseriösa aktörer ha anpassat sig till en missriktad faktisk gällande rätt, och försvararna kan ställa den enkla frågan om inte lagen gällde i tidigare domar i första och andra instans inom de allmänna förvaltningsdomstolarna och de allmänna domstolarna. Det blir ett rättsligt moras där staten förlorar skatteintäkter som borde tillkomma statskassan. De argument som normalt gäller som motiv för en restriktiv tillämpning av rekvisitet synnerliga skäl beträffande prövningstillstånd på till exempel grunderna grovt förbiseende eller grovt misstag blir således för de här berörda fallen i stället argument för att HFD och HD bör meddela den enskilde prövningstillstånd på dessa grunder vid dennes överklagande av en kammarrättsdom eller hovrättsdom.

6 Sammanfattande konklusioner

SKV publicerar bland annat sina ställningstaganden i olika beskattningsfrågor på sin hemsida (www.skatteverket.se), under Rättslig vägledning. Ställningstagandena ingår därigenom i en administrativ praxis som är bindande för handläggningarna hos SKV. Om en motsatt ståndpunkt följer av gällande rätt enligt skattelagstiftningen eller tolkningar som bildar rättspraxis genom avgöranden från HFD eller EU-domstolen, är dock SKV och handläggarna där – i likhet med andra – skyldiga att följa en sådan som jag benämner egentlig gällande rätt, i stället för SKV:s administrativa praxis. Problemet som jag tar upp i denna artikel gäller fall angående moms i vilka vad jag benämner en faktisk gällande rätt kan förekomma hos SKV – i form av administrativ praxis – eller hos förvaltningsrätterna och kammarrätterna.

Jag har valt att ta upp frågan om existensen av en faktisk gällande rätt beträffande två fall som därmed utgör huvudfallen för mina resonemang i denna artikel om rättssäkerhet i mål om moms och anknytande frågor i Sverige. Fallen gäller frågan om existensen av en faktisk gällande rätt beträffande den särskilda *momskommissionsregeln* respektive beträffande bemanningsföretagens personaluthyrning inom områdena vård och omsorg och undantaget från momsplikt. Vad som är särskilt intressant med dessa fall är att SKV i sina ställningstaganden har gjort kortfattade tillägg, där SKV anger att dess rättsliga bedömning kvarstår efter det att GML ersattes av ML den 1 juli 2023. Tilläggen innehåller ingen analys av frågorna från SKV:s sida, varför jag går igenom hur uppfattningar om existensen av en faktisk gällande rätt som avviker från mervärdesskattedirektivet i de båda fallen kan undergräva rättssäkerheten för den

⁹⁸ Jämför Forssén 2001.

enskilde företagaren i mål om moms och anknytande frågor i Sverige.⁹⁹

Uppfattningen hos SKV (och EBM) om den särskilda *momskommissionsregeln* i GML 6 kap. 7 § har varit att den innebär att en mellanman – såsom en agent – jämställs med en egenförsäljare, även om denne inte har ett civilrättsligt kommissionsavtal med huvudmannen. Då ska en vanlig agent redovisa moms på ett beskattningsunderlag motsvarande bruttobeloppet från köparen av varan eller tjänsten som förmedlas, i stället för enbart på den provision som agenten behåller som sin intäkt. Jag anser att momsreformen den 1 juli 2023 har inneburit att detta inte gäller numera. Genom införandet av ML 5 kap. 3 § andra stycket 3 och 27 § har en anpassning skett till artiklarna 14.2 c och 28 i mervärdesskattedirektivet, så att det inte längre finns någon sådan specialregel (eller gummiregel) som de båda myndigheterna har hävdad.

Sålunda är det av rättssäkerhetsmässiga skäl viktigt att det inte får etablera sig som en faktisk gällande rätt att det skulle existera en specialregel i form av en särskild *momskommissionsregel* av innebörd att mellanmannen ska ses som egenförsäljare också i andra fall än kommission i en civilrättslig mening. En sådan faktisk gällande rätt kan etableras genom SKV:s tillägg 2023-05-31 i dess ställningstagande av 2020-09-25 av innebörd att ML inte medför att SKV:s rättsliga bedömning ändras.

För att undvika rättsosäkerhet beträffande huruvida den särskilda *momskommissionsregeln* kan anses gälla enligt SKV:s administrativa praxis bör ett klarläggande införas i avsnitt 3.2 i SKV:s ställningstagande av 2020-09-25, Förmedling av tjänster i eget eller i annans namn, mervärdesskatt (dnr 8-314934), så att det inte råder någon tvekan om att gällande rätt i egentlig mening innebär att det numera krävs att ett civilrättsligt kommissionsavtal föreligger för att en mellanman ska jämföras momsmässigt med en egenförsäljare. I avsnitt 3.2 i ställningstagandet hänvisar SKV till 6 kap. 7 § i GML, och anför att den innebär att förmedlaren av en vara behandlas ”på samma sätt som en återförsäljare av varan”. Genom tillägget 2023-05-31 i ställningstagandet uppfattar jag att SKV anser att den särskilda *momskommissionsregeln* alltså gäller, varför gällande rätt i egentlig mening så som den numera bör uppfattas enligt ML kräver nämnda klarläggande av SKV.¹⁰⁰

Beträffande det andra huvudfallet i denna artikel är frågan om det kan anses existera en faktisk gällande rätt av innebörd att bemanningsföretagens personaluthyrning

⁹⁹ Se avsnitt 1. Jämför även min hänvisning där till Forssén 2019b, avsnitt 1.4 (Språkliga frågor) ang. uttrycken faktisk gällande rätt resp. gällande rätt i egentlig mening samt i vilka avsnitt däri som jag använder dem. Bland annat sker det när jag upp den särskilda *momskommissionsregeln* GML 6 kap. 7 § i avsnitten 3.3.3–3.3.4, vilken regel också tas upp som ett av de båda huvudfallen i denna artikel ang. existensen av en faktisk gällande rätt. I avsnitt 3.4.2 i Forssén 2019b har jag också berört samma fråga som är det andra huvudfallet i denna artikel, dvs. bemanningsföretagens momsstatus inom vård och omsorg, men då berörde jag inte existensen av en faktisk gällande rätt i det hänseendet. Det gjorde jag inte heller i Forssén 2019a, utan det sker först i denna artikel.

¹⁰⁰ Se avsnitt 2.1.

inom områdena vård och omsorg undantas från mervärdesbeskattning. I så fall skulle undantag gälla även om sådana företag inte tar något vård- eller omsorgsansvar som beskattningsbar person, utan det i stället är den uthyrda personalen som är legitimerad inom områdena i fråga eller som kan uppvisa något annat behörighetskrav.

Genom sina ställningstaganden 2018-10-25 anpassade sig SKV till EU-målet ”go fair” Zeitarbeit och HFD:s förhandsbesked HFD 2018 ref. 41, så att SKV numera inte uttrycker den från gällande rätt i egentlig mening avvikande uppfattningen om undantag från mervärdesbeskattning för personaluthyrningen som berodde på att SKV behandlade skatteobjektsfrågan utan att först beakta skattesubjektsfrågan. I detta fall är det således korrekt att SKV i tillägg till sina ställningstagande från 2018-10-25, där ett av dem i och för sig ersattes 2021-06-17 men utan betydelseskilnad i förevarande hänseende, noterar att dess rättsliga bedömning kvarstår efter införandet av ML. Emellertid förekommer enligt min erfarenhet att de stora aktörerna på bemanningsområdet anser att det skulle finnas stöd i Finland för att den tidigare generösa tillämpningen existerar som en faktisk gällande rätt efter införandet av ML. Mot bakgrund av historien av oklara ställningstaganden i frågan om moms och bemanning på ifrågavarande områden borde SKV ha gjort mer i samband med momsreformen 2023 än att i tilläggen 2023-05-31 och 2023-06-01 i ställningstagandena i fråga bara notera i korthet att den rättsliga bedömningen kvarstår. Enligt min mening bidrar inte SKV:s tillägg till att företagarna ska kunna uppfatta frågan om moms i samband med bemanning som rättssäker.

Det gäller också att hindra att en från EU-rätten avvikande faktisk gällande rätt etableras i Sverige genom att de stora dominerande bemanningsföretagen på områdena vård och omsorg i Sverige ges ett komparativt stöd för att driva sin linje om fortsatt momsfrihet, varvid de mindre företagen med mindre processuella muskler tvingas följa de stora aktörerna för att inte utkonkurreras. Det motverkar den för den interna marknaden grundläggande tanken med en konkurrens- och konsumtionsneutral moms i enlighet med FEUF artikel 113 för såväl företag som för konsumenterna. Sålunda föreslår jag att finska Skatteförvaltningen förtydligar i sina detaljerade anvisningar att det i enlighet med EU-målet ”go fair” Zeitarbeit är av avgörande betydelse för momsfrågan också när det gäller överlåtelse av arbetskraft inom hälso- och sjukvården att bestämma vem som är skattesubjekt innan frågan om skatteobjektet behandlas. I förlängningen syftar således mitt förslag till Skatteförvaltningen till att åstadkomma en neutral tillämpning av momsfrågan mellan större och mindre bemanningsföretag inom vård och omsorg i Sverige.¹⁰¹

¹⁰¹ Se avsnitten 2.2–2.2.2.

PRAXIS OCH KORTARE BIDRAG

Sören Silverström, JD, LL.M., förvaltningschef, Statens ämbetsverk på Åland

Lectio Praecursoria 5.9.2025

Åland har en särskild ställning i Finland. Den åländska självstyrelsen upprättades mer än 100 år sedan. Efter Finlands självständighet klarnade att de flesta ålänningar inte ville höra till Finland utan till Sverige. Den underliggande konflikten mellan länderna kunde slutligen lösas inom ramen för Nationernas förbund vars råd fattade ett beslut den 24 juni 1921. I Ålandsöverenskommelsen av den 27 juni 1921 förband sig Finland att genom olika garantier ”säkerställa och garantera Ålandsöarnas befolkning bevarandet av dess språk, dess kultur och dess lokala svenska traditioner”. Dessutom förhandlades fram en särskild konvention om Ålandsöarnas icke-befästade och neutralisering. I tidigare forskning har dessa internationella aspekter behandlats tämligen grundligt, men jag nämner dem inledningsvis eftersom självstyrelsen fortsättningsvis bör förstås mot denna bakgrund.

Redan före den internationella behandlingen av Ålandsfrågan, i början av maj 1920, antog riksdagen den första självstyrelselagen. Lagen avvisades på Åland. Trots detta är det just här man bör söka orsakerna till många av självstyrelsens konstitutionella särdrag. Jag vill dessutom hävda att man bör granska och beakta förhållandena inom storfurstendömet för att förstå vissa lösningar inom självstyrelsesystemet. I den första självstyrelselagen förutsattes att framtida ändringar av självstyrelselagen ska antas i grundlagsordning och med Ålands landstings bifall. Numera känner vi ju den åländska lagstiftande församlingen under namnet Ålands lagting. Genom det speciella ändringsförfarandet blev självstyrelselagen, och senare jordförvärvslagen, en del av Finlands konstitutionella rätt. Samtidigt begränsade riksdagen sin behörighet att ensidigt ändra självstyrelselagen. Tillsammans kan självstyrelselagen och jordförvärvslagen benämnas självstyrelsens grundförfattningar.

I Finland hade regeringsformen stadfäst den 17 juli 1919. I Finland följde man den svenska modellen med flera författningar som klassificerades som grundlagar i formell mening. De fyra grundlagarna gällde ända till den 1 mars 2000 då Finlands grundlag trädde i kraft. Antagandet av den andra självstyrelselagen i början av 1950-talet utgjorde en av de få betydande reformerna av den formella konstitutionella rätten före 1990-talet. Den centrala frågan i alla självstyrelselagar har varit om saken hör till landskapets eller rikets lagstiftnings- och förvaltningsbehörighet. Ålands lagting antar landskapslagar medan främst landskapsregeringen och de underlydande myndigheterna sköter förvaltningsuppgifter inom landskapets behörighet. Denna offentliga maktutövning som sker med stöd av den överlätna behörigheten riktar sig till enskilda. I enlighet med

rättsstatsprincipen ska maktutövningen bygga på lag. Självstyrelsens grundförfattningar riktar sig delvis också till enskilda, men främst i anslutning till hembygdsrätten och skyddet för det svenska språket.

I tidigare forskning har observerats att grundlagen har erhållit ett kraftigare genomslag inom det åländska självstyrelsesystemet. Ett sådant vidare genomslag för konstitutionella rättsnormer kan också benämnas konstitutionalisering. I min avhandling har jag granskat närmare perioden 1980–2023. Jag har särskilt riktat in mig på den åländska lagstiftningsverksamheten och den efterföljande förhandskontrollen av de landskapslagar som antas av Ålands lagting. I den lagstiftningskontroll av landskapslagar som utförs av Ålandsdelegationen, högsta domstolen och presidenten kontrolleras att av lagtinget antagna landskapslagar inte inkräktar på den lagstiftningsbehörighet som tillhör riket enligt självstyrelselagen. Presidenten fattar beslutet om att en landskapslag ska förordnas att förfalla i sin helhet eller till någon viss del. Ett sådant förordnande förutsätter att högsta domstolens utlåtande har inhämtats. Till skillnad från Ålandsdelegationen ger högsta domstolen inte utlåtanden om alla landskapslagar.

Under den granskade perioden har grundlagskontrollen av landskapslagarna vuxit fram som en framträdande del av lagstiftningskontrollen. Före 2000-talet hänvisades det sällan till regeringsformen och grundlagsutskottets tolkningspraxis i Ålandsdelegationens och högsta domstolens utlåtanden. I dagsläget är situationen helt en annan. Grundlagens genomslag är särskilt framträdande när landskapslagar eller bestämmelser i landskapslagar förordnas att förfalla på grund av grundlagsstridighet. Under den granskade perioden utgjorde grundlagen direkt eller indirekt orsaken till att 19 landskapslagar förordnades att förfalla i sin helhet. Under hela perioden förordnades totalt 47 landskapslagar att förfalla. Under perioden publicerades sammanlagt ca 2200 landskapslagar. Mot den bakgrunden kan man knappast hävda att grundlagen har medfört oproportionerliga konsekvenser för landskapets lagstiftningsverksamhet.

Å andra sidan, en intressant förändring framträder i förhållandet mellan de grunder som föranleder att landskapslagar eller bestämmelser i dessa förordnas att förfalla. Under den granskade perioden förordnades sammanlagt 117 bestämmelser i landskapslagar att förfalla. Av dessa ansågs 66 bestämmelser vara grundlagsstridiga. Däremot utgjorde 51 bestämmelser behörighetsöverskridning på någon annan grund i självstyrelselagen. Dessutom bör det noteras att av de nämnda 51 bestämmelserna ansågs 23 stå i uppenbar strid med unionsrätten. Detta skiljer sig mycket från vad som gällde före 1990-talet. Däremot har internationella fördrag och förpliktelser haft en mycket marginell betydelse i lagstiftningskontrollen.

Denna förändring i lagstiftningskontrollen har noterats och beaktats inom landskapsregeringen. I dagsläget är det mera regel än undantag att den föreslagna landskapslagstiftningens förhållande till grundlagen berörs på något sätt i landskapsregeringens lagförslag. Man vill knappast att de föreslagna landskapslagarna

förfaller så att lagstiftningsförfarandet måste inledas på nytt. Däremot finns färre tecken på en motsvarande utveckling i Ålands lagting, åtminstone om lag- och kulturutskottets betänkanden (tidigare lagutskottet) ska ses som riktgivande. Dock bör det beaktas att tjänstemannaresurserna är mera begränsade i lagtinget än i landskapsregeringen.

I avhandlingen analyseras orsakerna till förändringen i lagstiftningskontrollen och hur man bör förstå den i ett vidare sammanhang. På 1990-talet började det ske omfattande förändringar på konstitutionell nivå i Finland. Reformerna avlöste varandra och man kan tala om en konstitutionell acceleration och omformning i Finland. Till milstolparna i denna konstitutionella omformning hör anslutningen år 1990 till den europeiska människorättskonventionen, grundrättighetsreformen 1995, EU-medlemskapet 1995 och grundlagsreformen 2000. Det är mot bakgrund av dessa förändringar i självstyrelsens omgivning som man bör söka orsakerna till grundlagens kraftigare genomslag och den konstitutionella rättens större betydelse.

Grundrättighetsreformen bereddes mot bakgrund av den europeiska människorättskonventionen och mänskliga rättigheter. En viktig förändring var att ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter förankrades på grundlagsnivå. I dagsläget riktar sig både grundrättigheter och mänskliga rättigheter till var och en, inte enbart personer med medborgarskap. Avsikten med grundrättighets- och grundlagsreformen var också att tillämpningen av grundlagsbestämmelserna ska utsträckas till domstolar och myndigheter. Utvecklingen i riket har beskrivits som en rättighetsbaserad konstitutionalism. I de nordiska länderna kan man se en liknande förändring. Trots att grundlagens 106 § introducerade en begränsad efterhandskontroll av lagarnas grundlagsenlighet hos domstolarna har man inte avstått från lagarnas förhandskontroll. Tvärtom kunde man hävda att grundlagsutskottets centrala roll i Finlands konstitutionella system har understrukits.

Rikets behörighet gällande grundlag har från första början grundat sig på att författningen uppger sig vara en grundlag och att den antas i den kvalificerade ordning som gäller för stiftande av grundlag. Grundlagens expansion inom självstyrelsen har varit möjlig eftersom behörighetslösningen i självstyrelselagen skiljer sig från vad som annars gäller för förhållandet mellan landskapets och rikets exklusiva lagstiftningsbehörighet. Grundlagens större roll inom rättsordningen i riket har så att säga spillt över till lagstiftningskontrollen inom självstyrelsesystemet.

Man kan knappast ändå tala om en särskilt djupgående konstitutionalisering. Granskar man förordnaderna om att landskapslagar eller bestämmelser i dessa ska förfalla så utgjorde grundlagens 80 §, i kombination med självstyrelselagens 21 §, om delegeringen av lagstiftningsmakt grund för nästan hälften av alla förordnanden med anledning av grundlagsstridighet. Det är sannolikt så att utformningen av förordningsfullmakter framstår som en ganska teknisk fråga, inte som ett grundläggande samhälleligt vägval. Å andra sidan har det skett ett genomslag för grundlagens bestämmelser om bl.a. hemfriden, skyddet för personuppgifter, jämlikhet och kommunal självstyrelse. Även

grundlagens begränsningar gällande överföring av förvaltningsuppgifter på andra än myndigheter och rättsskydd tillämpas i lagstiftningskontrollen.

Eftersom förarbetena till ändringarna på grundlagsnivå sällan har beaktat konsekvenserna för självstyrelsen har klargörandet av dessa huvudsakligen förskjutits till den senare tillämpningen, oftast till lagstiftningskontrollen av landskapslagarna. Enskilda bestämmelser i självstyrelsens grundförfattningar innebär avvikelser från grundlagen, som befinner sig på samma normhierarkiska nivå. Efter att dessa specifika avvikelser (eller *lex specialis*) har beaktats sker en slags analog överföring av grundlagen till självstyrelsens rättsliga och institutionella omgivning. På motsvarande sätt behöver grundlagsutskottets tolkningspraxis ”översättas” eller anpassas till förhållandena inom självstyrelsesystemet. Självstyrelselagens bestämmelser känner varken till kontrollen av landskapslagarnas förenlighet med grundlagen eller unionsrätten, trots den förändring i kontrollpraxis som jag nämnde.

Europeiska unionens grundfördrag bör ses som konstitutionell rätt i ett funktionellt avseende. EG-domstolen hänvisade redan på 1980-talet till grundfördragen som de grundläggande konstitutionella urkunderna. I dagsläget har vi en situation där landskapets, rikets och unionens behörighet ligger till grund för offentlig maktutövning riktad till enskilda på Åland. Jag utgår från att självstyrelsens, Finlands och Europeiska unionens konstitutionella rätt utgör delar i en sammansatt och triangulär konstitution som verkar inom ramen för folkrätten och de internationella förpliktelserna. I unionens konstitutionella rätt finns ett särskilt beaktande av Ålands folkrättsliga särställning i preambeln till Ålandsprotokollet. Protokollet har fogats till Finlands anslutningsfördrag och innehåller undantag från unionsrätten.

Min avhandling utgår från att självstyrelsen har en särskild konstitutionell identitet som kommer till uttryck i självstyrelsens grundlösningar. De senaste hundra åren har det folkrättsliga och konstitutionella skyddet för ålänningarnas svenska språk, kultur och lokala traditioner sedimenterats ner i självstyrelsens rättskultur och djupstruktur. Man kunde hävda att det utgör kärnan i självstyrelsens identitet och det perspektiv som vanligen intas på Åland i förhållande till omgivningen. De senaste årtiondena har medfört att självstyrelsen och självstyrelsens grundförfattningar kommer i ökande utsträckning i kontakt med grundlagen, unionsrätten och internationella förpliktelser. Den här förändringen utgår från att rättstillämparen samordnar olika rättskällor och växlar mellan olika perspektiv, ofta i ett och samma lagstiftnings-, förvaltnings- eller domstolsärende. I korstrycket mellan olika nivåer och rättskällor är det inte konstigt om självstyrelsemyndigheterna vill hålla fast vid vad som ursprungligen var tanken med självstyrelsen. Det är ju oftast i relation till andra som ens identitet definieras och klargörs.

Kanske någon av er har sett filmen *Rashomon*? Kanske inte, för det är en japansk film från 1950. I filmen bevittnar fyra personer samma händelse, ett mord, men de varken minns eller uppfattar händelsen på samma sätt. Poängen i berättelsen verkar

vara att uppfattningarna om sanning och rätt kan skifta beroende på personernas perspektiv, motiv och identitet. *Kaarlo Tuori* har konstaterat att var och en av parterna till en potentiell konstitutionell konflikt betraktar läget ur sitt eget perspektiv, genom sin egen rättsordning, inklusive den rättskultur som präglar denna rättsordning. Rashomon-effekten innebär att en rättslig fråga kan komma att uppfattas på olika sätt, beroende på om man befinner sig i Mariehamn, Helsingfors, Bryssel eller Luxemburg. Nu menar jag inte att rättstillämparen kan fritt välja perspektiv eller enbart betona sin särskilda konstitutionella identitet. Det är just då vi får en Rashomon-situation. Rättsstatsprincipen och rättslig förutsägbarhet ska upprätthållas, men i en alltmer komplicerad konstitutionell miljö.

Enligt artikel 4.2 i EU-fördraget ska unionen respektera medlemsstaternas likhet inför fördragen samt deras nationella identitet, som kommer till uttryck i deras politiska och konstitutionella grundstrukturer, inbegripet det lokala och regionala självstyret. Bestämmelsen tillämpas särskilt i situationer där unionsrätten kunde medföra oproportionerliga avsteg från hur medlemsstaternas konstitutionella grundstrukturer annars är organiserade eller avsedda att fungera. Ett motsvarande förhållningssätt kunde vara vägledande i självstyrelsens förhållande till grundlagen. I samband med tillämpningen av grundlagen, men också vid beredningen av grundlagsändringar, borde det beaktas att de rättsliga och institutionella förhållandena i riket och inom självstyrelsesystemet inte alltid motsvarar varandra. Å andra sidan, även Finland har en konstitutionell identitet. Därför bör man i samband med självstyrelselagsreformer fråga sig vilket innehåll i grundlagen som är så väsentligt att det också borde gälla inom självstyrelsesystemet.

I avhandlingen belyses inte enbart grundlagens förhållande till självstyrelsen utan också rikets förhållande till självstyrelselagen. Grundlagsutskottet har ganska ofta uttalat sig om den föreslagna rikslagstiftningens förenlighet med självstyrelselagens behörighetsfördelning, dvs. vid sidan av de särskilda institutionella lösningarna för konstitutionell kontroll och tvistlösning i självstyrelselagen. I de flesta fall har detta upplägg inte gett upphov till större problem, men det s.k. lotterilagsärendet i början av 2000-talet avslöjade svagheter i hur de institutionella lösningarna i grundlagen och självstyrelselagen samverkar. Det kan ifrågasättas om grundlagsutskottet verkligen kan inneha den roll som auktoritativ uttolkare av självstyrelselagens behörighetsfördelning som framförts av utskottet. Riksdagen är ju en part i lagens behörighetssystem och ändringsförfarande. I avsaknad av en central statsförfattningsdomstol finns ett större behov av ömsesidigt beaktande och dialog som minskar sannolikheten för institutionella motsättningar.

Eftersom behörighetsfrågorna är så centrala för självstyrelsesystemet är det lätt hänt att det ställs likhetstecken mellan ett fullständigt skydd för landskapets behörighet och bättre självstyrelse. Om man intar ett sådant perspektiv är de senaste årtiondenas rättighetsbaserade konstitutionalism på nationell, europeisk och internationell nivå svårförenlig med självstyrelsen. Oftast finns det ändå en poäng med dessa begränsningar,

t.ex. rättsstaten är rimligen värd att skydda. Det kan knappast ha undgått någon att grundläggande liberal-demokratiska värden är ifrågasatta på många håll i världen. Man kunde anta att också ålänningarna själva vill ha både självstyrelse, grundrättigheter och ett skydd för rättsstaten.

I avhandlingen kommer jag till slutsatsen att en självstyrelselagsreform inte är helt fri i den meningen att den konstitutionella förändringen skulle kunna föras i valfri riktning. Av de internationella förpliktelserna följer begränsningar vid utövandet av den grundlagsstiftande makten. Inom unionen fungerar artikel 2 i EU-fördraget som en homogenitetsklausul. Bestämmelsen hänvisar till respekten för människans värdighet, frihet, demokrati, jämlikhet, rättsstaten och respekt för de mänskliga rättigheterna, inklusive rättigheter för personer som tillhör minoriteter. EU-domstolen har ansett att dessa grundläggande värden utgör en del av själva identiteten hos unionen i egenskap av gemensam rättsordning. Grundlagens inledande bestämmelser sammanfaller ganska väl med dessa värden. EU-medlemskapet ålägger inte medlemsstaterna en viss konstitutionell modell men när de väljer en sådan måste det ske i förenlighet med unionens grundläggande värden.

I mitt tycke framgår självstyrelsens konstitutionella värdegrund och syfte inte särskilt tydligt av självstyrelselagens inledande kapitel. Bestämmelserna avslöjar inte så mycket vad självstyrelsen står för eller att den har en folkrättslig bakgrund. Inte heller grundlagens bestämmelser om självstyrelsen säger så mycket om dess innehåll. Den konstitutionella utvecklingen har allt tydligare betonat ett skydd för demokrati, rättsstaten och grundrättigheter som har en europeisk och internationell bakgrund. Utgångspunkten borde vara att detta skydd också är en del av självstyrelsesystemet. Det ersätter inte, utan kompletterar, de i konstitutionen och folkrätten förankrade särskilda garantierna för ålänningarnas nationalitetsskydd och kollektiva autonomi. Denna särskilda åländska identitet kan och bör respekteras i den sammansatta konstitutionen. Dock ansvarar landskapet och riket gemensamt för att den konstitutionella utvecklingen bygger på en modell som både beaktar självstyrelsens behov och grundläggande krav som ställs på en konstitutionell rättsstat.

Allan Rosas, JD, JD h.c., PD h.c., professor emeritus¹

Utlåtande av opponenter

Till fakulteten för human- och samhällsvetenskaper vid Åbo Akademi Institutionen för ekonomi och juridik

Hedrad med uppdraget att fungera som opponenter vid PM Sören Silverströms disputation den 5 september 2025 (avhandlingen ”Ålands konstitution i förändring – En studie om grundlagen, konstitutionalisering och Ålands sammansatta konstitution”) anför jag som mitt utlåtande om avhandlingsarbetet och försvaret av detsamma vördsamt följande:

Avhandlingens rubrik beskriver väl vad det är fråga om: Disputanden rör sig på ett allmänt konstitutionellt plan. Avsikten är att beskriva och analysera Ålands konstitutionella ställning och förändringarna som här kan iakttas utan att gå in på någon egentlig detaljgranskning av självstyrelselagens för Åland (1144/1991) enskilda stadganden t.ex. rörande behörighetsfördelningen mellan riket och landskapet. Inte bara självstyrelselagen utan även dess normativa omgivning granskas i hög grad.

Avhandlingsarbetet tar härvid sikte på det författaren benämner ”Ålands sammansatta konstitution”, som består framför allt av EU:s grundfördrag, Finlands grundlag och ”självstyrelsens grundförfattningar” (självstyrelselagen och jordförvärvslagen). Inom dessa ramar granskas även laglighetskontrollen av landskapslagstiftningen och den rikslagstiftning som har särskild relevans för självstyrelsen. En viktig tråd och genomgripande frågeställning i denna mångfald av normer utgörs av förhållandet mellan grundlagen och självstyrelselagen, med beaktande av det faktum, att ändring och upphävande av båda lagarna kräver grundlagsstiftningsförfarande i Finlands riksdag medan ändring och upphävande av självstyrelselagen dessutom kräver ”överensstämmande beslut” (självstyrelselagens 69 § 1 moment) av riksdagen och Ålands lagting.

Centrala iakttagelser som påverkar samspelet mellan de olika normkategorierna är rättens europeisering och internationalisering samt konstitutionaliseringen av självstyrelsenormeringen, särskilt den finska grundlagens ökande inverkan på självstyrelsen. Avhandlingens kapitel 1 (avsnitt 1.3.) presenterar en mängd mera konkreta syften och frågeställningar som väl beskriver vad arbetet går ut på.

Avhandlingsarbetet går även in på självstyrelsens historiska utveckling samt

¹ Visiting Professor, College of Europe (Brygge), Global School of Law, Católica University (Lissabon) och University of Bologna; docent i europarätt vid Helsingfors universitet.

innehåller jämförelser med utländska autonomiarrangemang och beaktar den internationella diskussionen om federalism och autonomi. Härvid görs även några intressanta jämförelser med Finlands autonoma ställning som storfurstendöme.

Arbetet i sin helhet har drag av ”allgemeine Staatslehre” och allmän statsförfattningsrätt medan författaren inte i nämnvärd grad presenterar tolkningsrekommendationer rörande konkreta tolkningsproblem t.ex. gällande behörighetsfördelningen mellan åländsk och rikslagstiftning. De fall som tas upp tjänar som exempel och belyser allmänna utvecklingsdrag. Man kan tala om ett systemorienterat helhetsgrepp som än så länge inte i nämnvärd grad uppmärksammas i den förefintliga litteraturen (som i hög grad varit fokuserad på de folkrättsliga aspekterna på Ålands särställning). Ämnet är ju av ständig aktualitet och avhandlingsarbetet utgör ett välkommet bidrag till förståelsen av inte enbart Ålands självstyrelse i sig utan även samspelet mellan självstyrelsen å ena sidan och Finlands författning och EU-rätten å den andra. Författaren är stundtals onödigt försiktig i presentationen av sina egna ståndpunkter. Argumenteringen kunde ha getts mera skärpa.

Den allmänna infallsvinkeln kompletteras i kapitel 5 av en empirisk kvantitativ genomgång av grundlagskontrollen i samband med kontrollen av självstyrelsens lagstiftning (bl.a. Ålandsdelegationens och högsta domstolens utlåtanden) samt självstyrelselagskontrollen i samband med kontrollen av rikslagstiftningen (närmast riksdagens grundlagsutskotts betänkanden och utlåtanden). Denna del av avhandlingen är ägnad att på ett värdefullt sätt konkretisera växelverkan mellan Finlands författning och självstyrelsenormeringen och de problem som härvid kan uppstå.

Med andra ord tar avhandlingen främst sikte på att öka vår förståelse av den ”triangulära” konstellationen rörande Ålands konstitution (självstyrelsenormeringen, Finlands grundlag och EU-rätten) och de djupgående förändringar som härvid kan iakttagas. Detta grundläggande syfte kompletteras på ett förtjänstfullt sätt av vissa komparativa (kapitel 2), rättshistoriska (särskilt kapitel 3) och empiriska (kapitel 5) iakttagelser. Däremot går arbetet i mycket ringa utsträckning in på de politiska och ideologiska aspekterna på den åländska självstyrelsen och de debatter om densamma som pågått i varierande omfattning och intensitet allt sedan Finlands självständighet. Vid disputationen försvarade sig referenten med att avhandlingen är ett juridiskt arbete. Enligt mitt förmenande skulle just detta avhandlingsämne ha betjänats av en något mera explicit koppling mellan de politiska strömningarna å ena sidan och de juridiska förändringar som genomförts och förslag om förändringar som framförts å den andra.

Avhandlingen innehåller rätt många upprepningar och man frågar sig om detta beror på dispositionen. Särskilt kapitel 2 – 4 och 6 (sistnämnda utgör en rätt voluminös avslutning) går delvis in i varandra (kapitel 5 dvs. den empiriska framställningen är mera tydligt avgränsat) och det är inte alltid så lätt att förstå logiken i uppdelningen på kapitel.

En annan kapitelindelning kunde ha avhjälpt problemet. T.ex. kunde ett särskilt kapitel ha reserverats för varje normrelation som kan iakttagas (t.ex. grundlag – självstyrelselag, självstyrelselag – landskapsförfattning, grundlag – landskapsförfattning, rikslag – självstyrelsenormering, EU-rätt – självstyrelsenormering).

Författaren rör sig med ett imponerande material, både i fråga om litteratur och offentliga urkunder. Ett detaljpåpekande kan kanske ändå tillåtas. Då vi befinner oss vid Åbo Akademi, inställer sig frågan, varför disputanden inte i större utsträckning beaktat några vid Akademien presenterade vetenskapliga arbeten av relevans för avhandlingens ämne. Jag tänker härvid på vissa av professor Tore Modeens och t.f. professor Kristian Mynttis publikationer rörande minoritetsskyddet.²

Språkräkten på avhandlingen är i allmänhet god. En viss justering från talspråk till skriftspråk har ägt rum i och med en genomgång av manuskriptet efter förhandsgranskningen.

Inte endast källorna utan även de problemställningar som behandlas täcker väl syftesformuleringen. Referenten nämner de folkrättsliga aspekterna på Ålands självstyrelse samt den sk. Ålandsöverenskommelsen i juni 1921 och det sk. Ålandsprotokollet som fogats till anslutningsfördraget om Finlands anslutning till EU men går inte in på frågan om de folk-eller unionsrättsliga reglerna, inklusive den folkrättsliga sedvanerätten, kunde ges en mera direkt inomstatlig relevans. Kunde man hävda att den bör ges vikt också när det gäller de konstitutionella relationerna mellan riket och landskapet? Denna aspekt kunde ha utvecklats.

Förhållandet mellan grundlagen och självstyrelselagen är ett genomgående tema som dryftas i olika sammanhang. Som ovan anfördes, hade det antagligen varit bättre att tillägna denna fråga ett eget kapitel. Det oaktat är framställningen och argumenteringen klar och på det hela taget övertygande. Disputanden påpekar i olika sammanhang att de båda författningarna är ”på samma hierarkiska nivå” (då ändring av båda kräver samma förfarande som vid ändring av grundlagen). Samtidigt säger han att självstyrelselagen, i enlighet med lex specialis-principen, får företräde till den del den innehåller klara avvikelser från grundlagen. Detta beror på att självstyrelselagens ändringsförfarandet är mera komplicerat, dvs. kräver överensstämmande beslut av riksdagen och lagtinget. Han uttalar också att en grundlagsändring inte kan direkt ändra självstyrelselagen men att den nog kan få konsekvenser för självstyrelselagens tillämpning. Referentens försvar vid disputationen av dessa och närbesläktade teser var allmänt taget övertygande.

² T.ex. Tore Modeen, *Det folkrättsliga skyddet av nationella minoriteter i Europa* (Åbo Akademi 1968); idem, *UNESCO-konventionen mot diskriminering inom undervisningen och Ålandsöarna* (Åbo Akademi 1976); idem, *Finlandssvenskarnas nationella grundlagsskydd* (Åbo Akademi 1977). Däremot beaktas nog några andra verk av Modeen samt professorerna Spiliopoulou Åkermarks, Suksis och undertecknads produktion.

Argumenteringen gällande förhållandet mellan självstyrelselag och grundlag kunde emellertid ha blivit ännu skarpare om författaren lyft fram två ytterlighetstesor, nämligen å ena sidan Klinthes tes om att grundlagen kan tillämpas på Åland endast inom området för landskapets behörighet (ss. 159–160) och å andra sidan Sipponens antydan om att en grundlagsändring kunde upphäva kravet på lagtingets bifall till ändringar av självstyrelselagen (s. 315, men endast i fotnot 1288!). I detta sammanhang kunde författaren även ha ägnat grundlagens 75 § (särskilda lagar om Åland) och 120 § (Ålands ställning) större uppmärksamhet. Det samma gäller frågan om Finlands författning kan sägas innehålla en ”kärna” som självstyrelselagen inte kan rucka på, dvs. finns det gränser för de avvikelser från grundlagen som självstyrelselagen kan medföra? Författarens tes om att självstyrelselagen skulle bestå även om grundlagen försvinner borde ha förklarats och motiverats bättre. Referenten kunde dock klarlägga sin ståndpunkt vid disputationen. I detta sammanhang kan även noteras att jag inte delar respondentens åsikt om att tillämpningen av grundlagen på Åland följer enbart av självstyrelselagens 29 § 1 punkt (enligt vilken riket har lagstiftningsbehörighet i fråga om stiftande, ändring och upphävande av grundlag samt avvikelse från grundlag); enligt mitt förmenande följer grundlagens tillämplighet på Åland helt enkelt av det faktum, att grundlagen gäller hela Finlands territorium, som enligt grundlagens 4 § ”är odelbart”.

När det gäller lagstiftningskontrollen av landskapslagar och rikslagar finns det få saker att anmärka på. Kapitel 5, som innehåller en närmast empirisk genomgång av uttalanden av Ålandsdelegationen, högsta domstolen, landskapsregeringen och lagtinget samt riksdagens grundlagsutskott, är som sagt värdefullt och gör avhandlingen mera konkret. Författaren kommer med några kritiska synpunkter främst gällande grundlagsutskottets praxis att tolka även självstyrelselagen, ibland tom. genom att ringakta högsta domstolens utlåtanden (t.ex. s. 224) och kunde utveckla sitt resonemang vid disputationen. Det är lätt att förena sig med referentens markeringar på denna punkt.

Vad EU-rätten beträffar visar författaren att han är väl bevandrad även i specifikt unionsrättsliga frågeställningar. Han talar helt riktigt om en ”triangulär” konstitution för Åland. De unionsrättsliga aspekterna kunde som sagt ha kommit bättre fram om de samlats upp i ett eget kapitel.

I det avslutande sjätte kapitlet presenterar författaren bl.a. några tankar om hur självstyrelselagen borde förbättras i akt och mening att bättre avspegla självstyrelsens syften och konstitutionella natur. Författarens tankar i denna riktning förtjänar uppmärksamhet. I övrigt innehåller avslutningen sammandrag och avslutande resonemang kring frågor som behandlats tidigare. Framställningen blir i mitt tycke stundtals onödigt uppreppande och yvig men detta kan vara en smaksak.

Som ett sammanfattande omdöme om PM Sören Silverströms avhandlingsarbete kan anföras följande:

Avhandlingen gäller ett aktuellt, intressant och viktigt ämne och den är av betydelse

inte endast för en förståelse av självstyrelselagen för Åland utan även växelverkan mellan den och Finlands grundlag och EU-rätten. Avhandlingen utgör härvid ett välkommet bidrag till inte endast forskningen om Ålands självstyrelse i sig utan även finsk statsförfattningsrätt såväl som den internationella forskningen kring autonomilösningar.

Framställningen är aningen yvig och lider i någon mån av upprepningar, som antagligen hade kunnat undvikas med en annan disposition. Å andra sidan kunde författaren ha presenterat sina egna åsikter med större skärpa. Detta fråntar ingalunda intrycket av att författaren genomgående vet vad han talar om och försvaret vid disputationen har förstärkt detta intryck. Vi har att göra med en synnerligen gedigen, välskriven och i många avseenden tankeväckande doktorsavhandling vars källmaterial och bruket av detsamma är imponerande. Försvaret av avhandlingen vid disputationen var väl avvägt och professionellt.

Avhandlingen håller sig på det hela taget på en hög nivå. Vid Akademien tillämpas för närvarande två möjliga vitsord för en doktorsavhandling, ”godkänd” och ”med beröm godkänd”. I ett odaterat dokument som kommit mig till godo och som hänvisar till ett i detta nu antagligen delvis föråldrat reglemente för forskarutbildningen uttalas i den nästsista punkten att avhandlingen ”skall tveklöst hålla högsta internationella standard för att få betyget med beröm godkänd”. I sista punkten tilläggs att ”[e]nligt anvisning skall avhandlingen höra till de bästa 10 % (internationellt sett) för att avhandlingen skall få betyget med beröm godkänt”. Jag tolkar denna skrivning som att en avhandling bör vara av exceptionell kvalitet för att kunna godkännas med sistnämnda tillägg.

Med hänvisning till att avhandlingsarbetet i någon mån led av upprepningar och en något yvig framställning, att författaren stundtals var onödigt försiktig i presentationen av sina egna ståndpunkter samt med beaktande av de övriga synpunkter som framställts ovan föreslår jag att avhandlingen måtte godkännas. Det bör dock tilläggas, att denna rekommendation baserar sig på hänvisningen i ovan nämnda dokument till ”de bästa 10 % (internationellt sett)” som kriterium för vitsordet med beröm godkänt.

LITTERATUR

Bokrecension

Anmälan av Max Lyles & Filippo Valguarnera. Rättshistoria. Rättsvetenskapens utveckling i Sverige. (Studentlitteratur. Lund 250 s.)

Det har äntligen publicerats en ny lärobok i rättshistoria på svenska! Senaste gången det skedde var 2010, då både den femte upplagan av Göran Ingers ”Svensk rättshistoria” och tredje upplagan av Kjell Å. Modéers ”Historiska rättskällor i konflikt: en introduktion i rättshistoria” utkom.¹ Läroböcker i ämnet duggar inte direkt tätt, därför var det extra välkommet när ”Rättshistoria: Rättsvetenskapens utveckling i Sverige” av Lyles & Valguarnera på Studentlitteratur kom i bokhandeln. Det finns verkligen ett behov av en ny heltäckande lärobok på svenska i ämnet – både för studenter i Sverige och i Finland.

Följande anmälan avser att diskutera bokens upplägg, omfång och innehåll. Jag kommer också att upprätthålla mig vid frågan om dess förtjänster som eventuell lärobok i Finland. Boken tar avstamp i den romerska rätten (Kapitel 2), och följer rättsutvecklingen kronologiskt genom medeltiden (Kapitel 3). Därefter följer ett kapitel kallat ”Den moderna naturrätten och dess intåg i Sverige” (Kapitel 4) i vilket den tidigmoderna rättshistorien behandlas. I detta kapitel står upplysningens idéer och arv i fokus. Det efterföljande kapitlet ”Rättspositivismens framväxt” (Kapitel 5) tar sin utgångspunkt i franska revolutionen och går igenom det som brukar kallas för de stora kodifikationernas tid. Avslutar gör ”Från begreppsjurisprudens till rättsrealism” (Kapitel 6). Slutpunkten för historien blir i och med detta år 1945 och valet av slutpunkt är också något som jag kommer att återkomma till. Som läsaren noterar innebär detta att Finlands tid under svenskt styre inbegrips i tidsspannet. Boken äger således även relevans för Finland och finska juridikstudenter.

Låt mig börja med bokens förtjänster. Det rättshistoriska materialet behandlas utifrån en rättsvetenskaplig förståelsehorisont. Det betyder att författarna har valt att sätta *ämnet rättsvetenskap* i förgrunden och låta materialvalet styras av detta. Upplägget skiljer sig från en mer traditionell dogmatisk indelning av rättshistorien. Som exempel på detta förhållningssätt kan Ingers ”Svensk rättshistoria” nämnas, där det historiska materialet behandlas utifrån en uppdelning i juridiska ämnen – familjerätt, fastighetsrätt och handelsrätt osv. Ett sådant upplägg har givetvis flera fördelar. För en samtida läsare som är intresserad av exempelvis den skadeståndsrättsliga utvecklingen blir det lätt att orientera sig i materialet. Dock innebär kategoriseringen att man inte

¹ Sedan detta skrevs har dock även en ny upplaga av Benke & Meissels ”Romersk obligationsrätt – en lärobok” utkommit (augusti 2025).

alltid respekterar de reella förhållandena i det historiska materialet, eftersom den samtida kategoriseringen av juridiken i rättsområden kan göra läsaren blind för rättens historiska kontext.

Detta problem har Lyles & Valguarnera lyckats undvika, genom att utgå från rättsvetenskap som ämne och urvalskriterium (s. 11). Jag anser också att det fungerar eftersom de har en förhållandevis bred syn på vad som omfattas i detta ämne. Även om undertiteln är ”Rättsvetenskapens utveckling i Sverige”, så är det tydligt att författarna också är inspirerade av de strömningar inom historieämnet (och viss mån rättshistorien) som för tillfället är ”på modet” (Jag avser naturligtvis riktningen ”Global History”). Detta märks då de inleder med att påpeka faktumet att idéer om rätten alltid korsat gränser och cirkulerat mellan olika kulturer och att svensk rätt därmed inte kan studeras som en isolerad entitet. I boken ägnas därför en ansevärd del till romersk och medeltida skolastisk rätt – vilket är både historiskt rättvisande och viktigt för studenterna att ta del av.

Valet av ämnet rättshistoria som urvalskriterium medför även en ytterligare aspekt på framställningen, som är värd att diskutera. När historien ska förklaras är den närmaste ”systervetenskapen” som författarna stödjer sin analys på inte samhällsvetenskapen – utan snarare filosofin. Rättsvetenskapens historia i Sverige behandlas därför som ett synnerligen akademiskt ämne. En grundläggande rättsteoretisk fråga om distinktionen mellan naturrätt och rättspositivism löper som en röd tråd genom boken. Framställningen inbegriper en stor portion allmän rättslära. Exempelvis kapitel 3 om rättsvetenskapen under medeltiden ägnar ansevärt utrymme till medeltida kunskapsteori (s. 65–72). Jag är personligen intresserad av rättsfilosofi – och anser exempelvis de resonemang som förs gällande medeltidens ontologiska dualism vara både tankeväckande och pedagogiskt. De filosofiska diskussionernas relation till den medeltida samhällsutvecklingen är dock inte alltid givna. Liknande frågor avseende relevansen av materialet kan göras i relation till kapitel 6 om rättsrealismen i Sverige och USA, samt i någon mån om delar av kapitel 2 om den romerska rätten. Juridiken i dessa rättshistoriska framställningar tycks inte så mycket analyseras som ett medel för samhällsstyre som en introspektiv intellektuell verksamhet. Detta är givetvis ett resultat av författarnas (konstnärliga) val. I Sverige är också rättshistorieämnet ofta sammankopplat med den allmänna rättsläran, och utgör vanligtvis en gemensam kurs vid universiteten. Dessutom är Lyles docent i rättsvetenskap och har en bevisad djup kunskap om exempelvis Hägerströms filosofi.² Att låta frågor om relationen mellan rättspositivismen och naturrätten styra framställningen är således i linje med den specialkompetens som författarna besitter. Icke desto mindre måste jag tillstå att jag i vissa avsnitt saknar samhällskopplingen hos resonemangen. Jag ska därför nu övergå till några av mina smärre synpunkter på framställningen.

² Lyles, M., *A Call for Scientific Purity: Axel Hägerström's critique of legal science*. Institutet för rättshistorisk forskning. Stockholm 2006.

Dessa är framförallt två och kan enklast formuleras i frågeform: Vilken roll spelar rättsvetenskapen i att legitimera stadsstyret i historien? Var är alla rättsvetenskapens misstag? Dessa frågor (och deras svar) anser jag bör få ta ett större utrymme i en lärobok i rättshistoria som utkommer år 2025.

Låt mig utveckla med ett exempel. Kapitel 4 behandlar den moderna naturrätten under 1600–1700-talet. Som känt är, så var Uppsala universitet bland de första att undervisa Grotius tolkning av den moderna natur- och folkrätten. Hur och på vilket sätt detta sker beskriver författarna väl (s. 130–149). Någon diskussion om kopplingen mellan den moderna naturrättens utveckling i Sverige och Sveriges roll som stormakt vid denna tid saknas dock. Detta förvånar mig, eftersom det inom modern rättshistorisk forskning flitigt diskuteras varför både romersk rätt och senare naturrätt används av kolonialmakter.³ En förklaringsmodell som lagts fram av modern rättshistoria i relation till andra rättssystem är att den romerska rättens struktur och flexibilitet var (och är) funktionell för att styra kolonier.⁴ Detta förklaras då med att den ursprungligen utvecklats för att reglera Romarrikets många kolonier och divergerande landområden.⁵

Varför skulle svensk användning av romersk rätt utgöra ett undantag? Kungliga akademien i Åbo (det som numera är Helsingfors universitet) grundades 1640 – mitt under den period som kapitlet behandlar. Universitetet i Tartu grundades 1632 i Dorpat (dagens Tartu) av Gustav II Adolf och generalguvernören Johan Skytte under svenskt styre och än finns det ett Johan Skytte-institut beläget där. Den svenska expansionen till Finland och Baltikum var ett faktum under stormaktstiden. Varför skulle den moderna folkrätten i Grotius tappning inte spela en viktig roll i denna expansion? Inrättandet av universiteten syftade givetvis till att utbilda en juridisk elit som skulle arrangera administrationen i de nya svenska markerna. Pufendorfs teorier om grunderna för laglydnad samt Rålamb's hänvisning till Hobbs, utgör teorier som skapade utrymme för kungligt envælde och är värda att reflektera över som nutida student. Nu är detta inte mitt specialområde – inte heller författarnas. En kortare reflektion om kopplingen mellan stormaktspolitik och rättsvetenskap skulle emellertid inte kräva alltför mycket av författarna. Dock behandlas inte detta. Missförstå mig nu inte. Här menar jag inte att läroboken borde ha gett sig ut på en genomgripande analys av den svenska rättshistoriens koloniala arv. Som läsare hade jag dock önskat en större diskussion om

³ Antony Anghie, *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*, Cambridge 2012; Benton, L., & Straumann, B., *Acquiring Empire by Law. From Roman Doctrine to Early Modern European Practice*, *Law and History Review*, February 2010, Vol. 28, No.1 s. 1-38.

⁴ Pelgrom, J. & Weststeijn A., (red.), *The Renaissance of Roman Colonization: Carlo Sigonio and the Making of Legal Colonial Discourse*, *The History and Theory of International Law*, Oxford 2020, online Oxford Academic.

⁵ Tarpin, M., *Colonies, territoires et statuts – nouvelles approches*. *Dialogues d'histoire Ancienne Supplément No.23*, Besançon 2021.

den kontext som den tidigmoderna rättsvetenskapen utvecklats inom – i syfte att ge studenterna perspektiv på rättsvetenskapens olika strömningar. Jag menar att de kan fungera som bra exempel för att analysera relationen mellan rätt och makt.

Ytterligare ett exempel kan ges. Under avsnitt 4.5.2, diskuteras orsakerna till den romerska rättens minskade betydelse under 1700-talet. Av författarna förklaras detta med att den moderna rättsvetenskapen utvecklats. Jag ställer mig smått skeptisk till den linjära uppfattning av rättsvetenskapens ”utveckling” som författarna ger uttryck för. Jag anser det vara förvånande att relationen mellan stormaktstidens fall och den romerska rättens minskade betydelse inte lyfts fram tydligare. Denna koppling är också av vikt att föra fram till nutidens juriststudenter, som jag upplever nuförtiden har ett bredare intresse för rättens roll i samhället. Dagens studenter läser rättshistoria i syfte att förstå samtiden. Som svensk jurist bosatt i Finland (där arvet av den svenska historien återkommer dagligen) känns bortseende från detta aningen självcentrerat. Naturligtvis kan det förklaras med bokens ursprungliga fokus: Rättsvetenskapsämnet. Samhället, och juridikens relation till samhällsvetenskapen i övrigt, utgör inte utgångspunkterna för undersökningen. Men tyvärr leder det till att bokens användningspotential i Finland kanske minskar något – trots att Sverige regerat här i cirka 700 år.

Detta för mig till den andra invändningen: Var är alla misstag? Bokens upplägg är kronologiskt. Formen är, som sagt, linjär. Rättsvetenskapen beskrivs som en utvecklingsresa där allt i princip bara blir bättre och bättre. Ytterst är även detta författarnas val – men frågan är ändå om inte dagens studenter i en lärobok om rättsvetenskapens historia bör lära sig om rättshistoriens misstag. Nog för att det varit fred i mer än 200 år, och Sverige i och med detta aldrig behövde revolutionera sin rättsvetenskap på samma sätt som post-nazistiska juridiska fakulteter behövde göra. Men om man skriver en selektiv rättshistoria – på så sätt att bara framgångarna redovisas – så riskerar nog detta att vagga in studenterna i en falsk trygghet om att framgången fortsätter oaktat i vilken riktning rättsvetenskapen utvecklas. Rätten kan användas, och har också gjort det, för att förstöra de samhällen vi bygger. Bara för att ta ett exempel: Efter Frihetstiden och samhällets liberalisering kom Gustav den III och förstärkt envælde – vilket naturligtvis möjliggjordes av rättsvetenskapliga teorier. Hur och på vilket sätt rättsvetenskapen inverkat på detta bör utgöra en del av en lärobok om rättsvetenskapens historia som utkommer 2025.

Slutligen vill jag också nämna något om valet av slutpunkt: 1945. Rättsvetenskapen dog inte 1945. Snarare utvecklades den på flera sätt för att kunna hantera de stora kollektiva samhällsreformerna som sjösattes efter kriget. Jag saknar ett kapitel om rättsvetenskapen i välfärdsstaten – samt hur denna samhällsförändring påverkat den juridiska metoden. En rättsvetenskap som ska tillgodose livets alla aspekter medelst myndigheter, kommer med nödvändighet att utveckla särdrag. Hur förhåller sig svensk rättsvetenskap post 1945 till distinktionerna fakta/värde eller naturrätt/rättspositivism? Frågor likt denna rymms enligt mig bra inom ramen för författarnas ändamål med

läroboken. Förvisso nämns några korta meningar om EU-rättens inflytande av författarna. Jag undrar dock inte om detta kunde utvecklats ytterligare?

Summa summarum bör de teman som jag tagit upp ovan inte överskugga bokens goda egenskaper. Den passar verkligen bra för undervisning på grundkursen i rättshistoria både i Sverige och Finland. Flertalet av avsnitten som behandlar rättsfilosofins relation till rättshistorien är mycket intressanta och upplysande. Kapitlet om den romerska rätten är också mycket välskrivet. Sammanfattningsvis är jag således mycket positivt inställd till att en ny bok kommit i rättshistoria på svenska.

Karolina Stenlund

JD, forskardoktor, Helsingfors universitet

Henrique Carvalho and Anastasia Chamberlen, *Questioning Punishment*, Routledge, 2024, 242 pages.

Questioning Punishment offers a critical and engaging interdisciplinary take on punishment as a complex social phenomenon. The analysis is sharp and thought-provoking. It deliberately brackets penal theory to focus on the affective dimension of punishment. Moving punishment scholarship forward may require bringing such descriptive and critical insights into closer dialogue with justificatory debates.

The debate over the question of punishment remains intense in both the academic community and society at large. Considering the concept's long history as a central element of the criminal justice system, this is hardly surprising. Although punishment's definition varies across disciplines, in legal scholarship it is typically understood as a form of state power through which an adverse measure is deliberately imposed on a subject for violating the rules of the given system. The question of whether such a response can be justified has long challenged scholars. The positions are numerous, perhaps even endless. Still, a few prominent theories have assumed a dominant role in the debates. Some claim that punishment is a deserved consequence for wrongful acts; others appeal to its societal benefits; and the more critical challenge its legitimacy and call for its reduction or abolition.

At times, certain theories have gained more influence than others, but no definitive or widely accepted resolution has been reached. One might say that the only consensus is that none exists. Still, punishment, and especially incarceration, are more often seen as ethically problematic, even by many who generally support the criminal justice system. Such thinking has led to the familiar dilemma: in today's criminal policy and even academic discourse within the Western context, the criminal justice system, punishment, and incarceration are often seen as regrettable but necessary, preferable to more punitive alternatives. That said, not all systems or schools of thought are equally punitive. For example, the contrast between the United States and the Nordic countries makes this clear. But even within criminal law and penal theory, it has become increasingly necessary and widespread to take critical and reformist perspectives seriously and to engage with them. Somewhat ironically, punitive forces have in fact

grown stronger, as can be seen in contemporary politics.¹

Taking this context into account—though it hardly captures the whole picture—*Questioning Punishment* by *Henrique Carvalho* and *Anastasia Chamberlen* offers a well-timed and thorough critique of these institutions' role in contemporary Western society. It comes at a moment when the state of criminal justice and punishment remains complex and unresolved, as the authors themselves note. The analysis combines depth with breadth, even if the practical examples focus primarily on the UK. Instead of relying on doctrinal methods or established penal theories, they apply an interdisciplinary framework with a sociological emphasis to examine how punishment operates as a social phenomenon, not as a matter of justification. The book's theoretical foundations draw particularly on the thought of Durkheim, Foucault, and Garland. The authors critically question punishment, above all its deep embedding in sociocultural life and its "pathological" characteristics. This approach is articulated elegantly on page 194, where they write: "By questioning punishment, we are thus, to a significant and meaningful extent, questioning fundamental aspects of our contemporary ways of life."

The book's structure is insightful yet accessible. It consists of six main sections, each framed as a question. Although each chapter could be read independently, the analysis is clearest when followed in order. Together, these form the authors' orientation: *What* is punishment? *Who* are its targets and subjects? *How* do we punish and *how* does it feel? *When* and *where* does it unfold? *Why* do we punish? And finally: *So what?* This structure already hints at a central message: punishment and the criminal justice system should not be seen as inevitable. The standard justifications of penal theory, particularly those leaning toward retribution or functionalism, are also questioned by the authors. They further highlight the social, emotional, and cultural dimensions of punishment. Above all, they emphasize the toll it takes on those subjected to it. Even while working largely outside a penal theoretical framework, the authors' reasoning often aligns with abolitionist critiques. Next, I summarize each chapter before turning to the book's overall relevance. After that, I discuss selected topics that I found especially intriguing for legal scholarship, penal theory, and criminology.

In the first chapter, the authors present their conceptual framework for punishment and partly challenge the definition commonly used in legal scholarship, which I outlined earlier. Or rather, they treat it as one possible perspective, which fails to capture the various ways punishment should be examined. They argue that a more accurate

¹ For discussions of Nordic penal exceptionalism and its complexities, see e.g. Tapio Lappi-Seppälä and Kimmo Nuotio, "Crime and Punishment", in Pia Letto-Vanamo et al. (eds.), *Nordic Law in European Context, Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice* 73 (2019), pp. 179–199; and Tapio Lappi-Seppälä and Michael Tonry, "Crime, Criminal Justice, and Criminology in the Nordic Countries", *Crime and Justice* 40 (2011), pp. 1–32; more generally on the punitive turn, see e.g. David Garland, *The Culture of Control*, Oxford University Press, 2001, and John Pratt, *Penal Populism*, Routledge, 2007.

understanding requires acknowledging how difficult punishment is to define. In my view, this point is well supported. The authors further note that a common problem, at least outside academic circles, is the assumption that punishment has intrinsic value. Many legal scholars and criminologists might agree, though the authors take the critique further by viewing punishment primarily in negative terms. Secondly, they describe punishment as a practice deeply connected to “judgment and harmdoing”. This applies not only in the legal sense but more broadly as a process of assigning blame and inflicting harm across other hierarchical settings. The authors argue that punishment is present in many everyday interpersonal relations, which in turn shapes how formal sanctions are perceived and justified in the first place. According to them, this helps explain why punishment is “deeply institutionalized” across private and public life and marked by contradictory logics, hardly different from its pre-modern forms.

The chapter then examines punishment as emotion, punitiveness, and lived experience. It is hard to imagine anyone denying that punishment is emotionally charged, yet this is rarely acknowledged openly. The authors address this by arguing that in fields such as legal scholarship, philosophy, and criminology, punishment’s emotional dimension has been obscured as it is framed as a logical response to wrongdoing. They go on to emphasize that attitudes and feelings toward the offender and victim significantly affect approaches to punishment. This theme remains central throughout the book. On punitiveness, the authors note increasingly harsh penal practices and public sentiments, especially in the UK and USA. They explore this through a Durkheimian lens but invert it in an unexpected way: instead of seeing punitiveness and social solidarity as reinforcing each other, they argue that it is the breakdown of social solidarity that drives punitiveness. The authors describe this type of social solidarity as artificial, as it is sustained by estrangement and negative emotions. Finally, they show that punishment extends beyond formal sanctions and the institutions that deliver them; similar mindsets shape exclusionary practices in areas like welfare, education, and migration, especially toward those seen as different. They call this “hostile solidarity”, a mechanism that helps explain how punitive logics spread across society, especially in times of social precarity.

From this conceptual framework, the discussion in chapter two addresses the targets and subjects of punishment (what the authors call “punishable” and “punitive” subjects). The key questions are who is punished, who punishes, and who punishment is for. The authors argue that socioeconomically disadvantaged groups—including minorities, foreign nationals, young adults (aged 18–39), and those with chronic physical or mental illnesses—are statistically overrepresented as the punishable subjects. Gender is also noted as a significant factor: most prisoners are men. Women remain a minority, but their incarceration rate has grown, despite typically less serious offending. These patterns recur across the world, and the authors link them to structural vulnerability and how punishment operates. They identify punishment as mainly carried

out by state institutions in modern society, but how much it is used and what it looks like are guided more by political, cultural, and economic factors than by crime rates. For example, chronic understaffing and overcrowding in UK prisons has jeopardized the safe delivery of punishment. Ultimately, the authors argue that punishment aims to serve the public, the “good citizens” (the punitive subjects). It separates those who fit the mold and those who do not, in effect functioning as a tool of subject formation and reinforcement.

Chapter three shifts the focus to how punishment is carried out and how it feels. Although they emphasize that punishment extends beyond prison (such as police custody, immigration detention, and community sanctions), their focus is on imprisonment and its central role in punishing, which they note has become the “favorite form of punishment, fetishized as space and as an idea”. The authors present the central paradox persuasively: punishment, even though constantly in crisis, persists and even expands because of it. They draw on Foucault’s analysis of punishment as a practice normalized by being gradually woven into the fabric of society. The question is no longer whether punishment should exist at all. The issue has evolved into how it can be carried out more efficiently and uniformly, often with less visible severity. Reforms presented as efforts to soften punishment ironically reinforce it and embed it more firmly in society as a supposedly civilized and humane practice. The authors show through recent examples that penal crises follow this same logic. Such crises reaffirm punishment and channel hostile sentiments without questioning its role. At the same time, rehabilitative and alternative practices are seen as strengthening carcerality by creating ambivalence: while they may reduce the harms of incarceration, they also risk reinforcing prison as an institution. The authors then describe the feeling of being punished as something that deeply shapes how individuals experience their body, mind, and relation to the world. Incarceration in particular is seen as painful, leaving a lasting negative impact, though not always. Still, they note that there can be “pockets of freedom” even within the totalizing setting of imprisonment, brief moments of agency and authenticity.

Chapter four turns to the question of when and where punishment unfolds. The authors examine how punishment manifests across “temporal and spatial contexts”, starting with the former. They challenge the narrative of modern punishment as a benevolent part of the civilizing process, unlike the supposedly cruel pre-modern times. Instead, modern penal practices—particularly the prison—expand and reorganize punishment while keeping its punitiveness intact. These changes are more about intensification and diffusion than genuine reform. The prison did not become dominant suddenly but grew gradually and long coexisted with public and physical forms of punishment. They also connect punishment closely to imperial and colonial history, where it served as a political tool of subjugation and exclusion. The authors then analyze the spatial dimensions of punishment. Even with incarceration at the center, they show

that punishment has expanded to include other measures: fines, community service and supervision, probation, police measures such as detention, and technologies like drug testing, curfews, electronic tags, and continuous monitoring. These developments push the boundaries of punishment beyond prison walls. The authors note that prisons themselves vary significantly in living conditions and location, which in turn shapes how incarceration is experienced. They also link carceral spaces to exploitation and exclusion, as responses to social problems or as sites of immigration detention. Finally, they present three case studies of punitive logics beyond criminal justice: prevention, anti-migration, and austerity. What unites them is their focus on targeting punishable subjects.

As the book approaches its conclusion, chapter five addresses the classic question of why we punish. This chapter is dense and thought-provoking. The authors note, and correctly in my view, that even as this topic has been debated endlessly in penal theory and legal scholarship, the question of “what” punishment is has often been sidelined. Most approaches frame the “why” in “justificatory or functional” terms. The authors take a different route through an affective theory of punishment. They draw on Garland’s critique of “dogmatic functionalism” and his call to rethink punishment as a more complex phenomenon. Building on this, they see traditional penal theories less as genuine justifications than as ideological tools to legitimize punishment and argue that the motivations driving punishment are affective processes. At the center is the idea that we punish because it can feel “pleasurable” (this is connected to Hume’s observation that we seek utility because it pleases). They link affectivity and pleasure to the earlier theme of hostile solidarity, where punishment channels collective frustration, maintains control, and draws moral boundaries between “us” and those seen as deserving punishment. There is a certain “moral righteousness” to punishment. To further clarify this, they present punitiveness as a “phenomenological complex”, a flexible yet comprehensive map of the phenomenon. It consists of subjective (how wanting punishment feels), symbolic (scapegoating narratives that channel blame), ideological (how authorities package and use it), and structural (the conditions and inequalities that sustain it) dimensions. Even if punitiveness briefly creates a sense of unity, it also produces insecurity and can undermine the authority that imposes punishment. This leads to a punitive cycle that aggravates and expands what it tries to solve.

In the sixth and final chapter, the authors shift from diagnosing to asking what it all means. Their question “so what?” is about how punishment is often taken for granted. If punishment and imprisonment are fundamentally flawed, yet it is still unthinkable to abolish these practices, what is the point of contesting them? They begin by noting the abolitionist literature, but rather than building directly on it, they reframe the link between punishment and justice in “cultural and embodied” terms. Throughout the book, they illustrate the hegemonic status of punishment. This, they argue, supports a “pathological relationship” between punishment and justice, with

punitive logics consistently taking precedence. And by pathological they mean a relationship to justice that is “compulsive, immediatist, and hostile.” This leads to their definition of “punitive justice”, where retribution and case-by-case focus are at the center, and space for structural concerns such as problems of welfare is minimal. According to the authors, this is largely how our current system operates. They go into detail on how the pathology of punishment and punitive justice function and intertwine. Drawing on Drew Leder, they compare justice to bodily pain, which we become aware of only when it hurts, and punitive responses to “painkillers” that promise to right the injustice. This dynamic creates a blind spot where punitiveness seems like the only option, even when it is not. Essentially, they depict punitive justice as a superficial reach for justice that compromises it by treating the symptom rather than the wound.

The authors then propose a solution: a “lived, non-hostile sense of justice”. This represents a shift in mindset. They frame justice not as lost and restored through punitive responses, but as a condition we profoundly lack and must actively work toward. Rather than being reactive or episodic, they present it as active and structural, practiced collectively and intersubjectively. Individual harms are recognized but placed within a wider structural context, not treated as the sole focus. This is a more holistic view of justice, where societal participation is a key component. The “affective, experiential, and embodied” dimensions of justice are acknowledged as integral to it. Justice is tied to how we feel and experience the world, and practiced well, it can even change those feelings. Instead of a reflex, it resembles a skill that must be learned and cultivated, like a language. At the level of practice, the authors see restorative justice as compatible with this approach, so long as it is not made subsidiary to criminal justice or turned into a punitive tool. Even more complementary are community-driven practices of transformative justice associated with police and prison abolition, which treat state-driven punishment as complicit in structural harms. Still, they caution against reproducing “us and them” binaries in these justice initiatives, since that risks reinforcing the logics they oppose.

I now turn to the general assessment of the book, followed by discussion. Given that the book brings together several disciplines such as sociology, criminology, philosophy, and legal scholarship, presenting it concisely in a short review is no easy task. Doing so fairly is even harder. One of the book’s main strengths is how well this synthesis comes together. The authors cover a variety of themes and handle them with precision and balance. At the same time, they maintain a critical perspective. They also move fluently between theory, practical examples, and empirical data. Despite the topic’s complexity, the presentation remains straightforward. The book is relatively compact but offers more insight than I can fully cover here. Even those familiar with the topic are likely to find new perspectives. For others, it is still accessible and intellectually rewarding. I would particularly recommend it to legal scholars, as it complements more conventional approaches to punishment that rarely incorporate affective dimensions.

Finally, the book engages directly with current debates in criminal policy. In a time of rising punitive sentiments, it is an especially timely contribution.

My first discussion point concerns the authors' evaluation of justice, especially in the final chapter. Here, justice is approached more broadly than punishment, even though expecting the same level of detail for both would be unrealistic and unfair. I take their use of the word "justice" as meant to capture, at least in part, how the public intuitively thinks and feels about social wrongs. This is where my concern arises: sharing the same label does not meaningfully connect criminal adjudication, structural policy, and lived ideals. Part of the problem may be that the line between criminal justice and punitive justice remains blurry, since the authors do not define what a redesigned form of criminal justice would look like. They then distinguish between punitive justice (closely connected to, though not identical with, criminal justice) and their lived, non-hostile sense of justice (which, in my view, at least partly resembles social or structural justice). While the authors acknowledge justice's complexity as a "living and changing phenomenon", these approaches are set against each other. The move is understandable, considering their aim to rethink justice beyond retribution. Still, I would argue that these forms of justice belong to distinct conceptual and contextual domains. Given how broad and contested the concept is, it is unsurprising that there is overlap, but it is more in name than in substance. Criminal justice operates within an institutional and legal framework focused on individual wrongdoing. The authors' notion of justice, by contrast, appears closer to structural or societal equity. Treating them as competing logics can be misleading, though this is not meant as a defense of criminal justice. For example, it can be reasonable to hold that interpersonal violence may be addressed through processes that include criminal justice, while social inequality should be mitigated through social welfare and policy. The authors hint at this by noting that interpersonal violence still deserves attention, even if current tools remain inadequate. That said, their underlying point is well taken, and their view of justice is nonetheless compelling.

This leads to my second topic: the book's framing of disciplines such as penal theory and normative legal scholarship, what I take the authors to mean by "justificatory approaches". They point to the influence of the affective turn in punishment scholarship, but they argue that dominant strands of justificatory approaches often rationalize and legitimize punishment, which can downplay its descriptive and affective dimensions. This assessment seems partly accurate, and my argument may align with theirs. Still, it seems based more on classical notions of these disciplines rather than on their current forms, where the situation may not be as dire. Historically, many theorists focused on rational justifications for punishment instead of questioning punitiveness. In recent years, however, normative debates have taken a more critical stance (the authors are, of course, well aware of these discussions). Scholars questioning the limits of punishment include penal theorists such as Duff and Lacey, and normatively oriented scholars such

as Tonry and Lappi-Seppälä. Although they are not abolitionists, their work raises critical points. They ask whether punishment can be justified at all, highlight the lack of consensus in the field, and criticize the influence of passion and populism in penal policy. They also suggest more humane alternatives.² It is worth noting that justificatory approaches typically focus on the question of whether punishment could be justified under ideal conditions. This is an analytical exercise, not a license for practice. In doing so, these approaches leave space for sociological and criminological insight. The authors might still warn that justificatory approaches can inadvertently legitimize the system they question. But even if this concern is valid, these disciplines should be seen as complementary. Working together, they can produce a more comprehensive understanding of punishment.

Lastly, I comment on the book's framing of punishment as largely a structural issue. I read the authors as showing how socioeconomic factors bias penal attention toward crimes "on the street" instead of crimes "in the suite" (though not presented as a general theory of offending). Even though this assessment is well-founded and offers important balance to individualistic explanations, it may downplay other possible causes. As a selective but practical question, one could ask how punishments for offenses such as extreme, sadistic, or opportunistic violence fit into this framework. Such punishments, while relatively uncommon, are not easily accounted for by structural explanations alone. Braithwaite's work offers a helpful angle here: he suggests that crime emerges from various feedback loops across micro, meso, and macro levels, as well as from both endogenous and exogenous factors.³ Even as crime and punishment are not synonymous, the types of harms we recognize and prioritize are inevitably reflected in penal responses. That said, the authors could have expanded this theme by examining more closely how punishment applies to the powerful (those with economic and institutional power). As they note, the powerful usually face far less scrutiny and are punished less. The focus remains mostly on the vulnerable, although the theme is acknowledged. Framing the issue through the question "Whom do we not punish?" could have added a valuable perspective.

My discussion above is not intended as a list of flaws, quite the opposite. It shows how the work stimulates thought and invites engagement. As such, my own remarks

² For discussions illustrating these points, see e.g. R. A. Duff, *Punishment, Communication, and Community*, Oxford University Press, 2001, p. xvi (on questioning punishment's legitimacy); Nicola Lacey, *State Punishment: Political Principles and Community Values*, Routledge, 1988, p. 28 (on lacking consensus); Michael Tonry, "Purposes and Functions of Sentencing," *Crime and Justice* 34 (2006), pp. 1–53, at 44–45 (especially on passions in criminal policy); Tapio Lappi-Seppälä, "Humane Neoclassicism: Proportionality and Other Values in Nordic Sentencing", in Michael Tonry (ed.), *Of One-eyed and Toothless Miscreants: Making the Punishment Fit the Crime?* Oxford University Press, 2019, pp. 222–249, at 239–243 (particularly on humane criminal policy and populism).

³ See John Braithwaite, *Macrocriminology and Freedom*, ANU Press, 2022, for a wide-ranging discussion.

are just one possible angle; a criminologist or legal practitioner might pick up on different themes. The book offers plenty to work with, and I expect it will remain a go-to in my own work and in ongoing discussions of punishment. In my view, its real achievement is how it pushes the penal debate forward by addressing what many disciplines and other studies in the field often overlook, namely the emotional dimensions of punishment. Notable examples include their concept of hostile solidarity and the analogy between justice and pain. The book doesn't put an end to the debate, but it unsettles the reader and demands attention. As the authors themselves write: "By questioning punishment, we are thus, to a significant and meaningful extent, questioning fundamental aspects of our contemporary ways of life."

Eero Wallinmaa

Doctoral researcher, University of Helsinki

TABLE OF CONTENTS

Articles

Johan Bärlund: The right of withdrawal in distance selling of goods under Nordic law

Ida Sulin: Controller responsibility in municipal setting

Björn Forssén: Legal certainty in cases on VAT and connected questions in Sweden

Case Law and Shorter Contributions

Sören Silverström: Lectio Praecursoria 5.9.2025

Allan Rosas: Statement of opponent

Literature

Book review by Karolina Stenlund: Max Lyles and Filippo Valguarnera, *Rättshistoria. Rättsvetenskapens utveckling i Sverige*

Book review by Eero Wallinmaa: Henrique Carvalho and Anastasia Chamberlen, *Questioning Punishment*

ANVISNINGAR FÖR SKRIBENTER

Allmänt

I JFT publiceras juridiska texter och litteraturrecensioner av intresse främst för den finländska, men även den nordiska läskretsen. Bidrag från andra nordiska länder än Finland och länder utanför Norden är följaktligen också välkomna.

Publiceringsspråket är primärt svenska, men även texter på andra språk, främst engelska, publiceras. Vid behov ordnar redaktionen översättning av ett bidrag till svenska.

Manuskriptet insänds som e-postbilaga, eller alternativt lagrad på en minnessticka per post till första redaktionssekreteraren (adressuppgifter på frampärmens insida) i Word-format. Tabeller, diagram och övriga grafiska framställningar bör insändas som en separat fil. Scheman sänds i Word- eller Excel-format som separata filer och bilder som JPG-filer (noggrannhet 300 dpi). Tabeller, diagram och figurer numreras löpande och deras rubriker utskrivs kursivt ovanför den grafiska framställningen.

Skribenten ska uppge namn, titel (examen) eller tjänst och kontaktuppgifter. Ett förslag till engelskspråkig rubrik bör uppges i korrekturskedet. Redaktionen granskar texten och korrigerar klara skriv- och språkfel utan skribentens tillstånd.

För publicering som artikel krävs av bidraget en klar akademisk ambition. Övriga bidrag, som inte hör till litteraturavdelningen, publiceras i huvudsak under ”Praxis och kortare bidrag”. Redaktionen bedömer publiceringspotentialen hos ett bidrag och bestämmer publiceringsavdelningen.

Till skribenten betalas ingen ersättning om inte annat avtalas. Varje skribent får sitt bidrag i elektronisk form samt ett exemplar av det nummer av JFT i vilket bidraget ingår. Publiceringsrättigheten för bidrag som publicerats i JFT tillhör Juridiska Föreningen i Finland, men rättighetsöverlåtelsen begränsar inte författarens rätt att utge artikeln i översättning eller att göra den tillgänglig i icke-kommersiella, vetenskapliga syften på internet. Om överlåtelse av publiceringsrättigheten avtalas in casu med skribenten. Texter som redan publicerats på samma språk eller som kommer att publiceras i andra tidskrifter eller verk på samma språk publiceras inte. Redaktionen förbehåller sig rätten att refusera insända bidrag.

Referensskrivning

Referenser görs i fotnoter med fortlöpande numrering. Redaktionen rekommenderar att fullständiga bibliografiska uppgifter uppges endast första gången källan anges. En separat litteraturlista intas endast om detta motiveras av artikelns längd. Detaljerade referensanvisningar ges av första redaktionssekreteraren, men i korthet förordar redaktionen följande referensmodell:

- Böcker: Dan Frände, Allmän straffrätt. Forum Iuris 2012, s. 225.
- Artiklar i samlingsverk (observera att bibliografiska uppgifter såsom redaktör anges på originalspråket, dvs. red./toim./ed./eds): Johan Boucht, Den juridiska utbildningen – ett genmäle, s. 263–277 i verket Kimmo Nuotio – Casper Herler – Johan Boucht (toim./red.), Nykyajan muuttuva oikeus – Nutida rätt i förändring. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2001, s. 270.
- Artiklar i tidskrifter utan årgångsnummer: Marcus Norrgård, Civilprocessens funktioner – tolkningshjälp eller läroboksutfillnad. JFT 2–3/2001, s. 140–163, 142.
- Artiklar i tidskrifter med årgångsnummer: Joan Loughrey, Accountability and the Regulation of the Large Law Firm Lawyer. Modern Law Review 77(5) 2014, s. 732–762, 751.

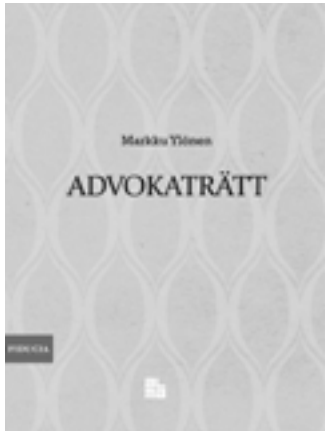
Vid upprepade hänvisningar till samma verk uppges endast författarens efternamn och verkets tryck- eller publiceringsår (t.ex. Frände 2012, s. 100). Om referenser görs till flera verk av samma författare från samma år åtskiljs dessa med små bokstäver efter tryck- eller publiceringsåret (t.ex. Frände 2012a; Frände 2012b).

Refereegranskning

På begäran eller vid behov ordnar redaktionen refereegranskning av artiklar. Refereegranskningen genomförs anonymt, dvs. varken skribenten eller granskaren vet motpartens identitet, utan redaktionen fungerar som mellanhand. Lämna därför gärna in en anonymiserad version av artikeln om refereegranskning önskas.

Litteraturrecensioner

Om recensioner avtalas särskilt med litteraturredaktören eller redaktionen. Recensionerna kan skrivas på svenska, engelska, norska eller danska. Längden på recensionen bör vara minst två sidor. Redaktionen erbjuder också ett gratis bokexemplar i utbyte mot en recension av boken i fråga.

Markku Ylönen
ADVOKATRÄTT
Svensk översättning Alicia Nylund
2021, 121 €

Boken Advokaträtt innehåller de viktigaste bestämmelserna och anvisningarna om lagen om advokater, stadgarna för Finlands Advokatförbund, reglerna om god advokatsed och advokatarvoden.

FIDUCIA

I **FIDUCIA**-serien publiceras praktiskt användbara och vetenskapligt högtstående verk inom finsk rättsvetenskap på svenska i samarbete mellan Juridiska Föreningen i Finland och Alma Talent. Böckerna är i första hand avsedda att vara läroböcker, men de lämpar sig också för yrkesverksamma praktiker och för en nordisk publik som önskar inhämta kunskap om finsk rätt. Böckerna finns tillgängliga både som tryckta böcker och som e-böcker.

Beställ från
SHOP.ALMATALENT.FI
eller
KIRJAT@
ALMAMEDIA.FI

Böcker som publicerats i Fiducia-serien

Matti Pellonpää
**EUROPEISKA MÄNNISKO-
RÄTTSKONVENTIONEN**

Dan Helenius
NE BIS IN IDEM

Kai Kokko
MILJÖRÄTTENS GRUNDER

Urpo Kangas
**FAMILJE- OCH KVAR-
LÄTENSKAPS RÄTTENS
GRUNDER**

Pauli Ståhlberg – Juha Karhu
FINSK SKADESTÄNDRÄTT

Heikki Kulla
**FÖRVALTNINGS-
FÖRFARANDETS GRUNDER**

Antero Jyränki – Jaakko Husa
KONSTITUTIONELL RÄTT

Jussi Tapani – Matti Tolvanen
**STRAFFRÄTTENS
ANSVARSLÄRA**

Olli Norros
OBLIGATIONS RÄTT

Jukka Mähönen – Seppo Villa
**AKTIEBOLAG I
– ALLMÄNNA LÄROR**

ISSN 0040-6953

PUNAMUSTA OY

VANDA